

मांझळ

राजस्थानी भाषा माहित्य एव गमूति अस्मी वाचार मू
पृथ्वीराज रागेष्ट पुरस्कार मू पुरमूत उपनाम

वृष्ण जनसेवी एण्ड को., बीकानेर

संस्करण 1990

मूल्य 35 रुपये मात्र

लेखक रामनिवास शर्मा

मुद्रक माखला प्रिन्टर्स

चन्दन सागर, बीकानेर

म्हारी बातें

भारतीय इतिहास माय अठारवी सदी अस्तित्व री रक्षा रो युग हो । गळा राष्ट्र आपर अस्तित्व न राखण खातर जूभ रयो हा । बी वेळा नग्या री के हालत हुय सक इ री तो कल्पना ही करी जाय सक । इ पयास री नायिका धनकी आपर अस्तित्व री गाज माय भटकती एक गार्ह है ।

राजस्थान री सभृति कुर्वानी री है वलिदान री है जोहर री है । इ तरण राजस्थान री रमणी खाम तौर सू ओ मान मुरतब चाव ।

समाज अस्तित्व रीं खोज माय भी जिम्म री भूख न भुलाय कोनी सक । धनकी जिम्मानो भूख नू अनभिन्न ही । वा आपरी अस्मिता री खोज माय लाग्यानी ही । पण समाज बी र अस्तित्व न भुलाय न बीं रा एक परम्परागत रूप ही राखणो चाव हो । पण धनकी आपर परम्परागत रूप माय आपरो नुवा चरो मा रो बोध करावणो चाव ही ।

चौरत री आ महती चट्टा रव क वा पत्नी भी हुव अर सागे-सागे मा भी । जे कलाम मा नीं वण सक तो मिनव र सागे सोवणो अवारय मान । बाभी नीं कदाणा चाव । मा वण न आपरो सगळा अस्तित्व भुलावणो चाव । परवार रा दूनी बडरथा मू मुहायण भागण री दूधा न्हावो अर पूता फळो री आमीस पावणो चाव ।

धनकी एक समस्या है । बी समस्या रो समाधान नीं तो धनकी र वन भर नो समाज री व्यउम्या वन, पण धनकी गधप माय लाग्योटी रव । इ म आपरा अस्तित्व खोष न अस्मिता न राख ।

इण माय मन कितो सफलता मिली इ बावत तो बिज पाटक ई बतासी ।

हा सत्यनारायण स्वामी अर श्री माणव तिवाडी बंधु रो घणो आभारी हू जिका रो पूरो सहयोग मिलण सू ही पोधी छपाई जाय सकी ।

श्री कृष्ण जनसची अर श्री दीपचन्द साखल्य रो घणो आभारी हू जिका र उत्साह र कारण आ पोधी इण सोवण रूप मांय छप सकी ।

आखातीज स 2044

पारीक चौक बीकानेर

—रामनिवास नर्मा

ઘણમાનીતા આદરજોગ
હિન્દી અર રાજસ્થાની રા સ્થાત વિદ્વાન
આચાર્ય શ્રી અક્ષયચંદ્ર નર્મ
ન ૧૩ વે જાતમદિન ર મૌક
ઘણમાન સમપણ

मारग

बात पसवाडो फोर । नूई अर पुराणी । पसवाड साग नूई बाता ऊपर
 आ जाव अर पुराणी बाता मीच देह जाव । पसवाड साग नूई अर पुराणी
 बाता रा क्रम इसो चाल के आज री नूई बात काल पुराणी अर काल री
 पुराणी बात आज स्यात री नूई बात हुय जाव । इ असपाड पसवाड साग
 नूई अर पुराणी बाता मिल न रोळ खोळ हुय जाव । पछ ज सगळी बाता भेळी
 हुय न मीठे घाव सिरखी सतावे । बा बाता न बार बार कुचरन लेखणी पड ।
 ब सगळी बाता काल री सी लाग, पण वारो इतिहास बढो हो लाबो हुव ।
 इण सारल इतिहास री छोटी अर मोटी बाता काळज म अटवयोडी रव ज्यु
मिसरी री हाडी मे बास रा घोचा । दूखणिय रो खरूट उतरचा पछ मीठी
 मीठी खाज आव अर बीन पपोळ्या जी सोरो हुव उणी तर बाता र घावा न
 कुचरया जी सोरो हुव अर आत्मा न सुख मिन । इण सोरप र साग ई भोग्योड
 दुख री टीस ई सग हो घुळयोडी रव है ।

अ सगळी बाता बहोत बरसा पली री है । पण अ अपण आप ही यात्र
 र दरवाज कन आय न उण न सडखडावण लाग जाव । हार न सारलो बाता
 न कुचर न याद करणी पड । ब सगळी बाता हरी हुय न आख्या र साम
 कठपुतळी री तर नाचण लाग जाव । मुगला र घाडों रा घूमता घूमता खुर
 घसीज्या जण मराठा रो घोडलियो दिखणाद सू उतराद री घरतो माय
 दोडण लाग्यो । राजस्थान री रजपूती अर अवध री नवाबी मराठा र नांव
 सू ई घर घर बांप ही । दिल्ली रा शाह आलम दूजो कण ही नवाबा री गादी
 में बठ हो कण ही महाजी मिथिया री । ग्यानगी राड मो डोलतो गिल्ली

रा राज सिंघासन ढवण लागल्या हा । फिरग्या रा नूई उभरतो ताकत अक
सागइ दोना कानी गाळचा चलायी जिण गू मराठा रो घाडलियो मरग्यो
अर मुगला रो राज घराणो दह पड्यो । राजपूतान रा राजा चौप देवता
देवता कगाल हुयग्या । आ सगळा री आस फिरग्या म अटक्योडी ही । अ
सगळी बाता काल री सी लाग है ।

इतिहास रा पाना घणा ई छोटा हुव । आठ सो बरसा रो बीस पीढ्या
रो लाबो इतिहास घोडा सा पाना म समायग्यो । काळ रा काम ऊतावळा
चाल अर बो आप री चाल म थाकी सगळा न भुलाय देव है । की पतो कोनी
चाल क कद काइ हुया अर कद काई हुय जासा । समय री माया साचाणाज,
अपरपार है । लारली बाता न इया चूमणा चावू जिया घण रा होठ ।
मुसळमाना रो मरणो ई महला लार हुयो अर मराठा ई उतराद सू लुगाय
मगावता मगावता मरग्या । रजपूती दारू मारू र साग ई सावटीजगी, अर
जिकी थोडी घणी शप रयी बा सगठी री सगळी तुस लेयर सोपगी जिकी
उठायो उठ न जगाया जाग ।

हू कठ भटकग्या । सुलताना लार मराठा लार रजपूती लार । अ
सगळा पाणी र बुलबुला री तर घाडीक ताळ उभरा पाछा बिसूजग्या
जिया बाटलो म चाद ।

अर चाद ! लाव चौड आसमानी आसू मुजाद होळ होळ गिगनार सो
ऊधो चढ हो । बादळा रा थोळा थोळा चुली चान र साग बिलवाड कर
हा । कण ई व चूला चान माथ चढ हा अर कण ई असवाड पसवाड भाग हा
जाण नूई धीनणी कण ई घूघटो बाड अर कण ई मूटो उघाड । चाद तो प्या
ई घण र मूढ सिरखो पठरो लाग हो पण बिलवाड करतो तो और ई
लुभावणो साग हा—मुहागरात रो सो । मघरी चालता पून सुतर सवार री
दाडी सू लुकमीत्रणी रम ही । ढाण पड्योडी साढ म हाल जवानी आळी जान
बच्योडी ही । सुसाडा मारतो निदरोही सार रवतो जाव हो । सवार कण ई
चान कानी गोव हो तो कण ई मामन उघडतो काळी डूंगरी कानी । खुनो

52

फल्गोहो रोही सामन हो । पोहर अंक रात ढलगी ही । सवार र लिहाड
माथ चिता री हूँकी हूँकी लीवा मड ही बिखर ही । ओ बेग सू बेगो
डूगरी बन पूगणो चाव हो । सोच मे भरघोडो घोड़ी घोड़ी ताल पछ आप री
दाडी माथ हाथ फेर हा जाण आप र पुराण दिना न क ई जोव हो । उण
री सांड उण रीज त डल्लण लागगी ही पण चाल दया ही जाण खेत रो
मारग हुव । सारला पोड भिटता कोनी उण सू पला पाछी आपर आपरा
पोड और माह देवती । उण वासत ओ गेलो गवाड रो-सो हो । उण न ओ भी
देरो हो क उण र सवार न अठीन बठ जावणी है । इण वासत साड अंक चाल
मू काळी डूगरी बानी चाल ही ।

चात घणी जुनी है । सतजुग री । जण राम बनवास भोगता हा ।
रावण सीता न हरन लपग्यो हा । सीता न पाछी लावण वासत राम धानरा-
भालुवा री सेना बणायर लका माथ धावो करघो हो । धाव मे लक्ष्मण र
शक्ति बाण लागया हो । हडमान सजीवणी बूटी लावण वासत हिमालय
पहाड माथ गयो हो । पण सजीवणी बूटी री पचाण नी हुवण र कारण बा
सगलो पहाड ई उठायर ले जाव हो जण गरत सोच्यो क ओ कोई राक्षस है
जको राम माथ नावण वासत पहाड ले जाव है । आ सोचर बी बाण
मारघो । बाण सीधो हडमान र गोड माथ लाग्यो । हडमान र बाण री
सागीडी लागण सू हाथ र सहारे मू काध माथ राख्योहो पहाड हिल्यो । इण
हिलण र साग ई पहाड रो छूणो भटक सू टूटग्यो अर पून रा पपेडा खावतो
खावतो अठ आम पडियो । जिक तिन र पछ अर आज र दिन ताई आ डूगरी
हडमानजी री डूगरी र नाव सू जाणीज है । डूगरी री छोटी माथ हडमानजी
री अंक बगली बणगी । बगली माथ लाल-लाल घजा फराव हो । पूयू र दिन
द्रोणपुर, खरबूजी कोट अर चदेरी सू जातरी दरसन करण वासत आव ।
सिन्धिया रा आव अर आली रात जागण देव । दिनूग पाछा टुर जाव ।

मुतर-सवार बठीन ई देख कोनी हा । सीधो चालतो जाव हो । इत
मे विरवा मे डूगरी म ब्रवणवालो नालो आयग्यो जिण रा दोनू कितारा

बारटधा, करा, खेजडा अर धोरां सू भरघोडा हा । नाळो मारग सू च्यार
 पाच हाथ नीचो हुय न बवतो हो । बिरखा हुवती जण डूगरी रो सगळो
 पाणी मूसाडा मारतो नाळ मे समा जावतो । पाणी र साग गळगचिया, सूकी
 धोरा आ जावती इण कारण बिरखा ढब्या पछ नाळो आ सगळा भाड
 भुळाडा सू भरघो रवतो अर जिक वामत नाळ न टावा ठावा पग मेलर
 पार करणो पडतो । बोहली ताळ सू मून सुतर सवार अठ चेत चेत कयर
 नाळो पार करण सारू साद रो होसलो वधायो । घोडीज ताळ म सवार
 नाळो पार करन भाखरा र माग माय आयग्या । डूगरी सावळ दीवण
 लागगी ही । कोसा ताई लाबी चौडी डूगरी उण न छाती सूणी भीत सिरखी
 लाग ही । चादण सू धुप्याडी डूगरी समदर सू निकळत कलास ज्यू जगमगा
 वती ही । टेचरी माय री धाळी बगली कलासपति र चाद जिती सोव ही ।

डूंगरी कनै

^(भजन) ^(11/12/14) सवार डूंगरी री जडां मे पूगण लाग्यो हो । बगली र सामे लागत
जोगण री लरा मुणोजण लागी । मगन ह्वयोडो जागणियो इकतार माथ गाव
हो अर लार-लार सगळा मुणणिया टेर सार हा । जागणियो आग आग गाव
हो—

लका मोहे जावण दे, मोह काम जरूरी ।

रामचंद्रजी री सीता नारी हर लीनी रावण बळ भारी ।

पतो लगावण दे, मोह काम जरूरी लका मोहे जावण दे ।

^{सशेधर को नाथ} डोलक माथ थाप लाग ही, भीझ्या साग बाज ही । हरजस मुणता
मुणतो मगन ह्वयाडो सवार भाखर रो भारण पार करन आधूण न चालण
लाग्या । होळ होळ डूंगरी री चढाई आवण लागी । साढ ऊभी राखर,
पलाण री खूटी भालर सवार सटूबग्यो अर हूठ उतरन मोरी भालर आग
आग चालण लाग्यो । घणी ऊचाई आवण लागी जण गुफा री चढाई सरू
ह्वी । सवार साढ न जकापर पलाण उतारन खेजडी र सार खडो बरघो
अर मोरी पेडी र बाथ दी । चार सू आधो छत्योडा बोरो साढ र सामे चरण
सारू राखर आप गुफा कानी टुरघा । लकीर ज्यू निजर आवणआळी डगर
ऊची उठण लागी । डगर माथ डूंगरा री आधी पढनी छिया पढ ही । सवार
ठावा ठावा पग मेलतो चढघा जाव हो । सौ-अक पावडो चढघो जण सामे
बीस-तीस हाथ खुली बाखळ ज्यू निजर आई । डाव हाथ कानी खुलो कुड हो
सामन गुफा रो बारणो हो, अर जीवण हाथ कानी डूंगरी भीत ज्यू ऊभी ही ।
पून रा पटकारा जोरा चढग्या हा । गुफा र कन घूणी ही । घूणी कन डडा

घोर अर छाणा अक् कानी पडपा हा । खाली आमण बिछपोडो हो । अक् कानी कमडळ पडपो हो । घूणी म अक् चिमटो ई रुप्योडो हो । घूणी म उठत धूव सू उण री चेतनता मालम पड हो । ✓

सवार पगरखी खोलर गुफा र बारण बन राखी अर कमडळ सू हाथ घोयर पाणी पीयो । खलारो करन पाछो जायर रनी रो सिराणो सेयर सोयग्यो । हरिभजन री लरी र साग नींद ई पलकी माथ उतरण सागगी । चुप्पी । मोत सी चुप्पी, जिकी जागणियां सू दूट ही का सूसाडा मू ।

✓ भांभरको हुयग्यो हो । चांद आधूण न जावण लागग्यो हा । उण र चंहर माथ आखी रात र जागरण री उदासी निजर आव ही । तारा छिपण लागग्या हा । ज्योत्स्ना अभिसारिका आखी रात मुरति मुख लयन पाछी घर आव ही । पून री चाल म ठराव हो जाण जावती वेळा बा पाछी मुड मुड न लार देख ही । ओण्ण र पल मू भडता फूल घर रो मारग बताव हा । रात धोळी पडण लागगी ही । जागणिया परभाती गावण लागग्या हा ।

सवार पसवाडो फार न उठपो । हाथ मूढा घायर पाणी पीयो अर डूगरी माथ चढण लागग्यो । डूगरी माथ चढण रो मारग सुबो कानी हो । अक् मारग तो हो गुफा र सार ई छातीमूणो—जिको पुजारी री डगर हो खतर सू भरघोडो । दूजो मारग हो डूगरी र सामन जातरी सोगा सारू—साबो, चाडो सोरो पण ऊबड-खाबड । जातरी दिन रा ई सूब मारग सू डूगरी माथ चढ जावता अर दिनूग पाछा सागी मारग सू ही नीच आय जावता । अकलो दोकलो आदमी डूगरी माथ चढण री हिमत ई का करतो नी । चढतो अर उतरतो वेळा पुरो ध्यान राखणो पडतो । जे कदई मूल चूक अर खयावळ सू किणी रो पग तिसळ जावतो तो मो सक्डू हाथ नीच भाखरा में पन्तर रामशरण हुय जावतो । अक्ल दोकल जातरी माथ धूमता ✓ फिरता जरख अर गादडा घावो बोळ देवता । इण वासत जातरी टोळ रा टोळ बणायन लगडिय बाब री जय बोनता बोलता चढता अर उतरता ।

सवार गुफा बनसी डगर सू जरख ज्यू डगला भरता भरता डूगरी माथ चढग्यो । बगली सामै अेक छोटी सीक तिबारी ही । पचास जेव जातरी चौक मे बठा जागण देव हा । बगली रो किवाड खुलो हो । मीठें तेल रो दीया चस हो । बगली म हाथ माथ पहाड उठाय बजरग बली रा मूरती ही जिवी सिंदूर अर मालीपाना लाग-लागर आप रो आकार ई खोवण लागगी ही । चादी रा अेक छतर देवळो माथ लटक हा । दीय सू निकळत काजळ बगला म मांय सू काळी कर राखी ही । छतर री मोळी आप रो रंग ई गमा चुकी ही । दीय कन घूपियो राख्योडो हो । सामै पढी थाली म चूरमो अर चिटवया घाल्योडो ही ।

अगूण आम म सफदी चमकण लागगी ही । जावता अधारा भागत भूत ज्यू लखाव हो । हाळ-होळ सफेदी गरी लाल हुवण लागगी ।

सूरज री पली किरण सीधी बगली र मांय बढण लागगी । जागण बढ हुयग्यो हा । सगळ अेक साग ई जय बोलर बगला लार कुड हा बठ पाणी पीवण सारू जावण लागग्या । जातरघा र पीवण खातर ई हो उण कुड रा पाणी । सूरज री किरणां डूगरी माथ खेलण लागगा । तावडो आकरा हा । दूर दूर ताई पसरयोडो रोही तावड म सितात कर हा । दरसन करन, सिंदूर मभूत रा टीको लगायर जातरी टोळा म टुरण लागग्या ।

✓ भीड हुवण सू सवार दासं बन हो, निसकारो जाखर ठरग्यो हा । ज्यू-ज्यू भीड खिडण लागी, बो आग सिरकतो गयो । पुजारीजी इकतारो सामै राख्या आख्या माच्या मुस्ताय रया हा । छमछमिया बन पड्या हा । बन पूगर सवार जयकार करन पगा कानी हाथ करयो । पुजारीजी महाराज आघो खुली आख्या सू पूछयो—कण आयो ?

‘नीच ता पोहर अेक रात गया ही पूगग्यो हो’ सवार आग कयो—
‘अठ अवार ई आयो हू ।

सूरज बोहलो ऊचा चढग्यो हा । सगळी डूगरी तावड मे रमै ही । पून रा फटकारा जोर सू लाग हा । जातरघा री टाळया नीच जावती दीख ही ।

ढंढा धोर सू डूगरी भरी ही । इकी दुकी भाडव्या ई ऊभी दीत ही । डूगरी री भाडव्या म तळाव वन ऊभा आदमी बळध अर दूजा जिनावर गन्मीगणा मा दीव हा । पुजारीजी उठ न दकतारा छमछमिया, अर आसण बगती म राखर पढदा कर न भाग लगायो । ताळी बजायर परसाद री घाली बार काढी अर बारणो ढवयो । कूड वन पढी, तूबी न ठावी राखर कयो— चालो नीच हाता ।

दोनू जण टुर पढघा ।

भात बळी रो वगत हुयग्यो । दोनू जणा जोमर आप आपर घघ लागग्या । सवार साट न पाणी पावण वास्त नीच आयग्या । पुजारीजी गुफा म जायर आढा हुयग्या हा । सवार साढ न पाणी पायर पाछा आयो अर गुफा र बारण वन आपर सूतो तो देख्यो क बोहळी सारी चमचेडा गुफा री छात सू टिर ही । वो सूता-सूतो देखतो रैयो क नर कियां काम विह्वल हुयन मान्य कानी आग सिरक है मादा न सूघ है अर उण मे काम जाग्रत करन किया जबरदस्ती उणरै साग भोग कर ह । आग आपर सबध मे सोचण लागग्यो—हू आ स्तनजीबी चमचेडा सू घणो बेसी कामी हू का प्रेम र वशीभूत हुयर ई ओ सगळो काम करू हू । ओ आखो ससार काम रो ही परिष्कृत रूप है । अ जीव जंतु मिनखा सू ही मेळ साव । मिनख जीवां सू मिनता जुलता है का सुघार रो साग लयन आपरा चैरो बणावटी बणायन राख है का सगळो जीवन ही आ सगळी बाता रो अंक छोटी सस्करण है । हू पाप करू हू तो पुण्य काई है अर ओ पुण्य है तो पाप काई है ? पाप अर पुण्य री सीमा निर्धारण रो तां म्हारो काम कोनी पण सगळी बातां करता थका पाप री सीमा म बडण रा विचार कोनी । तो फेर म्हारो इण र साग काई रिस्ती है जक मू ठाकरा रो समाचार मुणता पाण मिलण वास्त बहीर हुयग्यो । काई ओ आक्पण है ? आक्पण री पाह्या कोनी । आ सोचता साचता सवार रो माघो पाप अर पुण्य र बिच भचभेडा खावण लागग्यो । हारन सवार पसवाडो फार न आख्या मीच्या सोवण रो जतन करण लागग्यो ।

जीवन अेक विडम्बना है का लावा अर उलझयोहो मारग । जिता वो लावो है बितोई उलझणा सू भरपोहो है । आदमी बितोई रहस्यमय है जितो जीवन । इण वास्त आदमी रो दूसरो नाव है रहस्यमय, अर जीवन इण रहस्य रो रहस्यमय पटल है ।

सिझ्या पडण लागगी हो । पुजारीजी दीया बाती करण वास्त गया परा हा । सवार बखत रो पसवाडा फेर हो । हाळ होळ रात रो चादर साबी हुवण लागगी । चमचेडा उड उडर गुफा र बार आवण-जावण लागगी ही । अेकम रो चाद आम म उभरयो कोनी हा, ऊगता ई आयमीजयो हो । पुजारीजी आरती करन पट ढक्क पाछा आया ।

राणा ! ' पुजारीजी कयो कीं थाकयोडा सा लागो हो । '

बाई बतावा ? मायलो मन आकळ बाकळ हुय रयो है । ' राणा पढूतर दियो । आग बोल्या— आपमू सलाह सूत करण वास्त ही आयो हो । पण पूनम हुवण र कारण आप न बखत कोनी हो इण कारण बात कोनी हुय सकी ।

आसण माथ बठता पुजारीजी कयो— अब आपा थावस सू बात करसा । '

पुजारीजी र सामन बटतो पको राणा बोल्थो—मन सनेसो मिल्यो है क ठाकरसा पोत खेलग्या । मन बेगो इ गाय बुलायो है । मूड माथ समस्या रो लणा मड ही जण बो आग बोल्थो—'आग पारो काइ विचार है ?

इत म बाबाजी धूणी म छाणा नाखर फूक मारन आगो चेतन कर दी । छाणा होळ होळ जगण लागग्या । साग साग धूवो इ निकळ हो । छाणा मू निसरती लो म बाबा राणा रो मूडो घूर घूरन देख हो । उण हँकारो भरया— हा । थोडी ताळ ताई काची मोत रो सी मून बापरगी । पछ बाबाजी बाल्या— पार जीव म गादहो है ? इण बोल राणा र साम अेक

जीवता-सो सवाल सरका दियो, जिण सू उणरो जी भाकल बाकल हुवन
 लाग्यो । सारली सगली बात नूव सिर सू आंख्या र साम नाचण लागी ।
 घाय, जिक सूकण लाग्या हा, पाछा हुरधा हुयग्या । राणा काई बोलतो ।
 आप कमाया कामणा किणन दीज दोष । राणा मून हो, भाठ सिरखो । जाण
 ओ सवाल उणन नइ किणी और न पूछपो हो । छाणी री ओग बघणी ही ।
 बाबाजी री निजरा राणा कानी ध्यान सू देख ही । आज सू केई महीना पली
 री बात है जण धो अँव सुगाई न सैयर खरबूजीकाट जावतो अठ ठरन गयो
 हा । बाबजी अँक गरो हँकारा भरपो— हू ।

गाव मे

सिझ्या पडगी ही । गाव छोटी ई हो । कोई पचास घरा री बस्ती ही । ठाकरा रो गाव, नरसा री बस्ती । गाव र च्याहमेर घूवो छावण लागग्यो हो । रात आप री लाबी चादर न लपेटणो सरु कर दियो हो । पछेरु नीम-खेजडा री डाळजा र चिप्या बठा हा । भिंगसर रो महीनो हो । अघार पलवाडो । डाफर की मोळी ही । टाबर राती ओढर भूपडा म सोयग्या हा । लुगाया सासरा न छान म बाध दिया हा । राणो बाखळ म चूतरी माथ बठो घूणी तप हो । भायला वन बठा हा । ^{सूनी}हनायो चाल रयी ही । इत म रावळ सू हलकारो मिलण रो सनेसो लेयर आयो । आवण रो पडूतर लेयन बो पाद्यो गयो परो । पण राण रो मन कोनी लागे हो । होळ-होळ सगळा जावण लागग्या । राणो चीपिय सू घडी घडी राख फफडे हो क किया ई ओग मिल । राणो मूनो-सो बठयो हो । घूणी ठढी पडण लागगी ही । हार न राणो उठयो अर ठाकरा सू मिलण खातर चाल्यो । सीयाळ री अघारधुप रात, अर ऊपर सू डाफर री मार । राणा कूकडो वण्योडो चाल हो । रावळ रो बारणो खुली हो । माय बडता ई चौकी ही जठ दरोगो बठो घूणी तप हो । अघार मे माय बडतो राणा जिन-सा लागे हो ।

कुण हुसी ?' पाळियो बोल्यो ।

आ तो हू ! राण कयो ।

'हाथ तपायन ठाकुरसा सू मिल सो । व यान बोहळी ताळ सू अडीक है ।' पोळिय पेरु बाल्यो ।

घडसाळ म बढत राण क्या—तपता ई आया हा। पत्नी मिल ही ला। आग ओर म जावतो बोल्यो। ओरे म दीवट माथ तेल रा दीयो घस हा। ठाकरसा दोलडी कामळ ओढधा ढोलिय माथ बठा हा। राणो दोनू हाथ जोड घणा खम्मा क्याने जाजम माथ बठण लाग्या। ठाकरसा बोल्या—‘आ काई कर है।’ सार सिरकता हाथ सू जाणा बतावता बोल्या—अठ म्हार कन बठ। तू म्हारा मितर तो है ही साग साग सलाहवार ई है। कन बठतो राणा बोल्यो—आज बेवगस किया याद करघो?

हू तन कई जिना सू अडीक हा। बाहली बाता बतावणी चाव हो। पण दिन मे जण ही मिलता कोई न कोई कन बठो हुवता। इण कारण बात हुयी ई कोनी। आग काळजो टटोलता ठाकरसा बोल्या—कोई मन री बात है जिकी सगळा र सामन बतावण री कोनी। इण कारण हारन छकड रात न मिलण न बुलायो है।

आपरो हुकम हुव तो आ जान द हजार है। राण पूरी अपनायत सू क्या।

ठाकरसा बोल्या—इस विसवास सू ई ता तन बुलायो है।

आ तो आप री महरवानी है क आप मन तनू माना हा।

कोर मानण सू ही कोनी हुव जको आप री है वो आप री ही रसी। परायो तो परायो ई हुव। इण बात र कवण र सागे सागे ठाकरसा री छाती रो भार हळको हुवतो सो लाग्यो। मूढ माथ छाथोडी निराशा री रखावा उडण लागगी ही जाण गुम्याडी चीज पाछी लाधगी हुव। जागा छोडोडा काळजो जागासर आवण लाग्यो हा। कन सिरकता ठाकरसा बोल्या—जी री बात कबू हू। हासी मत करघा। थारो हासी करण रो ध्यान घणा रव है। इण बात माथ गेराई सू साचणो है।

इया काई सगळी बाता न हासी म थाडी ई टाळू हू। हासणजोगी बात माथ जरूर हासू हू। राण क्या।

ठाकरसा माथल दरद न लुकावता सा धवण लाग्या—'आ बात कोई छव महीना पली री है जद आपा बबराणीसा न व्याव मे भेला हुवण सारु विकरमपुर गया हा । याद दिरावता थका ठाकरसा थका आपणी डेरो मुजानु सर र ठाकरा र डेर कन ही हो । ब आपणा बडा सिरदार है—आ तने टा ई है । सिरदारा र डर म आपणा आवणो जावणो घणो ही रवतो । बडा सिरदार आपणी माणस न देखी जण उणा रो विचार कीं गरो हुयग्यो हो । आ बात आपा सगळा र काना म पडण लागमी ही । बडा सिरदार बडा ही स्याणा हा । जठ ताई याव रो काम नी सळटघो व की को बोल्या नी । आपार खान हुवण र पल दिन जीमण देपन सगळा न गरी दारु पायी । अर दारु र नश मे ई था म्हार कन स माणस न माग ली । मन ई, मजबूरी र कारण, हा भरणी पडी । राण न साख भरण सारु उकसावता थका ठाकरसा बोल्या—'तन आ सगळी वाता रो जान है ई ।'

हा, अ सगळी वाता तो म्हार सामन ई हुयी हो । पण इण सू जो री बात रो वाई लेणो-देणो है ? —राणो भाळपण सू बोल्हो ।

ठाकरसा उण र भाळपण माथ मन मन म रीसा बळथा अर ऊपर सू हामता थका बोल्या—'तू समझ कोनी । याव र पद्य आपा उण न बठ ही छोडन पाछा गाव आयग्या हा । आ सगळी बाना न परबा माथ गिणता थका ठाकरसा बोल्या कोई साडी पाच महीना हुया है । जक र पछ आज ताई ना तो रान न पूरी नीद आव है अर ना तिन रा चन पड है । आख्या फाडता फाडता ई रात अर दिन रोजी न निक्कल जाव । उणर बिना ना तो कसूबो ऊग अर ना गारुडो मदमाता हुव । विरह री वेदना सू फण्डेडीजता ठाकरसा दोराई सू अेक लावो निसकारो नाख्या ।

उणर काई सूबा लटक हा जिका थे ताड लिया करता ? राण कया ।

ठाकरसा राण री नासमभी माथ मन मसोजर रयग्या । साचाणीज भोळा साजन बरी री गरज पाळ । उणारा बळपतो बाळजो बार आव हो—

‘ल सुण ! तन सगळी हीय री बात बतावणी ई पडसी । तन ओ मालमई है म्हार सासर आळा भाटी सिरदार अपण आपन घणा ऊचा मान है । भटियाणी आपर पीहर रो गौरव लेयन आपर बाप मू ऊची पड है । भाटी सिरदार कोई म्हांसू रिसतो करणो धोढो ई चाव हा, पण अेकर जद ब धाढो मारन पाछा जाव हा, उणा र लार बार ही । रात दिन चालता-चारुता वत सवार दोनू ई पाकग्या हा । उण आप्त मे म्हारा बाबोसा रातवासी देयर उणा न बचाया हा । उण उपगार रो नतीजो म्हारो रिसतो हो पण जीवण मे उपगार अर रिसता ‘यारा यारा हुव है । आ दोना रो आपस मे कोई मेळ कोनी हुव । धोढाक सुसतार ठाकरसा आग कवण लाग्या— ढोला र ढमाक म्हारो भाटी परवार सू रिसतो हुयो । अेक भजबूरी अेक रिसत न जलम दियो । उणरो फळ मन भोगणो पडघो । भाटी सिरदारा री घोघी बहादरी र साग-साग जात रो भूठो दभ ई भटियाणी आपर साग लेयर आयी । म्हारा बाबोसा जीया जित तो भटियाणी उणा र उपगार सू दबी दबी रयी पण उणा र घाम पधारघा पछ अर साग ई राठोडा अर भाटिया र भगढो हुय जावण सू उण रो मन चोट खायोडो सरपणी सो हुयग्यो । म्हारी भीर राठोडा कानी रयी अर मोक मोव भाटिया न में सागोपाग घूड चटायी । अ सगळा कारण इसा बणग्या जिका सू म्हा दोना र जीवण में अळगाव उपजण लाग्यो ।

मूड मूडावणो अर गढा रो पडणो साग ई हुयो । आपा जद बीदावाटी कानी सू आया हा । गाव म सीयोदाऊ जोर सू फल्योडो हो । मन ई जोरा रो ताव चढण लाग्यो । तू पाछो मोरच माय गयो परो अर हू अठ ई रयग्यो ।

जीवण-बोध

सगळो गाव सियोदाऊ सू मरतो हो । बुखार आयतो जण डील दूटण लाग जावतो । दो-दा सीरखा अेक साग ओढचा ई सी को मिटतो नी । काळजो कापण लाग जावतो जाण सी काळज मे बडतो ई जाव हो । दो-तीन घडी इमी ही हालत रवती । डील ताव सू मिकण लाग जावतो । होळ होळ सी लागणो कमती हुवतो । पसीनो आवणो सरू हुवतो अर ताव उतरण लागतो । केई दिना ताई आ ही हालत रवती । नीम अर अजवाण रो घासो लेवता लेवना मूढो मीठ रो सवाद ई भूलग्यो हो । जीभ जहर ज्यू खारी रवती । सी पडण लागग्यो जण सीयोदाऊ रो जोर कमती हुवण लागग्यो । केई दिना ताई हू ई इण री फेट म रयो हो । की दूबळो ई दीखण लागग्यो हो ।

इण सीयोदाऊ मन तन सू ई नी मन सू ई मुडदाळ बणा दियो हो । भटियाणी र दनदब सू ई हू उघप्योडो रवतो । हू ठकराई छोडर अेक मामूली आदमी ज्यू म्हारी घण कन रवणो चाव हो पण म्हारी ठकराणी म मैं माव ई को हो नी । रात दिन रो मनमुटाव म्हार हेत री हेली न खाली ई राखतो ।

आ खाली हेली किणी न खोज ही । भटियाणी र साग अेक डावडी आयी हो जिकी बखत र बायर सू निखरण लागगी ही । डावडी माणस रो बानो पर लियो हो । माणस काई वा घनकी पहर अेक रात गया कसूवो लेयर आवती जण सागतो क भटियाणी मे कसर है । उणरो नखरो भारी पडतो । हू म्हारो आपो भुलापन उणरी पलका म खो जावू इसो भोको उण मन कद ई कोनी दियो । वा आपर अहकार म ई दूब्योडो रवती । इण दूघड चित्या म म्हार मन कमूव सू सागीडो हेत घाल लिया ।

गुलाबी ठट १२ ही । हू सोवण सारू गयो हो । धनकी बगूबो सेयर आयी । दो घड़ी पत्ती डील थोडो भारी हो मन सिरखो । तुस से ली ही । इण कारण म्हारी आंख्यां चमकण लागी ही । बगूबो देयर पाछो कटोरो लिया जावण लागी जण मन रमां मासम पड्यो जाण बाल री छोरी आज री बामणगारी हुयगी ही । उण री चाल मे भरवण रो सा आवण हो । छात्यां म बसाव हा । भरघो चरो दारू सो दीव हो । बाबळी री दूबयां मन नूतती लागी । हू भूल्याओ अपण आपन अर उणन भी बोल्पो—‘डील टूट है थोडो दवा द नी ।’ बा कटोरो राखर पाछी आयी अर मन दवावणो सरू करघो ।

ओर म अघारो भगावण सारू तेल रो दीयो चस हो पण दूब्री कानी कसूबो अघार न ओर गरो करण म लाग्योडा । हू सीरख ओडयां झूतो हो जिण कारण उपर सू दवावणो ताव कोनी खाव हो । मै सीरख मे हाथ घालन दवावण सारू कयो । धनकी म्हार कयां मुजब डोलिय माथ बठर दवावणो सरू करघो । जण मन इया लाग्यो जाण डोल सू आग रा गोळा अक साग ई निकळ है । आ आग आग र सायर सू बडवानळ ज्यू बघ ही । म्हारी आंख्या म सुरली दीडण लागी ही । उण री कांचळी माथ हाथ राख्यो जण बा सरम सू भेळी हुवण लागी । मून भापा म बोली— इया काई करो हो । अर बा हिरणो ज्यू च्यारुमेर देखण लागी । मन इया लाग्यो जाण म्हारी जुगा री भूख आज अठ तृप्त हुसी । जको म्हारो मन सदा मुरझायोडो रयो है वो आज मुळकसी । म्हार सरीर म चेतना रा सो सो बिच्छू अक साग ई दीडण लाग्या हा । धनकी न मै कण म्हार कन सोवाण ली पतो ई कोनी चाल्यो । आधी रात ढळ्या पछ जण बा जावण लागी मै कयो क तन रोजीन ई आवणो है । भटियाणीजी माणस रो भाव देखर तार रयग्या । बखत ज्यू ज्यू बीत हो माणस रो मोल मूधो हुवतो जाव हो । दारू सू सो गुणो उणरो नसो हो । माणस र आया पछ तो अफीम रो टसरियो खुलतो ई कोनी । कसूबो कटोर र माथ पड्यो पड्यो ई पूरो मादकता दे देवतो । उणरी मादकता र आग कसूबो पीकी लागतो । बन आया पछ इया मालम पडतो क जाण उण

रा सरीर उण रो नीं हुयर कोई दूज रो है—सभोग-सुख रो उण न घणो चाव हो । ठुकराणी पाळ-सो ठडी ही ता आ रति सिरखी गरम । घनकी आपर अस्तित्व न म्हार अस्तित्व म मिलायन अेकजुट हुय जावती । मने इया लागतो जाण हू अेक साधारण आदमी ज्यू उणर साग जीव हू म्हारो आपो मुलायन । ओ मौको मन ठुकराणी भी दे सक ही पण दियो कदर्ई कोनी । इता त्तिना ताई भूख माय री माय पसीज ही जिकी मिटण लागगी अर घनकी रो रूप कुट्ण सो निखरण लागग्यो हो । ठुकराणीसा म्हारो उपेक्षा न चतराई सू मवता रया । पण उण मन अेक आदमी रो सो जीवण दियो ।

ठाकरसा बोहुळा स्याणा हा । जमान रा घणा ठडा ताता दिन देख्या हा उणा । मिनत्वा रा स्वभाव जाण हा इण वासन घनकी रो ब्याव पला ई रचायग्या हा । कपडा म सगळा नागा हुव है पण गवाड म कोई नागो कोनी फिर । मै घनकी न पासवान बणावणी चाव हो पण भटियाणीजी र स्वभाव सू वाकफ हा । कोई मौको देखर काम बणावणा चाव हो पण ओ मौको कदर्ई आयो ई कोनी । उण स् पला ई बिजमपुर मू बाईसा र ब्याव रो नता आयग्यो जण आपा सगळा भेळा हुयर गया हा । पग भारी हुवण र कारण भटियाणीजी साग पधारया कोनी हा । उणा रो मन हा खोट सू भरघोडा अर मिस लिया दूजो ई । आग री सगळी बात तन मालम ई है । उणर बिना म्हारा मन कोनी लाग । त्तिनी तर उणन पाछी लाव जण ठीक हुव ।

राणो सोच समभर धीरज सू बोल्या—‘सगळी बाता ठीक है । राज रजवाडा म वसी बाता हुया ई कर है । पण घनकी बिना थारो मन कानी लाग आ बात म्हारो समझ मे कोनी आयी । लुगाई जिती लुगाई आपर कन है पछ उणर कोई फूल थोडा ई लाग्योडा है ।’

आ सुणता ई ठाकरसा टडा पडग्या अर बोल्या—‘आ बात थार समझण री कोनी । थारो वाम तो वता ई है उणन पाछी लावणी है ।’

राण हुकारो भरता कयो— जण ठीक है । उण सू मिलर म्हारी बात करसू । हुकम हुव तो अवार ई जावू परा ।’

‘हा ।’ ठाकरसा सुसतायर बोल्या ।

राणो घर कानी रवाना हुयग्यो । मन मन म ई सोच्या जाव हा—ओ भाईडो जब रो जिणन रात्यू नीद नी आव । गाव री गळ्या सोयगी ही । राण भाटो खोलर खलारो करघो पाछो भाटो लगायो । भूपड रो बारणो ओढाळघोडो हो । मांय बडर दक लियो । सोवण लाग्यो जण घरधिराणी पूछघो— आज तो भाईड मन बोहळी ह्ताया करी ।’

काय री ह्तायां करी राण पडूतर दियो ‘उण न धनकी विना नीद कोनी आव । धनकी किसान फूल देव ही ? आ बात म्हार तो समझ मे को आयी नी । हू तो ऐक ई बात समझ्यो हू क धनकी न पाछी लावणी ।

रावळ री बातां ब जाण अर बारो राम जाण । पसवाडो फोरती धनियाणी बोली अर पाछी सोवण लागगी ।

राणो आखी रात सोचतो रयो—लुगाई लुगाई म धणो फरक है । पण उणर समझ मे की कोनी आयो ।

●

धर कूचा धर मजला

पतरासर छोटी सो गाव है। थोड़ी सी बस्ती। गाव में एक मीठ पाणी रो कूचो अर अेक खार पाणी रो। अेक जोड़ो हो जिक में बान ताई पाणी रवतो। करसा री बस्ती ही। गांव सू दस घड़ी र मारग माथ भाटी सिरदारा रो राज हो। छह घड़ी माथ राठोडा री धरती ही तीन घड़ी माथ बीदावाटी ही अर बार घड़ी माथ विक्रमपुर हो। इण तर पतरासर च्याहमेर मू धिरघोडो गाव हो जिक कन सू भाटी सिरदार निकलता। राठोडा री मार पड़ती। राजपूता री तीन च्यार गवाही ही जिक रात दिन तलवार री मूठ माथ ही हाथ राखता। ब विक्रमपुर र राजा री सेवा में लाग्या रवता। रेख चाकरी जितो भी आवती उण स गुजारी चलावता। ठाकर दुजनसिंहजी बडा ई जीवट आळा हा। आपर पराक्रम सू पतरासर न ठाकरां री सूची म प्रधान पण दिराय नियो हो। भाटी सिरदार ई बसत बेवसत आसरो लेवता। सुजानसर रा सिरदार धोकलसिंह रा खास ठाकर हा। दुजनसिंहजी र साग दा तीन लडाइया में गया हा। बठ चोखो ईजत हासल हुयी ही। धाकलसिंहजी र घाम पधारघा पछ दुजनसिंहजी विक्रमपुर आवणो छोड दियो। दुजनसिंहजी र अेक कुवर हो जिण रो नांव भगवतीसिंह हा। भगवतीसिंह भी आपर बाबोसा जिया तलवार रो धणी हो। घर धराणो रजपूतो री थोधी अकड सू नीच हो पड़तो हो। मूठ री मार र कारण सगळा मान देवता पण रिस्तो करण री वेळा सगळा नाक म सळ घालता। इण कारण भाटी सिरदार भगवतीसिंहजी सू आपरी बेटी रो रिस्तो करघो। पण उण रिस्त में बरावरी रो माण कोनी हा, अेहसान रो तकादो हो। इण तकाद म भटियाणी रो गरब भारी पड़तो हो अर अेहसान उठावतो भगवतीसिंह।

कुदर भगवतीसिंह रा घणकरा बरस बीदावाटी म बीत्योडा हा । उणरो खास भायलो राणो अनूपसिंह साग ई रयो । बाब्रोसा र घाम पधारघा पछ ठाकर भगवतीसिंह न केई कारणा सू गाव म ई रवणो पडघो ।

ओ जमानो अठारवी सदी रो हो । रजपूती री मूठ बीली पढण लागगी ही । आख राजपूतान म मारघाड रो बजार गरम हो । काळा री फौजा बारबार जयपुर जोधपुर अर उदयपुर माथ घावो मार ही । विजयपुर अक कडख पड हो इण बास्त अठोन आवणो उणा रो सभव कोनी हो । तो ई शेखावाटी ताई उणा रो घावो चालतो ई रवतो । दिखनिया र लार-लार पिडारी ई घावो मारता रवता । इण बास्त बाधावास खरबूजीकोट अर विजयपुर रा खास खास पाणा हा । शेखावाटी सू आवनिया घाडेतिमा न मारग म ई रोक अर बीदावाटी माथ विजयपुर रो अधिकार राख । राजपूत खोखला हुवता जाव हा । राज राज म पडयत्र चाल हा । अक भाई दूज भाई ने मार न राज हडपणो चाव हो । भाई भाई रो दुसमण हो । आपर स्वारथ री पूरती सारू राजा दिखनिया न अर पिडारिया न मदत बास्त नूतता रवता । इण लालच मायकर राजपूता रो शोषण हुवतो जाव ही । ब घन सू अर घरम सू ई गिरता जाव हा । राज दरबारा मे रातदिन दास अर पातरिया रो जमघट लाग्यो रवतो । वाजिद अली शाह बादशाह बणग्या हा । महफिला जमती रवती । पडयत्र चालता रवता । अर राजसिंहासन बन भाई अर बापर खून सू भरघा रवता । पण उणा कन सोचण समभण रो बखत कोनी हो । सगळा दारू मारू रा दास अर स्वारथ रा सीरी बण्योडा हा । छोटो सो ठाकर भगवतीसिंह वातावरण र साग चाल हो । गुलामा री अक लाबी कतार सगळा र साग चाल ही । इणा गुलामा भयवा गोला री कोई ईजत आबरू कोन ही । उणा र ठाकरा री मरजी सब सू बडी बात ही । उणा री बन बेनी ठाकरा री मरजीगान हुवती । मरजी रो अक रूप घनकी ही ।

राण दो तीन दिन सोचण विचारण मे लगाया । चुपचाप विक्रमपुर
 जावण री तयारी करी । राइक कन जायन टोडियो लायो । घी पायन तयार
 करघो । आ सगळी बाता न पाच सात दिन हुयग्या जण अेक दिन दोफार
 ठाकरसा तावड में बठा अठीनली बठीनली कर हा, राण कन जायन
 जमाताजी री करी । ठाकरसा इण रो मरम समभग्या अर साल मे बैठ न
 बात करण रो केय न उठग्या । ठाकरसा सगळी बात सुणी अर हकारा
 भरघो । राणे दिनूगे सूणी ई रवाी हुवण री बात बतायी ।

●

विक्रमपुर

मुलतान सँ लिली जावण रो मारग रातीघाटी सँ दो सौ अँक पावडा आयूण उत्तराद हुय न जावतो हो । रातीघाटी रा खवेडा आखी साल पाणी सँ भरघोडा रवता । घोडा अर बळ्ठा सारू मारग माथ सेवण रा लाबा-चौडा बीहड हा । मारग माथ धाडैतिया रो भय कोनी हा । बिणजारा सूध मारग रात दिन आवता जावता रवता । इग्यारवी सदी पछ पूगळ रा भाटी ताकतवर बणता गया । हेकडो ई बवणो बढ हुयग्यो हो । जाट मारग म धाडो मारण लागग्या जण बिणजारा इण मारग न निरापद नी जाणर मुलतार सँ तवरहिद (भटिह) हुवत दिल्ली र मारग आवणो जावणो सरू कर दियो । हाळ होळ आ जागळू देश बणग्यो । जाटा रा गाव बसण लागग्या । पूगळ रा भाटी रातीघाटी ताइ धाडो मारता रवता । इण बासत रातीघाटी जाटा अर भाटी सिरदारा र भगड री खात जागा हुयगी । पण जाट स्याणा अर समझदार निकळघा । राजपूता न राजपूता सँ भिडाय दिया अर आप अळघा रयग्या । राजपूता भाटी सिरदारा न पराजित करन रातीघाटी माथ विक्रमपुर बसायो । मित्र देवरा बणाया गढ बणाया । होळ होळ विक्रमपुर तरकी करण लागग्यो । बस्ती सँ गाव अर गांव सँ शहर बणण लागग्यो । घरती रा भाग फुरग्या । अठारवी सदी ताइ लगोलग बघतो गयो । विक्रमपुर रा राजा मुगल राजघराण मू चोखा रसूवात राख्या । मुगला र दरबार मे पचहजारी मनसबदारी रो ओहूदो लियो । उत्तर सँ लेयर दिखण ताइ मुगला री सना म सनापति रया ।

समय र प्रभाव सँ सुख सुविधावा री खोज हुवण लागी । किलो छोटो पढण लागग्यो । क्यारूमेर ढळात री जागा देखर नूव किल रो निर्माण

करायो । खाई बणाई । रात भाट माय कोरणी करायर महल मालिया
बणाया । चानणी रात में किलो कवन सो चमकतो । शहर री बस्ती बामण
बाणिया री ही । व्यापार दिनादिन बधतो जाव हो । मुगलां र साग दूर दूर
तांई आक्रमण करणन जावता जण व्यापारिया न आपर साग ले जावता ।
अठारवी सदी र आवता आवता विजयपुर नामी शहर बणग्या । मुलतान स
ई सीधो मारग हुवण सू व्यापार री मढी बणण लागग्या ।

दीपा बस्ती रो बखत हुमग्यो हो । ठड पढण लागगी ही । मिंदर म आरती
हुवण लागगी ही । भालर री भणकार दूर दूर तांई सुणीज ही । रात शहर
न आपर आचळ र ओळ सोबावण लागगी ही । गळी बूचा म सोपो पडग्यो
हो । ठड री माटी परत घरा री छता माथ आपरा पग राखर शहर म उतरण
लागगी । राणो दिनूग रो रवाना हुमाडो आस दिन चालतो रघो । भालर
वेळा बो गणेशद्वार कन पूग्यो । शहर कन पूगण र पला राण आपस काळै
टोडिय रा दोनू कान उतारन गूज म घाल लिया हा । शहरपनाह री पोळां
ढकीजण लागगी । सिया मरता लोग घरां म भेळा भेळा हुव हा । डाफर
लोगा रा गाभा लपेट ही । राणो होळ होळ गणेशजी री बगेची कानी चाल
हा । बा अेक बीघ मे घिरघोडा हो । च्यारुमेर बाढ छाप्योडी ही । सामन
अेक भाटा हो जिका खुलो हा । माम बढताइ डाव हाथ कानी बिरखा रो
पाणी कुड म लेवण वासत काकर नाखर पायतण बणायोडा हा । जीवण
हाथ कानी जाळ ही । जाळ र हेठ घूणी ही । सामो साम गणेशजी रो पको
मिंदर हो । मिंदर रै सार ई पातालेश्वर गिव पावती रो मिंदर हा । गणेशजी
र सामे दीपो बस हो । पुजारीजी महाराज साधना कर हा ।

राण जाळ कन साढ सू उतरन उणन जकायो । पलाण उतारन जाळ
री पढी र सार राख्यो । मोरी खूट र बाघर टाडिय र साम सवण रो बोरो
राख्यो ।

इत म पुजारीजी बार आयग्या । चुपचाप काम हुवता दखर पूछ्या—
कुण हुसा ?

अचाणचूकी अवाज सुनर राणा बायो—ज माताजी री । आ ता मै ह ।

ज माताजी री । वण आया अचाणचूक ई ? पूगण म बोहलो मोडा
कर दिया नी ?' पुजारीजी पूछयो ।

पुजारीजी अक साग ई घणा सारा सवाल कर नाह्या । राण मूँ रो
ढाटो खालता उषलो नियो— पाडो काम हुयग्यो । टुरियो तो बेगो ई हो
पण मारग म षोडी ताळ ठरग्यो हो । वन आवता राणो बोल्हो— आप
सोगा रा दरसण करधा न बाहला दिन हुयग्या हा । सोच्यो मिसणो ई हुय
जासी अर छोटो मोटो काम है जिना ई सलटाय सेसा ।

ओ तो चोखो करधो । पुजारीजी पाछा माय बढता बोल्हा ।

गणेशजी र मिदर सार अक ओरा हो । आर म दा माचा पढधा हा ।
अक ता खाली हो अर अक माथ ओदण विद्यावण रो सराजाम पढधो हो ।
राण सराजाम लायन माच माथ राख दियो । भाटो ढक्कन पाछो आयो अर
बारणो ढकन दोनू जणा वार्ता करण लाग्या ।

भलावटो हुवताई दोनू जणा उठर जरूरी काम सलटाय न आप आपर
काम लाग्या । पुजारीजी पूजाघर म बढग्या । राण साढ न पाणी पायर नोळ
लगायन गणेशजी री बगची र लारल बीहड म चरण सारू छोड दी । बूची
साढ चरण लागी ।

राणो गणेशजी रा दरसण करण न चाल्यो । पोसाक परधा गणेश
भगवान बटा लाडू खाव हा । घोळ मकराण भाठ री बणियोडी मूरती मूढ
बोल ही । सूरज री पली विरणा पगा म रम ही । गणेशजी रा दरसण करधा
पछ पाताळेश्वर रा दरसण करण वासत चाल्यो । ओछ बारण स छोटी-छोटी
पढधा र सार सार नीच उतरधा । पारवती गिवजी री जळेरि बण्योडी ही ।
पारवतीजी लाल पासाक परधा साम ठभा ही । मकराण र भाठे माथ कोरणी
करन पारवती पाचू कपडा परघोडी बणायाडी ही । शिबलिंग माथ तिपाई माथ
राह्योडी ताव री कळसी स बूद बूद पाणी टपक हो । अळघ सू देखता इया
मालम पड हो जाण गिवलिंग दो भाठा जाडर बणावडो है, पण हाथ लगायर
देह्या सू ओ भरम मिट हो । कारीगरी मूढ बोल ही । जळरी र हाथ लगायन
लिताड अर आह्या माथ फेरधो अर पारवता र चरणा म माथो निवार
मगल कामना सारू आशीर्वात् माग्या । दरसण करन पाछो शहर कानी चाल्या ।

गुपचुप

शहर म मिलन भिटण सारु गणेश बगचा स बार निकल्यो । डांडी-
डांडी दरवाज कानो चाल्यो । डांडी र दोना कानो सूकी सेवण डागरा री
पायोडी ऊभी ही । कठई कठई पोठा अर मीगण्या सवण माथ पडी ही । रात
न ठड र साग भीणी भीणी घवर पडी ही जिकी सेवण माथ मोत्या रा दाणा
ज्यू बमक ही । घवर री उण बूदा म सौ सौ सूरज अेक साग ई निखरता दीव
हा । तावडो चिलक हो पण पून री ठड सू उण रा पग निमळा हा । ठर ठरन
चाल्ती पून सू गामा डील सू लपेटीज हा । हाथ ठड सू ठर हा । आगळ्या रा
परू ठड सू अक्कीज रया हा । राणा गणेश दरवाज सू शहर मे बड्या ।
च्यार छव दखाळा माच माथ बठा तावडो लव हा । दरवाज र जीवन हाथ
कानो दो भूण रो कूवो हो । माळी कूवो वाव हा । खेळ्या पाणी सू भरी ही ।
मिस्ती मसक भर भर न पाणी ल जाव हा । कोठ सू पसाला भरीज ही ।
पणिहारया रो भीड कूव माथ ही जिका कुभारा जाटा अर माळ्या र घरा
री हो । सासर खेळ्या सू पाणी पीव हा । सूरडा अठीन वठीन ना ठ हा ।
गिडक तावड मे पड्या सिसक हा । रामचंद्रजी र मिंदर वनकर हुवतो राणो
बजार म आयो । बजार री दुकाना खुलगी हो । धान री दुकाना आग मोठ,
बाजरी, गवार अर मूगा री गिगल्या लाग्योडी ही । चिड्या अर कबूतर
अठीन-बठीन विसरयाड नाज रा दाणा चुप हा । डिगली र बिच साठी
राप्योडी ही । तावडी बाट लिया दुकानदार धान तौल हा । सासर फिरता
फिरता धान म मूडो मारण न सम हा । ग्राह्य धान खरीद हा । धान री
दुकाना र सार पसारया री दुकाना ही । पसारया री दुकाना र सारकर हुयन

अचाणचूकी अवाज सुणर राणा बाल्यो—ज माताजी री। आ ता मैं हू।

ज माताजी री। कण आया अचाणचूक ई ? पूगण म बोहलो मोडो
कर दिया नी ? पुजारीजी पूछधो।

पुजारीजी अक साग ई घणा सारा सवाल कर नाह्या। राण मूढ रो
ढाटो खोलता उचलो नियो—घोडा काम हुयग्यो। टुरियो तो वेगो ई हो
पण मारग म घोड़ी ताल ठरग्यो हो। कन आवता राणो बोल्यो—आप
सोगा रा दरसन करधा न बोहला दिन हुयग्या हा। सोच्यो मिलणो ई हुय
जासी अर छोटो मोटो काम है जिको ई सलटाय लसा।

ओ तो चोखो करधो। पुजारीजा पाछा माय बढता बोल्यो।

गणेशजी र मिदर सार अक ओरा हा। ओर म दा माचा पढया हा।
अक ता खाली हो अर अक माय ओढण विद्यावण रो सराजाम पढया हो।
राण सराजाम लायन माच माय राख दिया। भाटो ढकन पाछा आयो अर
बारणो ढकन दोनू जणा वाता करण लागया।

भस्मावटो हुवताई दोनू जणा उठर जरूरा काम सलटाय न आप आपर
काम लागया। पुजारीजी पूजाघर म बढग्या। राण साढ न पाणी पायर नोळ
लगायन गणेशजी री बगचो र लारल बीहड म चरण सारु छोड दी। बूची
साढ चरण सागगी।

राणो गणेशजी रा दरसन करण न चाल्यो। पोसाक परधा गणेश
भगवान बठा साढू खाव हा। घोळ मकराण भाठ री बणिमोडी मूरती मूढ
बाल ही। मूरज री पली किरणा पगा म रम ही। गणेशजी रा दरसन करधा
पछ पाताळेश्वर रा दरसन करण वासत चाल्यो। ओछ बारण स छोटी छोटी
पढया र सार सार नीच उतरया। पारवता शिवजी री जळरी बण्योडी ही।
पारवतीजी लाल पासाक परया साम ऊभी ही। मकराण र भाठ माय कोरणी
करन पारवती पाचू कपडा परघोडी बणायोडी ही। शिवलिंग माय तिपाई माय
राख्योडी ताव री कळसी स बूद बूद पाणी टपक हो। अळघ सू देखता इया
मालम पढ हो जाण शिवलिंग दो भाठा जोडर बणायडो है पण हाथ लगायर
देह्या सू ओ भरम मिट हा। कारागरी मूढ बाल ही। जळरी र हाथ लगायन
लिसाड अर आख्या माय फेरधा अर पारवती र चरणा म माथो निवार
मगल कामना सारु आशीर्वाद माग्या। दरसन करन पाछो शहर बानी चाल्यो।

गुपचुप

शहर म मिलन भिटन सारू गणेश बगेची स॒ बार निकळघो । डांडी
डांडी दरवाज कानी चाल्यो । डांडी र दोना कानी सूकी सेवण डागरा री
खायोडी ऊभी ही । कठई कठई पोठा अर मीगण्या सेवण माय पडी ही । रात
न ठड र साग भीणी भीणी घबर पडी ही जिकी सेवण माय मोत्या रा दाणा
ज्यू चमक ही । घबर री उण बूदा म सौ सौ सूरज अेक साग ई निखरता दीख
हा । तावडो चिलक हो पण पून री ठड स उण रा पग निमळा हा । ठर ठरन
चालती पून सू गाभा डील सू लपेटीज हा । हाथ ठड सू ठर हा । आगळ्या रा
परू ठड सू अकडीज रया हा । राणा गणश दरवाज सू शहर म बडघो ।
प्यार छव रुखाळा मांच माय बठा तावडो लव हा । दरवाज र जीवण हाथ
कानी दो भूण रो बूवो हो । माळी बूवो वाव हा । खेळ्या पाणी सू भरी ही ।
भिस्ती मसक भर भरन पाणी ल जाव हा । कोठ सू पखाला भरीज ही ।
पणिहारया री भीड बूव माय ही जिकी कुमारा जाटा अर माळ्या र घरा
री ही । सांसर खेळ्यां सू पाणी पीव हा । मूरडा अठीन बठीन ना ठ हा ।
गिडक तावड म पड्या सिसक हा । रामचंद्रजी र मिदर कनकर हुबतो राणो
बजार मे आयो । बजार री दुकाना खुलगी ही । धान री दुकाना आग मोठ,
बाजरी, गवार अर मूंगा री दिगलया लाग्योडी ही । चिड्या अर कबूतर
अठीन-बठीन बिसरघोड नाज रा दाणा घुग हा । दिगली र बिच साठी
राप्योडी ही । तावडी बाट लिया दुकानदार धान तोल हा । सासर फिरता
फिरता धान मे मूडो मारण न खम हा । ग्राहक धान खरीद हा । धान री
दुकाना र सार पसारया री दुकाना ही । पसारया री दुकाना र गारकर हुयन

मारग लक्ष्मीनाथजी र मित्र जाव हो । मिदर घाटी उत्तरचां पछ पाछी ऊचाई मुग्र-हो । घाटी रो उत्तर सागीडो हो । मारग र दोनां कानी सखारां, बिसायतिषा अर रगरेजा रो दुकाना ही अर घर हा ।

दो घडी दिन चढ्यो हा । पट ढकीजणआळा हा । दशनार्थी खाया खाया मिदर कानी जाव हा । छातीसूणी घाटी दोरी ही । बहली रो आवणो जावणो मुसकल हो । मोटघार-लुगाया री भीड तर-तर बघती जाव ही । राज रो मित्र हुवण सू उण रो पूरी मानता ही । पुष्टिमार्गिया रो मिदर हुवण र कारण लक्ष्मीनाथजी री दिन म दो तीन भांवया हुवती ही । चढत सूरज साग भीड ई बघती जाव ही । राणा ई इण भीड म सामल हुवन ठेट ताई धका खावतो आग बघतो जाव हो । मिदर सातरा बघ्याडो हो । सगळो मकराण भाठ सू बणायोडो हा । मूरत्या मूढ बाल ही । सिणगार फबतो हो । लक्ष्मी साचाणीज लक्ष्मी ही । सान अर हीरा र आभूषणा सू बणाव करघोडी लक्ष्मी पळपळाट कर ही । लक्ष्मीनाथजी साभात् लक्ष्मी रा नाथ ई लाग हा । राणो सोच हो—लक्ष्मी ! घारी माया अपार है । घार बिना ता ओ जीवण ई अकारथ है । घार बिना ना तो घरआळा पूछ अर ना जात बिरादरी आळा । राज-दरबार म भी घार बिना मान कानी मिल । घार रुठण सागई सगळा बिराजी हुय जाव । दरसण करन तुलसी चरणामृत अर परसाद तयार वो पाछो बार आया अर च्यारुमेर घूम फिरन मिदर देखण लाग्यो । रातीघाटी रा खन्हेडा इता गरा हा क हाथी रा हाथी उणा म समाय जाव अर पाछो जोया ई पता का चाल नी क हाथी कठ गया ?

राणा दरसण करन पाछा आयो अर जामर चिलम लांची । थोडी ताळ हथाया करी । पछ सजनसा र डेर कानी चाल्यो । फसील र सारे सार-चाल्या जाव हो । गणश दरवाज बन मू फसील डागा र झूव बन हुवती कसाया री बारी कानी हुवन हुकमकोट बन निकळती ही । आ सगळो मारग भाडक्या सू भरियो हा । इणा म सूरडा दोडता रवता हा ।

हुकमकोट र साम दो सौ पावडा माथ अनोपसागर हो जिक माथ च्यार भूण लाग्योडा हा । बूब म अथाग पाणी हो । राज रा घोडा अर सासर अठ ही पाणी पीबता । कूब र सामन ई नूवो गढ खडघो दीख हो । सामन बिल रा मुरज हा । नागी तलबारा लिया आदमी रात-दिन पोहरा देवता रवता । गढ री पोळ र साम ई नागी तलबारा लिया आदमी पोहरो देवता । पोळिया गढ मे आवण जावण बाळा रा पुरो ध्यान राखता । उणा री निजर सू बचर जावणो मुसकल हो । गढ र डाव हाथ कानी जगी तळाव हो जिणर पीद मे कदई पाणी हुवण रो आभास हो । गढ कन थोडी चल पल दीख ही । अठ सू आग तो सवण, घतूरा, आकडा अर बोरट्या री भाडवया ही । कठई कठई जाळ अर गूदघा ई निजर आव ही । गढ र सामन जाळ अर खेजडा रो सागीडो भुड हो । गढ र उतरान् कोई च्यार सौ पाच सौ पावडा पछ सजनसा रो डेरो हो । राज रा ताजिमी सिरदार हुवण सू उणा र डेर सार दरोगा री दो तीन भूपडघा ही । गोला सिरदारा री हाजरी मे लाग्या रवता । दरोगण्या ठुकराण्या री सेवा चाकरी मे रवती । दायज म डावडी डावडा देवण सारू इणा रा टावर काम आ जावता । जवानो रो पाप उतारण म नाव इणा रो ई हुवतो । जर खरीद गुलाम ठाकरा र जीवण रो अेक खास अग हो । अ पाप अर पुन रा भागी हा । फूठरी गोली ज कदई ठाकरा र चित चढ जावती तो आखी जवानी ठाकरा र साग काढती अर बूडाप मे नाव र परण्याड कन आ जावती । उण सू पला ज भूल सू पग भारी हुम जावता तो खसम र नाव सू सगळो पाप धुप जावतो । ज कदई पासवान रो पद मिल जावतो ता उण रो जीवण सोरो निकळतो अर बूडाप मे ठाकरा री तरफ सू पेटियो मिलतो रवतो ।

राणो बिल र पसवाड सू हुवता डेर कानी निवळग्यो । डर री सामळी भीत रोडा लगायर बणायाडी हो । भाठा लगायाडी बांसेक ऊची पोळ ही । असयाड पसवाड री भीता काची-पाकी इटा मू बणायाडी हो त्रिका माथ लारो घूनो लगायोडो हो । तारल छेड वाड लगायोडो हो । अेक भाटो ई

हो । बड़ताई पोळ र मायन पोळियो माच माथ बठो हो । सामन बाखळ ही । बाखळ सून आगे अक लाबी चौडी चूतरी बणायोडी ही । चूतरी र सार ई कमरा, साळ अर कोटडचा पड ही । आ सगळा माथ ठाकरा र रवण रा पोठण रा अर रसोवड रा कमरा, परीडो अर ओरा ओरडचा बणयोडी ही । नीचला कमरा अर साळ आवण जावणिया र वठण वासत ही । ठाकरा र ऊपर सून नीच आवण री मायन सून ही पेडचा बणायोडी ही । महकिल जमती जण दारू रा चपक अठ ही ढळता । रात न पासवाना सून हेत मुलाकात अठ ही हुमा करती । चूतरी र सार लार पडती दारू री जतरी ही जठ भात भात र स्वादा री दारू काढीजती । लारल छड चौक हा । मायन सफा अर गुभारिया हा जिका मे जुध रो समान अर दूजो अडग बडग राख्योडो रवतो । चौक र मोड बार लाबी चौडी बाखळ ही जठ गाया भस्मा घोडा अर ऊठा री ठाणा ही । सेवण री दूगरी ही । बळीता पडघो हो थपडचा रो पिरावडो हो । सकडी रा मिरडा हा । लडाव सून बण्योडा दुमजलो सजनसा रो डरो सातरो दीख हो । डेर र च्यारूमर जाळ गूदी अर बाबळिय रा रूख हा ।

राण कूटवा लाडुवा रो अक ठाठो लियो । लाधो बदळतो बदळतो सज नसा र डेर कन पूग्यो जण दूपारी ढलण लागगी ही । पोळियो सुस्ती रा पाठ कर हो । घूई सून हाळ होळ घूवा उठ हा । पाळियो माच माथ बठघो बठघो चिनम पीव हो । गटो माच र सिराय पडघो हो । राण न पीळ र माय बडतो देख्यो जण खतारो करन पूछघो—

कुण हुसी ?

ओ तो हू वळवतो रामसरआळो । राणो बोल्हो ।

आवो पधारो सा । ज माताजी री । आज अचाणचूक ई किया आयग्या ?

ठाठो राखतो राणो बो-या— इया ई काम सारू आया हो । धनकी री मा दीवडी मेली है या देवण न आया हू ।

‘ओ तो आखो ई करघो । काम रो काम अर मिलण रो मिलणो ।

‘आ ही सोच न आयो हू । समान ई पुगाय देमू अर ठाकरसा सू ही ज
भाताजी री हुय जासी ।’ खाली चूतरी देखर आग कयो— टाकरसा अठ
कोनी दीख, बार पधारघोडा है काई ?’

‘हा ठाकरसा थोडा दिना पली ई उतराद न रवाना हुया है । आवो,
बठो ।’ माच रो सिराणो खाली करतो बोल्यो । पछ चिलम भाडर गट्टे मू
तमाखू काढन चिलम पाछी भरण लाग्यो । आग कवण लाग्यो—

‘दो अेक फूक खाच लो । पछ मनसो कर रेमू ।

‘फूक तो खाचाला ई । डेरो बस्ती सू अळघो पड ।’

चिलम चेताय न दबतो यको पोळियो बोल्यो— लो सा !’ राण ‘हा
बपर साफ रा पलो काडर साफी माथ लगायो अर चिलम खाची । पछ हाल
चाल पूछण लाग्यो । कुण कठे गयोडा है कद आसी । सगळा समाचारा रो
भुगतान हुवण लाग्यो । राण री आख्या चयारूमर छोह लेवती फिर ही ।
पोळिय मनसो देवणन चाया ।

बापळ न पार करपा चूतरी र सार जनानी डघोडी । माय बहर हेलो
पाहघो । माणस री पाछा पडूतर आयो । घनकी रो नाव सुणीज्यो । थोडी
ताळ मे पोळिया पाछो आयो अर बोल्यो— आप डघोडी म बहर पेडघा बन
सडघा हुवा अबार आ जाव । राणो ठाठो उटायन आग चाल्यो । राण री
आख्या चयारूमर री जाणकारी लेव ही । पावनी ऊठ दळत तावड मे घूड म
सिट हा । रिमाल म बबतो बूत्तो हुयग्यो जण डेर मे पाणी रा ढाचा ढोवण
सारू छोह दियो । थूई माय ढांचा ढोवता ढोवता टाक्यां पडगी ही । सगळो
डरो मूनो मूनो लाग हो । मिनला री चल पल कोनी दीखी । राणो मन में राजी
हुयो । डघोडी में बहर माड बन उपर मू उतरती पेडघा बन सडो हुयग्यो ।
अ जनानी पेडघा ही । पेडघा री ऊचाई र साग छात बण्योडी ही । चानणो
आवण यातत पेडघा री ऊचाई र हूमाय सू तिरछी तीन च्यार भाठ माय

राणो गळी र सार सार चालण लाग्या । गळी डेर र लारल बारण बन
 जायर बंद हुवती ही । ओ वारणो लुगायां खातर हो । बखत बेबखत माणसा
 रो न ठकराण्या रो अठीन सू ही आवणो जावणो हुवतो । सांसरां सारू घास
 फूस अठीन सू ही आवतो । सासरा रो मारग आ ही हो । प्यारूमेर सूनवाड
 हुवण सू खेजडा बोरटधा संवण घतूरा अर भावडा चोखी तर पनप हा ।
 अघारो पडधा पछ लारल बारण सू आवणो जावणो काम रो कीनी हुवतो ।
 जरख अर सूरडा अठीन आवता जावता रवता । लारल भाट र सामोसाम
 सागीडी जाळ अर गूदी ही जिण म भूत भूतणी रो बम हो । अठीन सासर
 भूल्या भटक्या ई आवता । गूदी र नीच ऊभो ऊठ ही को दीखतो नी इसो
 गरी अर भुवयोडी गूदी ही । निजर पसार न राण जागा देखी अर लाया
 लाया पग उठायर गणश दरवाज कानी चाल्यो ।

असमजस

साडुवां रो ठाठा लेयर घनकी पाछी घटण लागी जण ह्यां मालूम पडघो क बीरा हाथ टूट है। हाथां र साग मन ई टूटतो जाव हो। पीडघां फाटण लागगी ही। भार सू टूटतो मन डील न सोडतो जाव हो। मर पचन बारण कन पूगी जित न उणरो सास उखडण लाग्यो। बारण रो सारो लेयने ऊभी हुयी। उणर चर माथ अक नूवो सवाल घूमर घाल हो। लिलाड माथ पसीन री बास आवण लागगी। बीं लिलाड माथ पलो फेरघो पण बठ कीं कोनी हो। मन रो बम हो। बम अस्थिरता री मा है। सामल ओरिय माय सूं घनकी री साधण मिठबोली बार आयी। घनकी रा ढग ढाळा देखर बा माथी चाल सूं उणर कन आयी। बोली—'इता-सारा साडू कठ सू मायी ?

मा भेग्या है।

'तो ह्यां आमणदूमणी क्रियां ?'

याद आयगी।

'मित्यां न किता बरस हुया है।'

'दो-तीन बरस।' घनकी याद करती बोली।

मन ई देख।' आंगळघो र परवां माथ गिनती बोली—'तीन बरस तो मा न पुजरघां न हुयग्या अर उण सू च्यार बरस पत्ती मिली ही। रातवाम रो मिसणो कोई मिसणो कोनी। अर अब तो बीरां मपना आवणा ई बड हुयग्या है।' मिठबोली अक मांकी नितकारो नाक्यो। कोटडी कन

धनकी न छोड़ती बोली— हू तो बटीन जावती बटीन री ई बातों म बबल लागगी । अर बा परीठ कानी बूही गी ।

धनकी ठाठो उतारन आल म राख्यो । बीन इया मालम पड़्यो जान बी. आपरी छाती रो बहो भारी भार उतारन राख्यो है । पण भार मे अक मोह हा अक मिठास हो । नूतो हो जिक न बा चाव ई कोनी ही अर चावती भी ही । अल्लगो राखणो चाव अर वन राखण री इछा ई राख । बी मे अक अविषय है दारू दो दरद है कमूब रो कडवांस है । फेर भी धनकी बी कडवांस न लेवणो चाव हो जिके म जीवण रो अजब गजब रो रस भरघोडो हो । १ । । । ।

दीय बाती रो बखत हुयग्यो हो । मिठबोली दीवट माय राख्यो दीय न चास हो । ठुकराणीसा वेग हो अरोगण करन पोढ़ण लागग्यो हा । सामन चौक म पग पमारती ठड न देखर धनकी आपरी कोट्टी रो बारणो ओगळ नियो हा । पून उतावली चाल सू चाटे ही । मन री गाठपा आम म बिखरघाड़ा तारा ज्यू ही । चारूमर फलना सरणाग हीय ज्यू उदास हो, ठडो हो अर हो टूटघोड़ा विचारा मो भटकयोडो । धनकी सोच ही आपर विस म आप जिसी आयोडो बना र विस म । अर सगळा मू छेड उण लोगा र विस म जिका रावळ में लुगाया माय मर हा अर जुध म । १ ।

बिखरघा विचारा री कडपा कणई टूट हो अर कणई जुड हो । टूटती जुडती आग बध ही । धनकी विचारा री तर टूटती जुडती पसबादा जर ही । पण आ सगळा रो इतिहास इनसान म यारो है । विचार अक भोग्योड जीवण रो मनन है अर जीवण वास्तविक घटनावा रो ढर । जरूरत जीवण री जवरी भूख है । भूख रो परिष्कार विचारा रो छेडो । धनकी अक जरूरत री अज्ञानी ही अर विचार जरूरत री स्मृति । इण उलझण में धनकी गोता दगाव ही । छर्पर वन ई प्रमा रो मावो हो । बा बड ठाठ सू नीदालव ही । काल काई हुनी पण रा विचार बा कोनी करती प्रमा । फकत आज रा सार जीव ही । अद कदई ठाकर सजनसिधजी उणन बुलायी बा बड धीरज सू गयी

हस्या अर कवरसा न पूछण रो कयो । इण उतर सू बा चुप हुयगी । पण जिज्ञासा शात कठ हुयी हो ? अर अणजाण प्रश्न और घणा रूपां में आख्या साम नाचण लागग्या । औरत एक प्रश्न भी है अर पङ्कतर भी । औरत प्रश्न खडो कर सक पण ईर्ष्या कोनी दवा सक । जिज्ञासा सू आपरी सायली न देखी छात्या देखी, हाथ फेरन देखी क कठ ई कोई अवस्था रो सनाण दीख है कोई ? पण अणचाह रा भाव ही कोनी हा । भोळपण री बात माथ आज किती हांसी आव । "याव कांय र वासत हुव । बीन बीनण्यां न कन कन कांय वासत सुवाव । अ सगळी बाता समय र लाव प्रवाह में खुद ई समझ जाव । अ सगळी बाता समभावण सारू ना तो कोई कव अर ना कोई बताव ।

बखत बीततो गयो अर सगळी बातां आपोआप ई समझण लागगी । आज जण बा बा सगळी बाता न याद कर जण उणर काना माथ लाली दोडण लाग जाव । आख्या सरम सू झुक जाव । कवराणीसा जद कदर्ई जळनवश बा सगळा सवाला न पाछा सरू कर अर बताव क ठा पडियो—अ सगळा किया हुया ? जण द्वेष सू जळण लाग जाव । अर अधिकार हनन सारू और खुलन सुरति सुख लेवणो चावू जिण सू बखत रो भाव बध अर पासवान रो पद मिलन बुढाप रो सराजाम हुय जाव । समय सारू मन मे अणजाण्या अर अणचीत्या भाव आवण जावण लागग्या । डील मे रळी फूटण लागगी । मायल मन मे बम हुवण लागग्यो क कठई उजाह मे मुरझाय नी जाव । गळी म बिछेरणी नीं पड । स्याणो आदमी आग री सोच अर सगळी बाता रो पलां ई सराजाम कर लेव । अब उणन याद आयो क ठाकरसा उणरो खाह साथ इण खातर ई "याव रचायो हो । उणन बडो ही आतरिक दुख हुयो क ओ नाटक कितो घरमहीन है । किणी न भोगण रो मारग है । रीस घणी ई आयी पण कर कोई ? बा जरखरीद है । उण रो स्वतंत्र अस्तित्व कोनी । उणरो जीवन बेक अणबूझ पहेली सो है ।

रात पछ दिन अर दिन पछ रात ओ ही क्रम बरसा सू चालतो आयो है अर आग चालतो रसी । पण इण क्रम र साग मिनख सुगाया में फेर बदळ

हुवतो रव । आ जण सरोते सू अफीम रा किरचा बणावती जण किरचा ई
 फूठरो रूप धारण करन इण री आगळ्या रो चूमो लेवन बेहोश हुय जावता ।
 भोरा रो जण कसूबो ढळतो, बाटकी दूरो र असास सू ही पिघळण लाग
 जावती । रूप रो फुठरापो किरचा माय सू कसूब म दीखण लाग जावतो ।
 चतराई तो धिया दाई उणर लार-लार ही घूमती रेंवती । बखत री जरूरत
 रो पेट थोयी बढाया सू कोनी भरीज । अर बखत रो मोल कूतणियो अठ
 कोई दीख्यो कोनी । जिको बखत रो मोल समझणियो हो बो अणजाण
 बण्योडो हो । इण कारण जी म खीळ अर ईप्प्या दोनू सागै-साग पनप ही ।

●

अक सगुणादे होइ पयो । कटोरी प्राणी देवता मोल्यो । मोडो दबा देसी डील
 दूट है । मोडो मोडो ओढाळ चो । सामी पुन आवा है ।
 १२ कटोरी राखर मोडो । ओढाळ म धनकी पाछी सीरि मिथ सूं दबावर्ण
 सामी ।
 १३ इया सों ओर ही कोनी लागी । ईस रीसर बठर मीयने होय धालेर
 दबा । पसवाडो फोरता । बबरसा कयो ।
 धनकी कये मुजब दबावण लागगी । कण ई कडया दबाव ही अर कणई
 मगर । उण बलत उणन इया मालम पडयो जौण टक्या माय हयाळो
 फिर हो । बा सरम सूं भोजण लागगी । सगळ डील म अक अणजाणी चेतना
 बापरण लागगी ही । बीरा होठ ना बवणो चाव हा पण ब हात्या ई कोनी ।
 उणर लिवाडे माथ पसीना अविणो सरु हुययो । जी म खळवळी मचगी ।
 मोर जोर मु दबा । बबरसा बोल्या ।
 पण धनकी रा हाथ डीला पडता । जाव हा । अर दणरसाग ई उषारी
 वाचळी कसमसीजण लागगी । होळ-सीका बोली । ओ काई । जित तो
 होदा । माथ होद आयाय ।
 उठेर पाछी गंधी जण रीत भांधी सूं घणी डळगी ही । दिनेगें धनेकी
 सरमावती उठी । जौण बडो भारी पाप कर भियो हुव । धम रियो क काई
 ओळभो देवला । आखो दिन सदेह रा छिया म बीतयो । किणी कयो अक
 सबद ई कोनी पण अक गरी मुळकाट जरूर फेंक देवती जाण सगळा रात री
 घटना सूं परिचित । ओ कोई नूवो काम कोनी हो । अक न अक दिन तो ओ
 हुवता ई । उणर गाला माय सून सी ही । छाय्या पीचीजती लाग ही । अर
 जाध्यां काकडिय ज्यू फाट ही । सीधो चालणो ई मुसकल हा । आखो दिन सरम
 म निवळयो । सिंध्या पछ फेरू कसूब रो हलो आयो । जिक दिन पछ कसूब र
 बाटकी री ठोड धनकी रा होठा ले ली ही । धनकी रो नसो चढतो क पसवाड
 पही कटोरी तू पी तू पी करती ई रय जावती ।

फेर बल्लत पसवाडो फोरधो जर्ण विव्रमपुर आवणो हुयो । अर आयां पछ जावणो मुसकल हुयग्यो । पसवाडो फोरती धनकी सोध ही—अ सिरदार है जिका दारू पी पीर आपन मदवा कर । जिका घुदा दियां खडघा हुव बै जग मे लहर काई याल करसी । जिका रो खून दारू अर अफीम सू काळो पढग्यो है ब आंधा हुयन । घृणा सू पसवाडो फोरधो अर सूकत कठां न धूक सू आला करघा । बा आधी नीद मही अर आधी जाग ही । उणन दयां मालम पढघो जाण कोई थापी देव है । अर सुणीज्यो—धनकी हू तन लेवण नै आयो हू । बा आकळ बाकल हुयन उठी । बारणो खोलन देख्यो—ऊच गिगन म तारा मुळव हा । डाफर फटकारा मारती चाल ही । बा ठड सू वापण लागगी । बारणो ढकर पाछी सीरख मे बढन सोवण लागगी ।

सिया मरती झूबडी बणण लागगी । नीद आख्या री पलकां सू ओभळ हुयगी । पसवाडो फोरता फोरता ई माख फाटण लागगी । नीद रो मिस करघा सूती रयी । नवरिय मे घटी री घरघराहट हुवण लागगी । गाळो घालती बेला घटी रो पाट अेकर तो ऊबड खाबड हुव पछ बो मधरो मधरो चालण लाग जाव । पीसणवाळी लुगाई री चूडघा चाल माथ ठेको देव । नीद पलकां माथ उतरण लाग जाव अर उणरो होळ होळ नाक बोलण लाग जाव । पगा री थप थप अर घुसड पुसड सुणीज जण बा हडबडार जाग अर बारणो खोलर बार आयन देख तो तावडो आगण म रमतो निजर आव ।

राज रो पानो

जीवन अक् खुलो पोधी है। रोजीन रो काम पोधी रा पाना है। आपा लोग रोजीन रा रोजीन बा पाना न भरता जावां हा। आवणआळी सतान उण पाना रो नूव सिर सू मूल्याकन कर। काम सारू ही नाव अमर हुवै नी तो डूब जाव। मरतो मिनख आपरा करघोडा सगळा पाप अर पुण्या न देखण लाग जाव अर रोवण लाग जाव। ओ ही ससार रो दस्तूर है। स्वारथ सू भरघो मिनख अपण आप न फरिस्तो समझ अर बाकी सगळा न पापी। पण पापी अर फरिस्तो किणी र लिलाड माथ कोनी लिख्योडो हुव। आपर कामा सू ही आदमी रो पचाण हुव। काम ई आदमी रो मोल है। पण ओ काम कितो निक्मो है इण रो पतो ही कोनी चाल। काम र लार स्वारथ दीखै, घोखो मिल पण मूढ माथ शालीनता दीख, नम्रता दीख अर मीठो उत्तर निजर आव। इण सगळ दृश्य रो इतिहास बडो ही मीठो हुव।

विक्रमपुर रो राज दिन दूणो अर रात चौगणी बघतो जाव हो। राजघराण रो मुगला र साथ चोखो सबध रयो। विरोध कर तो घाटो हुव। राज-दरबार मे ऊचा-ऊचा मनसब मिलता रया। मुगला र आक्रमणा मे सेनापति रा सहायक बणन दिखण ताई जावता रया। लूट खसाट करता अर धन परबारो ई विक्रमपुर भेज देवता। इण सू खजानो भरीज जावतो। राज रो खरचो थोडो ई हो। च्यारू कानी भरूट रा मदान हा। बारला रा धावा हुवता कोनी। अके बडख पडतो विक्रमपुर सदाई सुरक्षित रवतो। रयत थोडी ही। काळ दूज तीज बरस पडतो ई रवतो। रेख चाकरी थोडी ही। मुगला रो हालत बिगडता ई अठारवी सदी मे विक्रमपुर र वतमान राजाजी रूपसिंहजी

रो विचार हुयो क मुगल राज घराण सू सबध तोडन स्वतंत्र राज बणाव
लेवा । सगळा सिरदारा न भेळा करन सला सूत करी । सगळा राखी हुया
अर इण काम में पूरो हाथ बटावण रो वादो करघो ।

सिरदारा आपरो बर मुलायन राजाजी न धोखो नीं देवण री कसम
झामो ॥ राजाजी रात दिन अेक करन ज्यारुमेर री यात्रा करी । किला री
चौक्या री अर घाणा री भरमत करवायी । सावधानी सू नीग राखण रो
पूरो बढोबस्त करघो ।

अचाणचक ई राजाजी न ताव आयग्यो । राजवद दत्ता दारू सुरू करी ।
जपिया जप करण लाग्या । पण ताव तो भाव बणग्यो अर छोटो भाई मूरतसिंह
वाळो । राजाजी सगळी बात समझ्या । भरी जवानी में मरता लाग्या । जण
आपर छोट भाई न अर विसवास सिरदारा न मुलायन क्यो कह तो जात्र
हण जा टावरा न पार टावरा ज्य दारूया । बसिर री सोगनी । खामर
विसवास तिरायो । राजाजी कित्ता स्याणा हा । सगळी बात न समझ
गिट्या । राजपूता री सोगनी दारू ज्यु हव जिक साग पीव ढण री ही
शुभ कामना कर । राजाजी र मरता ई कसमा सगळी रयगी । सोग रो देखावो
मणो ई करघो । मूरतसिंहजी आपर भाई र नाव सू राज चलावण लाग्या ।
स्वारथ भरधा पडयत्र भो साग साग चाल हा । बम जिकी जवानी न पार
करण लागगी ही उण रो व्याव ई बीख र मारघोड राजा साग करघो । ज्यारा
कानी सू धेक्किर हुयने नाबालिग राजा नी मरावण रो जतन करघो । कई
सिरदारा विरोध करघो जण बीन बागी धोपित कर दिया । गोल्यान सासध
दियो मारण वासत पण ब भी इण पाप र साग रळण म इन्कार करग्या ।
छेकड मूरतसिंहजी खुद ई अेक दिन हवामहल में सूत नाबालिग राजाजी न
मार नाख्यो अर मरग्यो धोपित कर दियो । राज मे हाको मूटग्यो । उधळ
पुषळ मचगी । राजगादी साली कोनी रय सक् इण साह पल री सिरदारी
क्यो क आप ई गादी मोघ विराजो । फेर महाराज रूपसिंहजी री ओकर
बासी जण छणान राजा बणाव देसा । मूरतसिंहजी सो आ ही चावता हा ।

राजतिलक हृयग्यो, अनदाताही, धनी धनी छसमातो, उदग्रोप, हृयग्यो ।
 रूपसिंहजी, राजहिमायतो, रात्यूरात विक्रमपुर, छोडर, भाग खूदभा । पंचिका
 रयग्या, लण, चुपी, खाज, लो, राज, रो, काई, विसवास, सुई, प्रहता कंधी, पद
 भर, ऊची, प्रहता सुई हृयग्यो । राजाजी सिंग । सिंग । सिंग । सिंग । सिंग ।
 मंतीज, र, धूम, सु, मित्यो, रीज, सुन, रो, नाळी, इ, वणग्यो । विक्रमपुर
 रो, राजसिंहसैन, हलिन, लाग्यो । सुन, करण, तो, सीरी, ही, पण, राज, सभाळणी
 धनी, दोरो । सिरदार, मयि, मयि, विरोध, करण, लाग्यो । सिरदार, रो
 विश्वस, उठायो । सगळी, आप, आप, ठिकाण, जावण, लाग्यो । राजाजी
 सगळी, बाता, समझ, ही, पण, सगळी, रो, विरोध, ई, बोनी, लेवणी, चाव, हा ।
 ठिकाण, जावण, रो, अरज्यो, मंजूर, करता, जाव, हा । कडे, सिरदार, न, राज
 तिलक, रो, खुसी, में, जागोरा, दो, आव, बगस्या, सिरपाव, दिया । रतबा
 बघाया । नूवा, पटा, बाट्या । रीत, रा, रायता, सगळा, ही, करया । पण, बाळज
 में, बंधो, सीपा, दाऊ, निकळी, ही, कोनी, हो । राजाजी, मोद, धंवर, आंको, ले
 लियो, ही । राज, तो, मित्यो, पण, खजानो, खाली, हुंवतो, खाव, ही । मोटी, एकमा
 रो, रिसवत, दी । सागै, मिलावण, सीरु, डराया, धमकाया । वीतावरण, तंर, तंर
 विगडतो, ई, जाव, हो । इण, सगळी, हलित, सू, धंद, धरम, चंद, परिचित, हो ।
 राजाजी, म, सगळी, बात, बतायो । सगळी, बात, समझ, ने, धंद, धरम, चंद, ने
 राजाजी, दीवान, रो, धंद, दियो, अर, सगळा, अस्तियां, देय, न, राज, सभाळण, श्री
 भार, भूप, दियो । वंद, धरम, चंद, स्थाणो, अर, समझदार, हो । चेत, रोई, सू, कामे
 लियो । छोटा, ठाकरा, न, आपर, कानी, मिलाया, अर, छणा, न, राजवी, रो, ऊचो
 पुद, दिया । धोकळसिंह, नूवी, परम्परा, सू, ऊचो, पद, पावण, आळा, माय, सू, अक
 हा । नों, तो, छोट, ठिकाण, न, भूत, पूछ, हो, के, बखत, रो, फेर, हो । मान, अर, रतबो
 बघ्यो । राजपराण, मे, पूछ, हुयगी । सेना, मे, ऊचो, पद, मिलग्यो । भगवान
 सगळी, चीजा, अक, साग, ई, छपर, पाडर, दी । आदमी, सगळी, पाय, सक, पण
 अकल, तो, आपर, हीय, रा, ई, काम, आव । सगळी, बाता, अचाणचक, ई, आयगी, पण
 गुण, बेगा, सा, कानी, आया ।

दूर दूर ठिकाणा में उपद्रव हुवण लाग्यो । ठाकर स्वतंत्र हुवण लाग्यो । नजराणो देवणो बद कर दियो । रेख चाकरी आवणी बद हुयगी । राज रो खजानो ठण ठण बोलण लाग्यो । हाय तोबा — मचण लाग्यो । राजाजी री फोजा टूटगी । सगळी बिपदावा अेक सा । ई माघ आय पढी । दीवान धोरज सू काम लियो । ठाकरा री फोजा खतम करण रो अलान करधो और राजाजी री अलग सू फोज बणावणी सरू करी । इण सू बोहळा फायदा हा । राज री फोज कठोरता सू च्यारू कानी हुवता उपद्रवा न दबावण लाग्यो । इण सू राज रो खतबो बघण लाग्यो अर विरोधी ठाकरा रो बम निकळतो जाव हो । राजाजी री फोजा रात दिन च्यारू कानी आवती जावती रेंवती । राजाजी बिरोधी ठाकरा री जागीरी हटाय न खालसा रो आदेस करता जाव हा । इण सू ठाकरा री ठकुराई र साग-साग जमीन ई जावण लाग्यो ही ।

बिणज रा मारग धाडतिया सू भरीज्यो हा जिक सू बिणजारा रो आवणो-जावणो रुक्यो हो । कतारिया ठर्यो हा । इण सू राज न बहोत ही नुकसान हुवतो जाव हो । राज माथ दोलढी मार पड ही । सेठ-साहूकार उधार तोलणो बद करता जाव हा । गाव गवाडी मे आवरू सू रवणो ही दोरो हो । विक्रमपुर रा दरवाजा सिझ्या पडण र साग ई डकीज जावता । शहर मे घोरा रो डर बघतो जाव हो । रयत दोना कानी लूटीज ही । अेक कानी राज रा नूवा कर अर दूज कानी चोर डकता रो दबदबो । घोळ दोफार गावा न डाकू आयर लूट लेवता ।

अकाल री छिया

जण बाजो बिगड है भगवान ई सुण कोनी । राज र बिगडता ई मेह पाणी बढ हुयग्यो । धापर अकाल पढग्यो । गांव उजडण लागग्या । कसबा खाली हुवण लागग्या । ठाकरा री फोज अर राज री फोज, जिवी रो ई बस पढतो बढोइया न लूट लेवती । धोळ दोफार ई सगळा न लूटीजण रो डर रवतो । लगत हाथ ई मुलतान कानी सू टीडी फाको आयग्यो । टीडी-फाक रो जोर इतो रयो क जठी न ई बो निकळ जावतो सगळा खेजडा अर रोहीडा न चट कर जावतो । तीन दिना ताई घरती फाक सू छापी रयी । जागा-जागा खाया खोद खोदर, लाय लगा लगार फाक न रोक् हा पण बो तो कीडी नाळ सो बराबर आग बघतो ई जाव हो । प्रजा अर राजा री फोज्या दोना मिलर घणी ई कोसीस करी पण उण री चाल मे की फरक कोनी पढघो । रयत हाथ ऊचा कर दिया हा अर भगवान सू प्रायना कर ही कै गाव र आस-पास सू फाक र निक्ळया पछ ई रात पढ । जे रात पली पढगी अर टीडी फाक न गाव मे ई रातवासो करणो पढघो तो दिनूग गाव मे लोगा रा हाडका ई कोनी लाघ ।

अचाणचक ई तीन दिना ताई काळी आधी अर बिरखा आवण सू टीडी फाको मरण लागग्यो । अर बिक्रमपुर कन पूग्यो जण उणरो नांव ई नांव रयो हो । खेतां में हण री परता लाग्योही दीख ही । बिरखा बसत चुकायर हूयी । जीवण सारू धान हूयो । घास रो सुआव चोखो रियो । कोई बात नी, मिनख मरता मरता बचग्या । सूसाडा मारतो ऊनाळो गुजरग्यो अर हाड दुखावती सरदी आयगी । डाफर सागीडी बाजण लागगी । बिक्रमपुर री

रपत ऊनाळ म तो गरमी मू बढती रयी अरसीयाळ म ठड सूंमरण लागगी ।
मेह-पाणी हुया तो हो पण रत टाळर । लोग भूलां मरता मरता बध्या पण
इण जीवन मे की भदरक बानी ही ।

॥ अर्जुन ब्रह्मविद्यासिद्धिपत्रे ॥ अफसर पठानकोट जावतो विक्रमपुर र सार-कर
निकळघो । मोरवें रातवासो लियो । राजाजी भूरतसिंहजी न ओ समाचार
मिल्यो जण मिलण वासत गया । घणी बातचीत करी । सधि करन मदत लेवण
रोजतन करघो पण बढ अफसर साफ डेनकोर कर दियो के बंध रेजोमट रा
अवीर रजवाडो रे साग कोई सधि करण रो विचार कोनी । राजाजी साफ
पड तर सुनि पाछा आयिया ।

राजाजी कान रा काचा अर विचारा रा ओछा हा । विरोधिया अर
सिकायत करण आळा न फासी चढा देवण रा हुकम फटाक ई दे देवता । इण
स लोग मे खासो डर बढग्यो हो । मरता यका तो सोम फरियाद सार
ई कोनी जावता । चोखी मढी भाग री मानने मुगत लेवता ।

राजा रो खरचो बधतो जाव हो । आमदनी घटती जाव ही । इण वामत
तूई तूई, देखचाकरी लागण लागमी । भूखो, देख, बळीतो, देख सासर देख,
जीमण, देख, अर, भड्डा, देख बगर तुवा नुजा, नांवा रो देखा ईजाण, हुयी ।
जगत काळ मू हो, मर ई ही, ऊपर मू, तूई, देखचाकरी रो मार दयो जमण
लागग्यो कुलोगा रो, दोन बखत घुण कावणो, ई मुसकल, हसग्यो ।

॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥

॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥
॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२३ ॥

"डेरै री"वात

॥ ठाकरा सुजानसिंह राजाजी मूरतसिंहजी रा बाळगोटिया हा । बखत रो
तकाजो चोखी तर समझ हा । धावा मे व मूरतसिंहजी र, साग, रवता । नाव
रो थोडो पणो फायदो ई हवतो । बडेरा रो, बणायोडो डेरो हो । खरचो दोरो
सोरो लय-देयर, चालतो हो । मौक रो इतजार करे, हा । राजाजी मरण
लाग्या जण मूरतसिंहजी न भोळावण दी जह दिन, फुरण, रो आस बाधी ।
खरी-खोटी सोच देयर घणा कन पूगण लाग्या । खून रो नाळो चाल्यो, जण
आप ई थोडो सारो लगाय दियो । अब पूछणो ई, काई । मुख रा बाळ
बणग्या । राजाजी रा खास आदमी हुयग्या । दिन फुरग्या । व्याख्मेर पूछ
ताछ हवण लाग्गी । डेर मे, निखार आवण लाग्यो । ठाकरा रो जागीरा
छीनीज ही, पण अठ तो जानीरी और, मिली । मान-तान र साग, स्याणप
आपगी । दो, तीन धावा मे, सफळता मिली पछ, तो पूछो ई, ता । रुतबो डूणो
हुयग्यो । छाती, सुवा हाण चोडो हुयगी । राजाजी, बेहसात, रो मूरो बदळो
उतार दियो । ठाकरा न साजिमी सिरदार बणाय निया । ॥ ११ ॥ ॥ १५ ॥

॥ मोहिनिवाटी । बीदावाटी । अरु पट्टी र घावा में चोखो पराक्रम दिखायो ।
 बाँयूण रो भीरुचो कमजोर पड़ हो । ईण वासत ईणा न । आयूर्ण रो । भीरुचो
 मूय्यो । भीरुच माय जावता जवता दीवान वद घरमच । दुसमण रो रिहका ।
 ही कदि नावो । चुगलखोर राजीजी राबान रति दिन भरतों ई रवता । खरी
 खोनी करण मे कदेई धूकता कोनी । जण ई राजीजी रो हाथ उठती, ईणा रो
 हाथ साग तयार मिलतो । ईणा रो घरम करम हो राजाजी रो हा मे हा । अर
 ना में ना । ईणा रो काम हँकारी भरण रो हो । राजाजी दीवान सु नाराज

तो हा ही इणा ई बळनी में पूळो नाव गियो । राजाजी चोखी तर दीवान सू नाराज हुयन खमानत रो नाव लगायर मृत्यु दण्ड दे दियो । दीवान बेमौत मारघो गयो । रेखचाकरी सारू ठिकाणदारां साग करवाई करी तो सगळा ठाकर नाराज हुयग्या । मौको देखर राजाजी रा कान भर दिया । अमानत मे खमानत रो जुरम लगायर फांसी चढावण रो हुक्म दे दियो ।

राजाजी आयूण र मोरच पधारधा जण आप र विसवासी अर जूभार लोगा न सामे लेयग्या । डेर मे दो अेक गोल्यां राणी अर पासवानां रयगी ही । इण कारण ठाकरां रो डेरो खाली-खाली साग हो ।

ठाकर अठ हुवता जण डेर मे रात दिन चोखी चळ-पळ हुवती । आख दिन हाजरियां सू धिरधा रवता अर दिन ढळताई गढ मे जाय पूगता । राजाजी बन अठीनली बठीनली करता दो माची दो कूडी करता । बखत चूक सक हो पण ठाकर चुगली करण म चूकता बोनी । घडी अेक रात गयां ठाकरसा डेर आय जावता । जित उणां रा भायला ऊभा अडीकता लाघता । गरमी र दिनां मे मफिल चूतरी माथ जमती अर सरदी मे साळ में । आघी घडी मफिल चालती पछ कसूबो आवतो अर दारू जमतो । होळ-होळ बारला सगळा लोग चल्या जावता । ठाकरसा ओर मे आ जावता । गोल्या री पुकार मचती । पासवाना रो बखत हुवतो । ओ रिस्तो अेक पुराणो अर नूवो मिल्यो जुल्यो रिस्तो हुवतो । रूप रो अर रोटी रो । सगळा सू बेमी ओ रिस्तो मजबूरी रो हुवतो ।

जद ठाकरसां अठ हुवता रूप माथ निखार हुवतो । रखेला, पासवाना आप र नाव रो इतजार करती । कदई कदई इतजार मे आखी रात आख्या मांयकर निकळ जावती । जे कोई नोंद ल लेवती तो उण री हालत खसता ई हुय जावती । अ सगळी बखत रो इतजार करती क ठाकरां री निजर ठडी रव अर बुढाप मे डेर सू पेटियो चलू हुय जाव । मद रो रिस्तो बेहोशो सू हो अर मदमाती रो रिस्तो रीभू सू हुवतो । सगळा आप आपरी चाल चालता । हार जीत रो निणय तो आवण आळो काल ई करली । अबार ता दोनू जणा

अके दूसरे न चूसणो ई चाव हा । उणा री निजरा मे धापर चालाको रैवती ।
 पासवाना आप रो मान देवती अर ठाकरा रो मान लेवती । पण घनकी इण
 हालत स अपरिचित ही । बा जठ ही बठ बा अकेली ही का कवराणी । ओ
 अणबूझ जजाल उणन भावतो कोनी । बा जठ ही बठे उण रो मान हो स्तबो
 हो । आपर अधिकार री अकेली ही । दायज मे आयी पण रूप अर गुणा र
 कारण ऊचो पद पावती जाव ही । पण अठ तो उण सरीखी केई बठी ही ।
 ठाकरा री निजर माथ खण सारु अपण आप न खोयर कोसीस करणी
 पढती ।

घनकी म घणकरा गुण तो समय री जरूरत सागे आया अर केई गुण
 भविष्य री जरूरत र कारण बाता बाता म ई जण री मा बताय न्या ।
 जरूरत पड्या घनकी अचेतन मन सू जद उणा रो उपयोग करया तो उणन
 गरी सफलता मिली । पछ तो बा सगळी बाता न माद कर कर न पूरो ई
 फायदो उठावण लागी । उणरो रिस्तो ठाकरा री जरूरत सू हुयो पण अठ
 उण रो रिस्तो क्षणिक सुख रो हो जिण सू बा घबरावती । उण री चतराई
 इण मे ही क ठावरसा रा काम ता बणावती ख पण पण भारी नी हुवण
 देव अर इण बात रो पतो ही नी चालण देव । उणन दो घर अके सागे
 बसावणा हा । ठाकरसा न भी राजी राखणा हा अर आपरो जीवण भी
 सुरक्षित राखणो हो ।

याव म जण बा विक्रमपुर आयी अर उण री चतराई अर रखरखाव
 देख्यो जण ठाकर सुजानसिंहजी रो की मन हुयग्या । घणी भात री
 छोटी मोटी सुपड-सवर री सुस देखर ठाकरा री डक्या इणन अठ ही राखण
 री हुयगी । सगळी जाणकारी लेयर ठाकरसा नस मे मांगली । जिका र कारण
 कवरसा रो मान हो उणा न ब ना कोनी कर सकया । अके जरूरती र
 खातर आप रो ठिकाणो गमावणो कोई समझदारी कोनी ही । कवरसा
 सोचण लाग्या क उणन एता दिन पली ई पासवान बणाय लेवणी चाहीज
 ही जिण सू कोई मांग कोनी राख सकतो । उणरो परिचय साधारण रूप म

नी देयर खास तीर मू बतावणो चाहिज हो । इण भूल रो ही दुख तो उठावणो ई पढ हो ।

पण अठ घनकी जरखरीद ही । उण री इछा रो कोई महत्व कोनी हो । ठाकर री इछा ही सब कुछ ही । ठाकरा री जरूरत ई उणरी जरूरत ही । उणन अठ आयी न थाडा ई दिन हुआ है पण उणन केई लुगाया र सामन माच माघ जावणो पढघो । उण रो मन अठ कोनी लाग्यो । उण मू बेहतरीन अठ बोहली ही । उण रो अठ कोई मोन कोनी हो कोई अस्तित्व कोनी हो । उतार र भाड ज्यू ही । गाव रा ठाकर एणा मू छोटा हा पण उणां रो मान एणां मू बडो हा । व सगळा री एजत आवरू सार जाणता हा । एणा नाई लुगाई न मद रो प्याला कोनी समझता हा ।

●

रावल' रा हाल

ठाकर मुजानसिहजी रो डेरो दो हजार पावडा जमीन न घेरघोडो हो । डेरो तीन कानी सू खुलो हो अर दिवणाद गोसा री च्यार अंक गवाडघा ही । उतराद गरी मूपाड ही । नीम, पीपळ अर भाडक्या सागीडी फल्योडी ही । गोडा मूणी मेवण ही । सूरडा अर षरगोसा रा बिल हा । तीतर उडता फिर हा । भाटो लगायर घास अर मासरां सारू आवण जावण रो मारग बणायोडो हो । घर रो फूम-कचरो अठीन ई नाखीजतो । बीमास में गोबर भीगणा अर लीन वगर अठीन ई घेरीजतो । रात दिन गध रो भभको उठतो रवतो । मेह पाणी अर भड र दिना मे ओ भभको घणो जोर मारतो । गेलो हो जिको आग जायर बड मारग म रळ जावता ।

डेर रै सीना कानी माय मूणी बाड लाग्योडी ही । अंक कानी सामो साम रोडा लगायर पकी भीत बणायोडी ही । बीचाबीच पुरी चौडी पोळ ही । पोळ कन कोटडी ही जिणम पोळियो रेवतो हो । पोळ र माय बडता ई सामन बाखळ ही । अर साबी चौडी चूतरी ही । जीवण हाय कानी सको हो जिक म ठाकरा रा धोडा बघता हा । चूतरी कन बरामदो हो । बरामद र सार छोटी कोटडी ही जिकी मुशी लागा र बठण सारू काम आवती । बरामद र सार चौक काडने पक्षा साल ओरा अर बठक बणायोडी ही । बठक र सार सू पेडी जनान घर में जावण वासत ही । पेडघा ऊपर जायन चौक म निकळती । चौक म तीन च्यार जनानी बठकां ही । उणा र सार काटडघा ही जिका म पासवाना अर पडदायता रवती । उणा र सार गोल्या र रवण सारू ओरा हा । रसोई-परीडा ई सामन बणायोडो हो । समान घर र सार-सार पेडघा री नाळ ही जिकी बाखळ मे निकळती ही । ठुकराणीसा

र आवण जावण रो ओ हो मारग हो । अ सगला लनाव नागर बणायोडा
 हा । एणां र माथ माळिया हा । पेडघां जठ पूरी हुवती बठ अंक मोडो हो ।
 मोड र सामन बाबल हो । लाबा चौडा मफा हा, जिक्कां म जुध रो समान
 जीण बगर रवता । सारल छठ गु भारिया हा जिक्कां म फूस-पानडो रवतो ।
 घान रा कोठलिया अठ ही हा ।

सारल बारण मू निवळघो पछ गाया ऊठो रा छपरा हा । पेडघां रा
 पिरावडा अठ ही हा । घास रो डूगरी ई अठ ही ही । दो तीन खेजडा अर
 जाळ सारीन ही जिक्का न सिरक्या मू मिसार लाबो चौडो भूपडो बणा
 राह्यो हो । ओ बिरला पाणी म सासरा न बाधण सारू काम आवतो । पोळ
 में बढतां ई डाव हाथ कानी दो ओरा मिसायर जत्री बणायोडी हो । सारू
 कान्तर अठ ई मटका भरन रास लवता । चौभाम म सिझ्या रा चूतरी माथ
 जाजम बिछायर ठाकरा रो बठक अठ ही जमती । सीयाळ म बरामणो काम
 आवतो । डापर चालती जण ठाकरसा साळ मे बिराजता ।

ठाकरां न गया दो च्यार नि ई हुया है । इण कारण डेरो खाली
 खाली दीव हो । घोडा रा खुर हाल ताईं दताळी लाग्या पछ ई मिटधा कोनी
 हा । डाव हाथ कानी खूण आळी जाळ मूनी सूनी लाग ही । डळन सूरज रो
 तावडो जत्री र सामन पड हो । पांवलो ऊठ घूड म लिट हो । फोज म बवतो
 बवतो झूडो हुपग्यो जण ठाकरां इण न पाणी रा टाचा बोधण सारू डेर मे
 छोड दियो हो ।

सारल फळस मू गेलो दो सो पावडा चालर सीध मारग मे मिल
 जावतो हो । ओ मारग थोडी दूर चाल्या पछ दो कानी फट हो । अंक तो गड
 र सामन हुपर राज र कूव कानी निवळनो हो अर दूजो मारग सीधो देवी
 मिंदर कानी जावता । मारग र अघबिच माताजी मू आवणआळो मारग
 आपर मिल जावतो हो ।

•

शहर मे

राणा दो दिन शहर री भाकी देखतो रयो। शहर छोटी ई हो पण हो बडो ही फूठरो। जत्या र उपासरा मे भणाई री पोसवाळा ही। ब दवा दारू रो काम भी करता रवता हा। महाजना कानी सू दो अेक चटसाळा ही जठ गुरु मुफ्त मे भणावता। सेठां र चंद खात सू गुरुजी रो भरण पोसण हुय जावता।

शहर म जात जात र लोगा रा, जात र नाव सू बास बस्योडा हा। दीवान बंद हा इण वास्त आरी चढती रा दिन हा। राणो दीवानजी र दीवानखान म मिलण सारू गयो। बठ बेरो पडघो क दीवानजी र साग ठाकरसा ई 4 5 दिना पली ही भटनेर कानी गया है। अठ ही राण सगळी खबरा ली अर ओ पतो लाग्यो क उण र ठाकरा न बुलावण सारू हुकम भेजा दियो है। राणो धनकी सू मिलण वासत डेर कानी चाल पड्या। सिझ्या पडता पडता राणो डेर जाय पूग्यो।

पोळियो सुस्ती रा पाठ पढ हो। राण न अचाणचक देखर हडबडाय्यो। बघती ठड र साग पोळियो पाळ ढकर गूदडा म बडणो चाव हो। मन मे सोच्यो, ओ कुवेळा रो किया आयो है कठ ई हुताया म बैठग्यो तो सिष्या मारसी। राणो बोल्यो— ज माताजी री ।'

ज माताजी री सा। इण ठड मे किया पधारधा ?' पोळिय पूछघो।

काई बताऊ ठाकरा ।'धूणी वन बढतो राणो बोल्यो— काल तो पाछा गाव जावण रा विचार है। मिलण सारू आयग्यो।

गटो सभाळण रो साग करतो पोळियो बोल्यो— चिलम भरू ?

काई करसा ? पाछो बगाई जावणा हे ।' फेर कयो— सनेसो कर दा तो मिलणो हुय जाव । पाळिय रा जी सोरो हुयग्यो । बो सनेसो करण खातर खाया खाया पग उठायर पेढघा कानी चाल्यो । सनसो करन पाछो आया जित तो बो हाफण लाग्यो ।

आप चन मूबठो राणा बोल्यो । हू आप ई जायर मिल लसू । कबतो-कबतो राणो मिलण सारू चाल पडघो ।

चिलकारो दिन हा पण चिलकारो ठड सू ढकी घोडो सो लागे हा । ठड बधती जाव ही । डापर सरूता कानी हुयी ही पण पून म डापर री भलव दोखण लागगी ही । राणो पेढघा कन आयर खडो हुयग्यो । पेढघा री नाळ म अघार री छिया पडण लागगी । जाळी माय मू चानणो पेढघा रो सनाण ई बताव हा । पण पून पसवाड रा गाभा जरूर उठाव ही । थोडी ताळ पछ धनकी पेढघा सू उतरण लागगी । पगा माथ पडता चिलको इया मालम पड हो जाण रति रा स्वागत करणन कामदेव जूही र फला री पगा मे निछरावळ कर है । पीळो पोमचो ओढघा धनकी होळ होळ उतर ही । रखडी बाध्योडी ही । रखडी नीच मींढी सोवै ही । काना म पती सुरळिया हा । नाक म काटो पळपळाट कर हो । गळ मे गळपटियो हो । अक लड दोनू छात्यां न अक कर राखी ही । बूकिया माय टडा हो । हाया म लाख री चूडघा ही । आंगळयां म बीटघा सोव ही । केसरिया कुडती माय सू सूडी गराई रो आभास देव ही । आघो कदाडो पल्ल माय सू हुयर पटलो साग लाग्याडो हो । मघरी चालू सू उतरती विश्व न आकर्षित करण रो अभिमान कर ही । आख्या म घात्याडो काजळ रति री पलका न छेड बठाव हो । काळी भवर कामदेव र बाण रो बाकपण लिया ही । काचळी म फाटती छात्या कुडती सू कसीज ही । जोबण रा चुबतो रस सूडी म रसीज हो मरीज हो । पतळी कमर रसर भार सू बळ खाव ही । छाती आग पल्लो राखर पाछो हाथ नीच करती जण इया मालम पडता जाण घण सुरति-मुख देवती देवती पाछो सिरव ही । पगां री आंगळया म बाजती बिछूडी अभिमान सू जावती जुवती रो मारण बताव ही ।

कामणगारी रा, आख्या रा कोया ऊचा हुयन नीच भुक हा । राणा चित्तराम सा हुयोडा ऊभो धनकी न देखता ई रयो—रति र आवण स जाण बामदेव चमगूगो हुयग्यो हुव ।

कन आयने कयो—‘आवो राणाजी ! अठीन चाला ।’ अर बा मारग बतावती लारली बाखळ कानी चाल पडी । बाखळ म माचो पड्या हो । उण कानी देखती बोली—‘अठ बठो । सगळी बाता कराला ।’

राण माच माच बठर सगळी बात बतायी । धनकी बोली बोली सुणती रयी । अधारो बधतो जाव हो । ठड सुकडती जाव ही । सगळी बात सुणर धनकी बोली—

आप र साग सनसो आय्या पछ ना तो भूख लाग है अर ना नोद आव है । कद चालणो है ?

राण बताया— सकरायत र दिन पोहर अेक रात गया पछ लारल फळस र सामन जाळ नीच ऊभो मिलसू । उणसू पला तीतर री अवाज करुला । जण तू बार आ जायी ।’

बात करन राणो पाछा आया जित तो पोळिमा ऊघण लागग्यो हो । राण पूछ्या—‘चिलम पीवो ?’

पोळियो बोल्यो—‘ध ई पीवो ।

राणो समभग्यो क पोळियो नोद मे चूच हुयोडो है । ओ तो की ओर हो पीसी । राणो चिलम भरन पीवण लागग्या । कण ई नाक सू अर कण ई बाव सू घूवो काढ हो । उळइयोडा विचार घूव साग बार आव हा अर ठड र भार सू दबता जाव हा । चिलम भाडर राणा उठ्या अर पोळिय सू ज मानाजी री करी । पोळियो चमकर बाल्यो—‘बात हुयगो ? फेर कद आवोला ?’

राण मुठकर मूडो खाल्यो—‘देखो, कद आवणो हुव ।’ अर राणा पाळ र बार निकळण लागग्यो ।

गाव कानी

राण आली रात जजाळो भ सो दी । भसावटो हुवण लाग्यो जण उठर आम कानी देख्यो । आभो तारां सू मंगे भरपा हो । अघार पलवाड मे तारा घणा सोवणा दीख हा । पुराणी यादो सा बिसरघोडा तारा भावा सिरखा मीठा लाग हा । पून पत्कारा मारती चाल ही । आली रात बरस्योडी ठड जमण लागगी ही । आगळ्यां तकात ठड र साग जमती जाव ही । अगूण कानी आभो फाटतो जाव हा । घोळी घोळी लकीरी बिसरती जाव ही, पण घोळास में लाली री हळकी पुट ही जिकी हाळ होळ गरी हुवती जाव ही अर धाळास मिटतो जाव हो । राण खोयो मारन साढ न नीरी अर आप जरूरी कामा सू फारक हुवन जावण री थ्यारी करण लाग्यो । पलाण कसार धूई त्यार करन हाथ तपावण लाग्यो । इत न पुजारीजी उठर बार आयल्या । थ्यारी देखर पूछ्यो— दिनूगे पला ई आ काई ?

हा, अबार खान हुवणो हो अर आप र जागण न अढीक हो । राण उचळो दियो ।

‘पाहर अेक दिन चढपा पछ टुरता ? पुजारीजी बोल्या— ठड सासो है ।

तावडो आबणआळो है राण पडूतर दियो— अर पडो ई सासो करणो है । पछ पुजारीजी न डडोत करन मोरी खोतर साढ न ऊभी करी अर टुर वहीर हुयो ।

बगीची सू बार निवळर साढ न जवायी अर सारल आसण माथ बठर ठावर मारन उठायो । टिचकारी देय न मोरी री सडवायी अर विज्रमपुर र

बार बार ई गाव कानी टुरग्यो । अगूण आम म लाली गरी साल हुयर निखरती जाव ही । जड्या म धोळ मूड रा मुरज दीवण लाग्या । होळ होळ सूरज लान हुयर चमकण लाग्या । लाली सिरक्ती जाव ही । किरणा आभो चीरन बिखरती जाव ही । पण राण रा ध्यान मारग कानी हो । साढ अक चाल सू चालती जाव ही । तावडो चढतो जाव हो । सुतर सवार र खाघ री कामळ पागळ कन कर हुवती आसण माथ आयगी । पण साढ ढाण पढी चालती ई जाव ही ।

सूरज सूब बिचाळ आवण छाग्या जण राणा रामसर कन पूग्यो । कुबो चालर भमग्या हा । बळद चर हा । लुगाया पाणी से जा चुकी ही । सासर खेळघा म पाणी पीव हा । छोरा गट माथ बठर ह्राव हा । पणघट खाली हो । माळी बठा हताया कर हा । राण अठ साढ न पाणी पायो । कोठ माथ बठर रोटी खाय अर चिलम पीवी । अधघडी सुसतायर पाछो साढ माथ चढर खान हुयो । आखो दिन सूरज र साग साग चालतो रयो । दिनूग री ठडी पून दुपार ताई ताती हुयर पाछी ठडी चालण लागगी ही । पण सवार रो ध्यान अठीन हो ई कोनी । होळ-होळ कामळ पाछी खाघ माथ आवण लागगी ही । सूरज चालतो चालतो थकर पिछम म विसराम लेवण न जाव हो पण सवार आपरी धुन मे ई चाल्या बग हो । राणो अ सगळा काम जीवण रा रूप समझ न करतो जाव हो पण मन तो उण रो आ सगळी बाता सू अळगो हुयन कठ ई फिर हो ।

गाव, ढाणी मारग माथ आव हा पण राणो सगळा न तार छोडतो जाव हो । उगन ना तो कठई ठरण री फुरसत ही अर ना बात करण री । बार चढिय सो चालनो ही जाव हो ।

पोहर अक रात ढळगी जण गाव पचिया सा उभरघा । ठड ई खापी खापी पडण लागगी । साढ रा पग ई खाया खाता पड हा । गाव घूब र गोट म ऊपडतो नेड मू नेडा आव हा । गाव री काकड आया पछ तो नीमडा र मायकर कुव रा धोळा धोळा मरवा भाकण लाग्या हा । पून र फटकार सू

हालती डाळया रो सुसाढ कनपटया कन फटीइ सा मारण लाग्यो हो ।
 अघारघुप हुवता थका ई भूपडा भलकण लाग्या हा अर उणा र बीचोबीच
 रावळ री मेडी अळग सू ई दीव ही । आधूण कानी देख्यो तो सूरज रो कठई
 नांव निसाण ई कोनी हो । चाद सूरज सू पला ई छिप्यो हो । तारा भिल
 मिल भिलमिल करता हा पण उणा म ना तो चांद री सीतळता ही अर ना
 सूरज री गरमी । ठह बघण लागी ही । ठही पून चाल ही । राणो कूव माथ
 सांड न पाणी पायर गाव मे बडण साम्यो । गाव रा गिहक घुरघा माय सू
 भुसण लाग्या हा । घोरका करन सगळा न डराव हा । गाव मे सापो पड्यो
 हो ।

●

घर में

घर र बन पूगर राणा साढ सू लटूवर उतरया । भाटो खोलण सारू हलो पादघो । बाखळ मूनी ही । घूणी ठही ही । चूतरी साव खाली पडी ही । धूई म सूत कुत मूढो काढर देख्या अर निस्पृह भाव स देखर मूढो पाछो घालर सोयग्यो । हेलो गुणर घर धिराणी लूकार ओडर बार आयी । भाट र कूट री सावळ खोलर भाटा खोल्हो । राण साढ न ठाण बन ले जायर जकायन बाघी । सिरकपासी खोलर लग खोल्हो अर जीण उतारन छान म राखी । पाछो आयर गोदघा लग्यो । साढ र चरण सारू चारो नीरघो । इत न घरधिराणी रसोई मे जायर बोभर म ओटघोडी पेपडी काढर बासती सिळगाय दियो हो । धूलो घोडो घोडो जग हो अर साग साग धूवो ई हुव हो । राणो बन आयर बठन हाथ तपावण लाग्यो ।

ये बोहळो मोडो कर दियो ।

‘दुरघो तो बेगो ई हा । मारग म बठई ठरधा कोनी । तू सीया मरती बेगी ई सोयगी दीख, जिक मू तन बोहळो मोडो लाग है ।

‘आज री आस छोट दी ही ।’

आज ठह हा सागीडी है ।

निर्देश

हां । चूल माय पडघ ऊठाढ माय सू गूणिय म गुणगुणो पानी पालती बोसी— हाथ-मूढा घायर आ जावा । अर बा बचणी भाय सू केलडी उठायर चूल माय राखी । राणा हाथ मूढो घोवण सारू बार आयग्या । घर-धिराणी छनडी नीच मू बाठडी काढर पारी माय सू बाजरा रं भाटो लेयर ओसणन सागी । थोरिय मूखारा बार काढर पपडी सार बठफाड लगायी ।

चूलो चोखो चेतन हुयग्यो । भूपडो चानण सू भरीजग्यो । रोटी पोयर केलडी माथ नाखी । दूसरी रोटी और पावण सागगी । इत न राणो हाथ मूढा पोयर पाछो भायग्यो अर बेइणी कन गूणियो राखर तपण लागग्यो । बा रोटी उथळर सेवण लागगी । पछ केलडी सू रोटी उत्तारन चूल आग राखर सेकण लागगी अर पोयोडी रोटी केलडी माथ राख दी । तपकिय रो पसवाडो फोरघो बो सू सू करण लागग्यो हो । रोटी न दो अेक बार फोरी । रोटी सिकर उबसगी । रोटी भडक्वायर थाळी म राखी अर घिलोडी सू घी पुरस राण र सामन सिरकायी । राणो पलाघी मारन जीमण लागग्यो । कुड्छी सू खाटो घाल्यो ।

क्यू, धनकी मिसी ?

हा ।

काई बात हुयी ?

बोहळी बाता हुयी है । बा आवण सारू त्यार है । दो च्यार दिना पछ पाछो जायर उणन सावणी पडसी ।

रोटी खावतो खावतो राणो धनकी र बिस म सोचण लागग्यो । धनकी अेक विडबना है का समाधान ? इण रो हाथ भालणो समाधान है का अत ? दोनू बाता उणर आपर ई हाथ है । ज इणर जीवण म घर घर भटकणो नी हुवतो तो इणन पुराणो घर छोडणो ई को पडतो नी । आ ना तो पला घर छोडणो चाव ही अर ना भाज चाव है । इण री तो मजबूरी है । फेर मजबूरी सू आपरो अपमान तो बोनी सयो जा सक । इण वासत मजबूरी मे फेर आछ भविष्य सारू घर छोडर बार आव । विडबना मजबूरी रो ई दूजो नाव है ।

फेर सोचण लाग्यो हू कठ इण जजाळ म आय फस्यो ? कीं लेणो न देणो । अघर वब मे लटकतो कठ ई मारघा नी जावू । अेक अदीठ भय री कल्पना सू उणर चर भाथ सुसती आवण लागगी ।

इया काई सोचो हो ?

‘सोच काई हो ? धार विस मे ई ।’ चमकर चळू करतो राणो बोल्यो ।

‘म्हार विस मे का धनकी र विस म ?’ काठडी घोयर छनेडी मे राखती घरघिराणी ठिठीळी करी ।

‘धनकी मे वसा काई गुण है ?’ हू तो धारी आख्या री गराई मे गम्योडो हो । लोटो राखत राण उधळो दियो ।

घाळी माजण सारू ले जावती बा बोली— ये तपो । हू अबार घाळी माजर लावू हू ।

घोडी ताळ म बा पाछी आयगी । पल्ल सू भालर गूणियो लेयगी । हाथ मूढो घोयो अर घाघर री लावण सू मूढो पूछती पाछी आयर कन बठती बोली— अब बतावो ये काई सोच हा ?

सोच काई हो ? सीया मरत रा हाड कापण लाग्या हा । पळपळाट करत घर कानी देखर बोल्यो— ओ चिलको कांय रो है ?’

चूलो ठडो पडण लाग्यो हो । येपडी भोभर मे ओटती बोली— चालो अब सावा ।

•

रावले मे

पोहर-अेक दिन चढग्यो हो । आभो साफ हो । सूरज की तेजी माघ हो । डाफर ठरगी ही । टाबर तावड म ऊभा हा । केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढघोडा हा अर केई गामारा खोया बणायर ओड राख्या हा । डोवटी रा भुगल्या परघोडा हा । कमर में काळी ऊन र डोरा री बनोडघा बांधोही ही । कनोडघा म मादळिया कोडघा अर सनलोळघा पोयोडा हा जिक सू टाबरा न निजर नी साग । पगा ऊभाणा हा । दो-अेक छोरा र गळा म हसली ही । छोरघा गोडा ताई घाघरिया पर राख्या हा । माघ ऊपर फाटोडा ओढणा री छोटी ओढण्या बणायर नाख राखी ही । गळ मे देवता रा पगलिया घाल राख्या हा । भेळा हुयर सगळा टाबरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
धारा टाबरिया सीमा ई मर ।

लुगाया चौक रो काम कर ही । आदमी बाखल मे दताळी कर हा । सासरा न चरण सारू बार काढ दिमा हा । गांव रा मोटधार लुगाई सगळा घघ लाग्योडा हा । गावा म ओ रिवाज है क पू-यू अमावस अर इग्यारस र दिन चाकी कोनी भोईज बिलावणो कोनी हुव । इण कारण लुगाया रो बेगा अर मोडो उठणो दिना माघ निमर कर—जिक दिन घोडो घणो काम हुव, तडक उठ जाव अर जिण दिन पीसणो बिलावणो नी हुव उण दिन सूरज ऊग्या पली उठ जाव । मिनस सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गया पछ सो जाव ।

राण मूरज ऊगता ई उठन जरूरी काम सू फारिक् हुपर सिनान करघा पछ माताजी रो ध्यान घरघो । घड़ी ऐक दिन चढयो जण रावळ में ठाकरां सू मिलण न चाल्यो ।

रावळो कचो पको बणायोडो हो । तीन बानी बाड लगायर रावळ रो रूप बणायोडो । सामन भाठा लागायर गोबर पीळी मिट्टी अर मुरड सू नीप्योडो हो । जीवण हाथ बानी चौकी बणायोडी ही । चौकी माथ ओटो हो । सामन लांबी चौडी बाखल ही । बाखल मे तावड म बठो मोची ऊठा र जीणां र बारघां लगाव हो । पाच-सात ऊठ ऊभा हा । सामन चूतरी माथ दो-तीन माचा ढाळपोडा हा । तावडो चढतो जाव हा । ठाकरमा माच माथ बठा हा । परवार रा दो ऐक जणा कन बठा होळ होळ वाता कर हा । राण बाखल म खस्यारो करन आपर आवण रा सूचना दी । खस्यारो सुण्या सगळा रो ध्यान राण बानी गयो । राण सगळा सू ज माताजी री करी अर कयो—'काई सत्ता सूत हुव है ?

'आवो राणोजी आज दिनूग दिनूग ई ।' ठाकरसा बोल्या—कठई बार गयोडा हा काई ?

हो, दो चार दिनां सारू बार गयो हो ।

कई आदम्यां न तो मोरच माथ मेल दिया है अर म्हारै आवण री त्पारां बरतीज है । ठाकरां हाथ र इसार सू राण न मांच माथ बठण रो कयो ।

राणो मांच री दावण बानी बठायो । ठाकरसा आपर आदम्या सू थोडी ताळ मत्ता-भून करता रया । कुण-कुण कद पूगसी ठाकरसा सीपा ई अठ सू रवाना हुयन मोध मारग माथ चल्या जामी किता किता आमी ऊठ अर बट्या गारघां कुण र साग हुमी । सगळी बानां करन सगळा आप आपर ठिकान-सर आवण री त्पारां करण सागया ।

रावल मे

पोहर-अेक दिन चटग्यो हो । आभो साफ हो । सूरज की तेजी माथ हो । डांफर ठरगी ही । टावर तावड मे ऊभा हा । केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढघोडा हा अर केई गाभारा खोया बणायर ओढ राख्या हा । डोवटी रा भुगल्या परघोडा हा । कमर मे काळी ऊन र डोरां री कनोडघा बाघोडी ही । कनोडघा मे मादळिया, कोडघा अर लवलोळघा पोयोडा हा जिक सू टाबरां न निजर नी साग । पगा ऊभाणा हा । दो अेक छोरां र गळा मे हसली ही । छोरघा गोडा ताई घाघरिया पर राख्या हा । माथ ऊपर फाटोडा ओढणा री छोटी ओढण्या बणायर नाख राखी ही । गळ मे देवता रा पगलिया घाल राख्या हा । भेळा हयर सगळा टाबरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
घारा टाबरिया सीया ई मर ।

लुगायां चौक रो काम कर ही । आदमी बाखल मे दताळी कर हा । सासरा न चरण सारु बार काढ दिया हा । गाव रा मोटघार लुगाई सगळा घघ लाग्योडा हा । गावा मे आ रिवाज है क पू यू अमावस अर इग्यारस र दिन चाकी कोनी भोईज बिलोवणो कोनी हुव । इण कारण लुगाया रो बेगो अर मोडो उठणो दिना माथ निभर कर—जिक दिन थोडो घणो घाम हुव, तडक उठ जाव अर जिण दिन पीसणो बिलोवणो नी हुव उण दिन सूरज ऊग्या पली उठ जाव । मिनख सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गयां पछ सो जाव ।

राण सूरज ऊगता ई उठन जरूरी काम सू फारिक हुयर सिनान बरघा पछ माताजी रो ध्यान घरघो । घड़ी ओक दिन चढ़घो जण रावळ मे ठाकरा सू मिलण न चाल्यो ।

रावळो कचो पको बणायोडो हो । तीन कानी बाड लगायर रावळ रो रूप बणायोडो । सामन भाठा लागायर गोबर, पीळी मिट्टी अर मुरड सू नीप्योडो हो । जीवण हाथ कानी चौकी बणायोडी ही । चौकी माथ ओटो हो । सामन लांबी चौड़ी बाखळ ही । बाखल म ताबड मे बठो मोची ऊठा र जीणा र बारघा लगाव हो । पाच सात ऊठ ऊभा हा । सामन चूतरी माथ दो-तीन माचा ढाळपोडा हा । ताबडो चढ़तो जाव हा । ठाकरसा माच माथ बठा हा । परवार रा दो ओक जणा कन बठा होळ होळ वाता कर हा । राण बाखळ म खखारो करन आपर आवण रा सूचना दी । खखारो सुण्या सगळा रो ध्यान राण कानी गयो । राण सगळां सू ज माताजी री बरी अर कयो—'वाई सला सूत हुव है ?'

आवो राणोजी, आज दिनूग दिनूग ई ।' ठाकरसा बोल्या—'बठई बार गयोडा हा काई ?'

'हां, दो बार दिनां सारू बार गयो हो ।

केई आदम्या न तो मोरच माथ मेल दिया है अर म्हार जावण री तयारा बरतीज है । ठाकरा हाथ र इसार सू राण न माच माथ बठण रो कयो ।

राणो माच री दावण कानी बठ्यो । ठाकरसा आपर आदम्या सू घोड़ी ताल मला-गून करता रया । कृण-कृण बढ पूगसी ठाकरसा सीधा ई अठ सू खाना हुयन मीघ मारग माथ चया जामी किता किता आदमी, ऊठ अर बढपा गारघा कृण र साग हुसी । सगळी बानां बरन सगळा आप-आपर ठिकान-सर जावण री तयारां बरन सागम्या ।

रावल में

पोहर अेक दिन चढग्यो हो । आभो साफ हो । सूरज की तेजी माथ हो । डाफर ठरगी ही । टाबर तावड म ऊभा हा । केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढघोडा हा अर केई गाभारा खोया बणायर ओढ राख्या हा । डोवटी रा भगल्या परघोडा हा । कमर म काळी ऊन र डोरां री कनोडघा बाधोडी ही । कनोडघा में मादळिया, कोडघा अर लखलोळघा पोयोडा हा जिक सू टाबरां न निजर नी लाग । पगा ऊभाणा हा । दो अेर छोरां र गळा मे हसली ही । छोरघा गोडा ताई घाघरिया पर राख्या हा । माथ ऊपर फाटोडा ओढणा री छोटी ओढण्या बणायर नाख राखी ही । गळ मे देवता रा पगलिया घाल राख्या हा । भेळा हुयर सगळा टाबरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
घारा टाबरिया सोया ई मर ।

लुगाया चौक रो काम कर ही । आदमी बाखल म दताळी कर हा । सासरा न चरण सारू बार काढ दिया हा । गाव रा मोटधार लुगाई सगळा घघ लाग्योडा हा । गावा म आ रिवाज है क पू यू अमावस अर द्युमारस र दिन चाकी कोनी भोईज बिलोवणो कोनी हुव । इण कारण लुगाया रो बेगो अर मोडो उठणो दिना माथ निभर कर—जिक दिन थोडो घणो काम हुव, तडक उठ जाव अर जिण दिन पीसणो बिलोवणो नी हुव उण दिन सूरज ऊग्या पली उठ जाव । मिनख सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गयां पछ सो जाथ ।

राण सूरज ऊगता ई उठन जखरी काम सू फारिक हुयर सिनान करघा पछ मातानी रो ध्यान घरघो । घडी अेक दिन चढघो जण रावळ में ठाकरां सू मिलण न चाल्यो ।

रावळो कचो पको बणायोडो हो । तीन कानी बाड लगायर रावळ रो रूप बणायोडो । सामन भाठा लागायर गोबर पीळी मिट्टी अर मुरड सू नीप्पोडो हो । जीवण हाथ कानी चौकी बणायोडी ही । चौकी माथ ओटो हो । सामन लाबी चौडी बाखळ ही । बाखल मे तावड मे बठो मोची ऊठां र जीणा र बारघां लगाव हो । पाच सात ऊठ ऊभा हा । सामन चूतरी माथ दो-तीन माचा ढालघोडा हा । तावडो चढतो जाव हो । ठाकरसा माच माथ बठा हा । परवार रा दो अेक जणा कन बठा होळ होळ वाता कर हा । राण बाणळ मे खखारो करन आपर आवण रा सूचना दी । खखारो सुण्या सगळा रो ध्यान राण कानी गयो । राण सगळा सू 'ज माताजी रो करी अर कयो—'काई सला सूत हुव है ?

'आवो राणोजी, आज दिनूग दिनूग ई ।' ठाकरसा बोल्या—'कठई बार गयोहा हा काई ?

'हां, दो चार दिना सारू बार गयो हो ।

केई आदम्या न तो मोरच माथ मेल दिया है अर म्हार जावण री त्यारा बरतीज है । ठाकरा हाथ र इसार सू राण न मांच माथ बठण रो कयो ।

राणो मांच री दावण कानी बठायो । ठाकरसा आपर आदम्या सू घोडी ताळ सला-सूत करता रया । कुण-कुण कद पूगसी, ठाकरसा सीधा ई अठ मूरवाना हुपन मीध मारग माथ चया जामी, किता किता आदमी ऊठ अर बळथा गाइघां कुण र माग हुसी । सगळी वाता करन सगळा आप-आपर ठिकाण-सर जावण री त्यारां करण सागग्या ।

रावल मे

पोहर-अेक दिन चढग्यो हो । आभो साफ हो । सूरज की तेजी माघ हो । डाफर ठरगी ही । टावर तावड म ऊभा हा । केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढघोडा हा अर केई गाभांरा खोया बणायर ओढ राख्या हा । डोवटी रा भुगल्या परधोडा हा । कमर म काळी ऊन र डोरां री कनोडघा बाधोडी ही । कनोडघा मे मादळिया बोटघा अर सल्लोळघा पोयोडा हा जिक सू टावरां न निजर नी लाग । पगा उभाणा हा । दो अेक छोरां र गळा मे हसली ही । छोरा गाडा ताई घाघरिया पर राख्या हा । माघ ऊपर फाटोडा ओढणा री छोटी ओढण्या बणायर नाख राखी ही । गळ म देवता रा पगलिया घाल राख्या हा । भेळा हुयर सगळा टावरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
मारा टावरिया सीया ई मर ।

लुगायां चौक रो काम कर ही । आदमी बाखल मे दवाळी कर हा । सासरा न चरण सारू बार काढ दिया हा । गाव रा मोटधार लुगाई सगळा घघ लाग्योडा हा । गावा में ओ रिवाज है क पूयू अमावस अर इग्यारस र दिन चाकी कोनी भोईज बिलोवणो कोती हुव । इण कारण लुगाया रो बेगा अर मोडो उठणो दिना माघ निभर कर—जिक दिन थोडो घणो काम हुव तडक उठ जाव अर जिण दिन पीसणो बिलोवणो नी हुव उण दिन सूरज ऊग्या पली उठ जाव । मिनख सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गयी पछ सो जाव ।

राण सूरज ऊगता ई उठन जहरी काम सू फारिक हुयर सिनान करघा पछ मातानी रो ध्यान धरघो । घड़ी अेक दिन चढघो जण रावळ मे ठाकरा मू मिलण न चाल्यो ।

रावळो कचो-पको बणायोडो हो । तीन कानी बाड सगायर रावळ रो रूप बणायोडो । सामन भाठा लागायर गोबर, पीळी मिट्टी अर मुरड सू नीप्योडो हो । जीवण हाथ कानी चौकी बणायोडी ही । चौकी माथ ओटो हो । सामन लाबी चौडी बाखल ही । बाखल मे तावड मे बठो मोची ऊठा र जीणां र कारघां लगव हो । पाच मात ऊठ ऊभा हा । सामन चूतरी माथ दो-तीन माचा ढाळघोडा हा । तावडो चढतो जाव हा । ठाकरसा माच माथ बठा हा । परवार रा दो अेक जणा कन बठा होळ होळ वाता कर हा । राण बाखल में खखारो करन आपर आवण रा सूचना दी । खखारो सुण्या सगळा रो ध्यान राण कानी गयो । राण सगळा सू 'ज माताजी री करी अर कयो—'बाई सला सूत हुव है ?'

'आवा राणोजी आज तिनूग दिनूग ई ।' ठाकरसा बोल्या—'कठई बार गयोडा हा बाई ?'

'हां, दो चार दिनां सारू बार गयो हो ।'

'केई आदम्या न तो मोरच माथ मेल दिया है अर म्हार जावण री त्पारां बरतीज है । ठाकरा हाथ र इसार सू राण न मांच माथ बठण रो कयो ।

राणो मांच री दावण कानी बठग्यो । ठाकरसा आपर आदम्या सू घोडी ताळ सला-मून करना रया । कुण-कुण बढ पूगसी, ठाकरसा सीधा ई अठ सू खाना हुयन मोघ मारग माथ चल्या जागी, बिता बिता आदमी ऊठ अर बठघा गादघा कुण र माग हुसी । सगळी बातें करन सगळा आप आपर तिकाण-सर जावण री त्पारां करण सागग्या ।

सगळा गया परा जण राणो बोल्थो— वद न सेनापति बणायर भटनेर माथ धावो बोलण सारु केई दिना पली ई विक्रमपुर मू खान कर दियो है । मन आ जाणकारी बठ ई मिली ।

‘सगळी बात साची है ?’

‘हूँ आपर कन परवानो कोनी पूग्यो काई ?’

ओ तो थार जावता ई पूग्यो हो । ओर काई बात हुयी ?’ उत्सुकता सू पूछ्यो ।

‘बात सगळी हुयगी । वा आवणन त्यार है । हू उणन लेयन सीधो काली झूगरी पूग जामू । आप बठ मू ई उणन बुलाय लिमा । हू थोडा दिन बठ ई रसू । बात मोळी पड जासी जण आपरो सनसो आया मू पाछो आ जासू । नी तो मन ठाकर सुरजनसिंहजी सू डर रसी । ठाकर सुरजनसिंहजी अबार धाव माथ गया है जण ही बात करण रो मौको मिल सक्यो । सगळी बात त करन आयो हू । राण सारी बाता खुलासा करन बतायी अर चुप हुयग्यो ।

सीयाळ मे ठाकरा र लिलाड माथ पसीन री बूदा आवण लागगी । बिचारा री छिया ई दोडण लागगी । काळजो कन सू जावतो लाग्यो । मिरण रा मुख लाबी दूरी सू पाछो दोडण लाग्यो । थोडा सुस्त हुयर बोल्या— काई बताऊ, मन तो काल ई जावणो पडसी । सीधो बठ ई पूगण रो परवानो आयोडो है । आ सगळां न आ बात हाल ताई बतायी कोनी है । हू तन ई अडीक हो । अब तू आयग्यो, हू अठ स सीधो चह्यो जासू । उणन बुलावण रो सगळो बन्दोबस्त करतो जामू । कीं कसर ख तो तू देख लेयी ।

ये गुलाब न भेज जिया । बो घनकी न लेयर अठ आ जासी अर पछ आपन सगळा समाचार मुगताय देसी । राण समझायो ।

बोहळी ताळ ताई च्या ई बाता हुवती रयी । राणो बो-यो— अब हू जावू ? सिझ्या रा का काल दिनुग पाछो मिल लेमू ।

हा । 'कमर ठाकरसा अंक गरो निसकारो नाख्यो जाण काळज रा दो
 टुकडा हुयन बिखर हा । घणी मोठी बात हीय सू अळगी हुव है । हुकार र
 साग ई ठाकरसा री बोहली इच्छावा उणा न इया छोडगी जिया सुरति मुख
 मे ठुकरणी सा गरब र कारण उणान अबबिचाळ ई छोड जाव ।

चर री चमक होळ होळ मदी पडण लागगी ही । काळजो सो सो हाथ
 नीच नवतो जाव हा । ठाकरसा साचण लाग्या—आपर विस मे, ठुकराणीसा
 र विस मे अर घनकी र विस मे । ओ त्रिचक्र घूमण लाग्यो जोर जोर सू ।
 घूमत घूमत इण चक्र मे दो ई रयग्या । ठाकरसा हारन देख हा—ठुकराणा
 घनकी, घनकी ठुकराणी । अंक रो जातिगत अहकार अर अंक री ओरत गत
 विशेषता जिकी आपरी जरूरत न लैयर जीवणो चाव ही, ठरक सू । ठाकरसा
 आप रो सगळो रूप मुलायर अंक मिनख ज्यू दो घडी जीवणो चाव । अर
 ओ जीवण उणन जठ आपरो सगळो गरब गळाय न अंक हुय जाव अर महती
 भूख सशरीर खडी हुय जाव । ठाकरा न घनकी जीतती लागी अर ठुकराणीसा
 आपर अह र साग हारता लाग्या ।

चढत तावड साग ठाकरसा र लिलाड माथ पसीन रा बाळा छुटग्या ।
 गमछ सू लिलाड रंगड रंगडर पूछ्या जाण आपरी सगळी उदासी न पूछ
 लेवणी चाव हा । पण उदासी लिलाड माथ कोनी ही । बा दूर कठ ई बठी
 बठी आपरा अनाण सनाण मेल ही । ठाकरसा माथली मार सू पीदीज्योडा
 हा । आख्या उणा री खुली ही, पण सामन दोख की कोनी हो ।

आप न आरोगण बासत अढीक है ।

'जा, पाणी सा ।

पाणी आया पछ ठाकरसा आपरो मूढो रंगड रंगडर घोमो अर कुरळो
 करघो, जाण उदासी न धोयर पाणी साग ववाय दी हुव । अब उण माथ यूक
 है । टसरियो खोलर पाणी साग तुस ली । चिलम भरण रो हुकम दिपो । दो
 तीन फूका खांचो जण मूढ माथ माडाणी मुमकान लावणी ताव आपी अर
 आरोगण सारु चाल पड्या ।

કૂવે કને

ગાવ છોગે હો । ઘોઢી સી વસ્તી હી । સીયાઝ મ સગઝા ગાવઝાઝા મિલર એક બાર ફ કૂવો ચલાવતા । વચત વેવચત ઢર રવતો । ઇળ વાસત સીયાઝ મ દો તોન ઘઢી કૂવો ધવતો । સગઝી ઈ લુગાયા પાણી લેવળ સારૂ કૂવ જાવતી । જિક ઘરા મ ઘણા પાણી લાગતો વારા મોટિયાર ઢાચા અર વેઝા સૂ પાણી લાવતા । પેર મી કોઠા સિફ્યા તાઈ પાણી સૂ છાયો રવતો । જ કિળી ન જરૂરત પઢ તો ઝિન ઢઝધા તાઈ પાણી સાય સક હો । પળ ઓ આમ રિવાજ કોની હો । સગઝા પાણી લાવળ રો કામ પોહર દિન થકા ઈ પૂરો કર લેવતા । સાસરા સારૂ સેઝી મે રાત દિન પાણી રવતો । ગાવ રા સાસર ઈ પીવતા રવતા અર બટાઝ લોગા ર ઘન ન ઈ પાણી રી કોઈ તકલીફ કો રવતી ની । રાજ રા રાઈકા ઈ ઝઠા ન અઠ હી પાણી પાવતા । ઘણી બાર તો ઘ સાલ્યૂ સિફ્યા ઈ અઠ પાણી પાવળ સારૂ લાવતા । કદઈ કદઈ મૂલ્યા મટવયા ઘ આગ નાર આય જાવતા । ઘ આવતા જળ ગાવ રા લોગ આપ રો કામ ઘદ કર દેવતા ।

કૂવો ગાવ ર બાર હો । પાણી ઝઢો હા । સાઠ સિતર પુરસ નીચ । તો ઘઢોઈ અર કોઠો હા । પઢધા કન છોગી જાત આઝા સાતર ઘઢોઈ હી । કોઠ ર સાર સાર સેઝી હી । કૂવો ઘ્યારા કાની તાકઝા લગાવર પકો ઘનાયોઢા હો । કૂવ ર સાર પીપઝ અર નીમ હા । ઇળા ર કન માટા મોટા માઠા રાગયોઢા હા । જિકા માથ ગાવ રા મોટગાર અર ટાવર સિનાન કરધા કરતા । કન ઈ એક દા પઢી રો સાતરો સેઝઢો હો । લુગાયા અઠ તેલ ઢાઝળ ન આવતી । નાનઢિયા રા મઢૂસા અઠ ઈ ઘતારતી । નિજર રા ઝતારા અઠ ઈ

करती । इण वासत ठोड ठोड उतारा रा ठीकरा पड्या हा । छोरी छोरा
इणा न कावरा मार मार न फोडता रवता । उतार रो धान अर भरुजी र
बाकळा रो धान बिखारण सू बठ कीडी नगरो ई हुग्या हो । खेजड माथ लाल
कपडा री भरुजी री घजा पून र साग फराव ही । अलग मू ई उण न देव्या
लोगा न गाव रो मनाण निजर आ जावतो ।

सूरज माथ सू ढळ चुक्यो हो । आज ठड की कम ही । पणिहारघा
पाणी ले जाव ही । ढाच वासत ऊठ, अर वेळा वासत बळघा गाडचा कूव कन
खडी ही । आदमी मिनखा री घडोई सू दूधडिया भर भर न ढाचा माथ धर
हा । लुगाया सिर माथ घडा ऊच ऊचर ले जाव ही । सेळघा पाणी सू काठी
भरयोडो ही । कूवो चाल्या न थोडी ई ताळ हुयी हो । सासर पाणी पीव हा ।
राण री काळी भवर बूची साड पाणी न चबा चबायर पीव ही अर कणई
थू थू करन पाछो बिखार देव ही । साड काळी तेल-सी ही अर चीकणी इसी
व माछर बठ तो ई तिसळ जाव । पेट चिप्योडो सो, थूई हुंगरी सी खडो
छोटी पोडी री । अंडर डबी सो हो । लाबी सारस सी नाड ही । पगा री
नळचा सूतवी ही । चाचरो तीखो हो । बसाख म काढघोडा पळसी रा
माडणा कस बघण सू मिटण लाग्या हा पण बारा सनाण, हाल ताई गौर सू
देव्या निजर आव हा । मोरी साड री नाड माथ पडी ही । राणो अलग
ऊभो ऊभो वात्या कर हा । साड न इया करती देखी जण पूछ्यो—

पाणी किया चबाव है ?

‘थोडो चिकणास दियोडो है ।’

किता दात आयग्या ?

तीन ।’

इत न गुलो काढतो ऊठ पाणी पीवण सारू जावतो चिडकती साड न
मूघर और जोर स गुला काढण लाग्यो । राण दाकल करन छेड करण री
कीसीस करी । साड ई लारली टाग्या और चौडी कर नी । थुयकारो
नाखतो भगवानी बोत्यो— म्हाग टोहिय कन छोड देयी ।

आगल साल ताई बात । जित इ रो छोटा भाई टोडिया रयार हुय जाव । वा ई इण सू मिलतो जुलतो है । दा साल छोटी है । राणो बोल्हो— 'बोहलो मोडो हुयग्यो । आ कयर मोरी भालर साठ न लेयन घर कानी चाल पडधो ।

कूब र सारे सार कादो घणा हो । जागा जागा पोठा मीगणा मीगण्या बिखरघोटी ही । सड सडर गध रो भभको ऊचो उठ हो । गांव मे बडता ई अकूरडी ही । अकूरडी रो भभको कोभी तर नाक मारतो ही । राणो होळ होळ घर जाव हो । मारग मे सासरा अर मानख र पगा सू रजी उड हो जिण सू कणई कणई घासी ई हुय जावती । मारग म लोग मिलता जण 'ज रुचनायजी री अर ज माताजी री कर हा । पण राणो तो आपरी घुन मे सीधो चालतो जाव हो । घर पूगर साठ न ठाण र बाघर फूस रळकाप दियो । गायी पाणी पीर आयगी ही जिवया न बाध दी । पछ चिलम भरन पीवण लागग्यो । ऊबळी म खीचडो खोटीजण रा घमीड अब ठरग्या हा ।

गाव रो जीवण अेक सीधो मारग हो जठ अधविश्वास गरो विश्वास लागाम भरघो हो । अेक दूज रो मान राखणो आप रो पत्तो फरज समभता हा । मोटघार लुगार् दोनू मिलकर घर रो अर खेत रो काम करता । ऊनाळ मे लुगाया चरखो कातती अर मोटियार नेरिया कातता रवता । इण तर दोनू मिलर आप री घर गिरस्पी चलावता । समाज री परपरा रुढिया सू भरी ही । ब्राह्मण अर राजपूता रो मान हो । ब्राह्मणा सू घरम र नाव सू डरता अर राजपूता न डरता धोक्ता । सो की मिलार अेक डर रो जीवण हो । विसेस हालत मे कदई कदई जीवण मे सकट आ जावतो जण गाव रा बूढा बडेरा भेळा हुय न समस्या रो भुक भुकायर खारी मीठो समाधान काढ लेवता । जीवन फेर सीधो चालण लाग जावतो । छ्वाछ्वात रो घणो विचार हो । पण रावळ मे बळाई सगळा ई काम करता हा । ठाकरा न विसेस मान देयर इण बात मे छूट देय राखी ही । गोल्या बडेरण्या ठाकरा र घर रो काम भी करती । पूछ मुजब घर म ऊधो नीचो काम करणो पडतो । जिकी गोल्या

ठाकरा री निजर मे चढ जावती उण रो रतबो षणो बध जावतो । रूप र सार पासवान रो पद भी उणा न मिल जावतो । पण उणो री सतान गोल्या सू ऊची अर भाईया सू नीची ही रवती । इण कारण पासवाना षोढी समझदार हुवती अर बस चालता थका सतान पदा हुवण रो काम ई को राखती नी । मूल चूक री बात यारी हुवती । ठाकर गोल्या रा ब्याव आपर गोला साग कर देवता पण उणा रो उपभोग ठाकर ई करता । घनकी इणीज तर भटियाणी सा र सागे ब्याव मे आयी ही । बखत र जोर सू उणरो रूप चोखो निखरघो । मोटघार कवारो मर सक पण छोरी गूगी गली किसी मी हुवो कदई कवारी को मर नी । उण रो ब्याव छोर साग नीं कियो जाय सक तो खाढ साग ई करन कवारपणो उतार देव । समझदार आदमी हवा रो रूप पचाणर आग रो रस्तो काढ लेव । इसो ई रस्तो घनकी र मामल म कदघो हो ।

दिन ढलण लागग्यो हो । राण घर म आयर गाया न दूयी । बाछडा न छान हेठ बाध्या । गाया न ओटो देयर खेजड वन बाध दी । साढ माथ भूल नाख दी जिण सू रात न घबर पड तो सी नी लाग ।

राणो जीम-जूठर चिलम पीर ठाकरा सू मिलण न चाल्यो । ठाकरसा साळ मे बठा होको गुडगुडाव हा राणो कन जायर 'ज माताजी री वरन बठग्यो । ठाकरसा रो चरो चिता सू मुरभायोडो हो । मौको इसो हो जिको की करघो भी कोनी जा सक हो । ठाकरा कयो—'तू तो जा । अर म्हारा आदमी काळी डूगरी कन पूग जासी । पछ तू खरबूजीकोट चलयो जाय । म्हारो दूसरो सनसो नही मिल जठ ताई बठ ही रयी नी तो यार माथ कोई आफत आय जावला ।

राणा बोत्यो—'ठीक है सा । हू काल तडक ई चलयो जासू ।

धूवो काढता ठाकर बोल्या— आग गोपाळ घार सू मिलतो रसी । वो घार कय मुजब काम कर लेसी । सगळी बात ठाकर सुरजनसिध न मालम तो

પડે જાસી । બ કઠઈ ઊઘો અરથ ના લે બઠ અર ધાર મ્હાર દોના માથ
આપત ની નાલ દેવ । ઇણ વાસત કામ બહો હી સોચ સમઝર હોસિયારી સૂ
કરી અર મારગ મ પકઢીજણ રો અદેસો હુવ તો બલત મુજબ કામ કર લેયી ।
આગ હુસી જિકી દેલી જાસી । રાણો મિલર પાછો ઘર આયો ।

હોલ્લ હોલ્લ ઠઢ રી ચાદર લાબી દુવળ લાગમી હી । ગાવ ઠઢ સૂઢરન
મૂદઢા મ બઢળ લાગમ્યા હા । ધૂવ રો પરકોટો ગાવ ન ચ્યારુમેર સૂ ધરણ
લાગમ્યા હો । ધૂઈ વન રી હતાઈ બગી રૂં ચિઢમી હી । કાલી રાત ઠઢ ર કારણ
ઓર રૂં મયાવળી લાગ હી । રાણો ઝાટો ઢકર મૂપઢ મ બઢ ન સાયમ્યા ।

●

राज री वात

विश्रमपुर रा राजाजी प्रजा रो ध्यान बटावण सारू भटनेर माय आश्रमण कर दियो हो । इण आक्रमण सू राजाजी न दोलडो पायदो हुयो । अक तो राजाजी रा जिता ई विरोधी हा उणा । विरोध करण रो खुलो मौको कोनी मिल्या । दूसरो, जनता रो ध्यान भी राजाजी सू हटर भटनेर कानी चल्यो गयो । छोटा मोटा जिक ई राजाजी र इण व्यवहार सू नाराज हुपर आप-आपरे ठिकाण गया परा हा उणा माय दबाव नाखण रो मौको मिल्यो अर उणा न विरोधी घोषित करन उणा माय घाबो करण रो बहानो मिल्यो । इता पापदा हुवण र साग साग राज रा नुकसान भी घणा ई हुय्यो । जागा जागा छोटा मोटा उपद्रव हुवण लाग्यो । राज री व्यवस्था बिगडण लागी ही । राज रो खजानो खाली हुवण लाग्यो हो । घाट र कारण राजाजी चेता चूक हुवण लाग्यो हा । रोज रो बघतो खरब अर ऊपर सू पढतो काळ राज री जहा न हलावण लाग्यो हो । सेना री भावना चाखी कोनी ही । आ सगळी बाता सू परेशान हुयन राजाजी अक नूवो निणय लिपो । राज री सेना री ठुक्ठी बणावण री घोषणा करी । उण सेना माय राज रो अधिकार राख्यो—सेना राजा र प्रति पूरी बफादार रही । इण सना न राजाजी खजान सू मीनू देवण रो नेम बणायो । इण सूभ सू राजाजी री अक सेना बणण लागी । ठिकाणदारा री सेना टूटण लागी, कारण ठिकाणदार सना न मीनू तो देवता ही कोनी । माफी म दियोही जमीन भी स्थायी रवण रो कोई भरोसो कोनी हो । इण र साग-साग बेगार और लेबता रवता । बगत बेवगत थोडी बहोत नाराजकी हुवण सू देस निकळो और दे देवता । आ सगळी बाता सू ठाकरा री सना उणा सू मन मन म नाराज ई रवती ।

आ सगळी कारणां सूनू ठाकरा री सेना दूटण लागली अर राज री सेना री भरती बघण लागली । मोनू मिलण रो लालच अर राज री सेना रा कतबो—
दोलहो आबपण लोणां न आपर कानी आकर्षित कर हो ।

राज रो खरचो दिन दूणो अर रात चागणो बघता जाव हो । राजाजी आं सगळी वाता न ध्यान मे राखर नूवा नूवा कर लगावणां सुरू कर दिया जियां घूया कर सासर कर व्याव कर वगर । आ सगळी वातां सूनू जनता ओर परेगान हुयगी अर विश्रमपुर खाली हुवण लागल्यो । ठिकाणदारां राजाजी री इण गळती रो पुरो फायदो उठावणो सुरू कर दियो रयत न भडकावणो सुरू कर दियो । ठिकाणदार स्वतंत्र हुवण लागल्या हा । अक तो काळ अर ऊपर मू इधक मासो । रयत री इजत बचणी ही मुसकल ही । इण र साग ई पिढारिया न मराठा लालच देयर शेखावाटी कानी भेज दिया । राजाजी परेसान हुयन मराठा न भूठी हुडधा दी अर पिढारिया न भी भूठा लालच देयन पाछा भेज दिया । पण हुडधा रो भुगतण नी हुवण र कारण राज री साख जाव ही । पण उपाय काई करधा जाव । हार न मराठा पिढारियां न पाछा भेजण रो निरण लिया ।

राजाजी इनाम वाढी मे पटा देवणा बद कर दिया । रेल चाकरी करवाई सूनू उगावणी सुरू कर दी । इण सूनू राज री हालत ओर बिगडण लागली । व्यवस्था र नाव रो की कोनी रया । जागा-जागा उपद्रव हुवण लागल्या । कसबा खाली हुवण लागल्या । चौमासो जेठ सो निकळल्यो । आभो आसो सो घोळो ई रयल्यो । सागीही लूवा वाज ही । आखी रात अर आसो दिन डील बळ बोकरतो खोरां सो सपतो रवतो । आख्या रो वाणी सूकतो जाव हो । राजा रा कारिदा लूवां सा ताता रवता । ओ पतो लागणो ई मुसकल हो क कुण राज रा कारिदो है अर कुण लुटेरो । दोना रो अक सो ई व्यवहार हो—जनता न लूटणा । घूत लोग भौक रा फायदो उठावण मे कदचूक हा । आ राज रा कारिदा र साग मिलर लूट मचावणी सुरू कर दी ।

सिंश्या पढता ई बजार बंद हुय जावतो । दुकाना रा फाटक दिन मे आधा ढकयोडा रवता अर आधा खुला । उघार देवणो अकदम बंद हुयग्यो हो । लोगां रो अक दूसर माथ विश्वास कोनी रयो । खरीददार अर लुटेरा रो भेद निकाळणो ई मुसकल हो । राज री आप अकदम ठप हुवण लागगी । बिणज चौपट हुवण लागग्यो हो । घरा रा बारणा ढक्या ई रवता । जठ ताई पुरो विसवास नीं हुय जावतो रात बिरात बारणो ही नीं खुलतो ।

राजरी सेना जागा जागा ठाकरा रै बलवा न दबावती फिरती । राज री सेना र आवण सू रेख चाकरी देवण रा कोल करता अर उण र जावता ई पाछा मुकर जावता । इण हालत मे लुटेरा री बणगी । बिणज रा मारग लुटेरा सू भरग्या हा । घोळ दोफार राज मारग मे घाडेती घाडो नाखता रवता । बिणजारा आप र साग लठत लिपां चालता । बाळदिया रुखाला साग राखता । सगळा सराजाम साग राखण पर भी घाडेती अर लुटेरा सू बचणो ओखो हो ।

विक्रमपुर रो बजार सूनी सासा भर हो । रात दिन चालता घरवा चुप हुयग्या हा । तकल्या डेरिया सूना पढघा हा । खडी चुप ही । रगरेजा री आगळ्या जिकी रात दिन रगा मे ई रवती सुनी हुवण लागगी ही । लूगडी छापणआळा ठपा धूड सू भरीज हा । छीट छापणआळा पाटा सूना पढघा हा । बघेजण री आगळ्या रो रग फीको हुवण लागग्यो हो । आख दिन हालता हाड अब उबास्या सू टूट हा । बगत साव माडो हो । कतारिया रा बळध बठा ई बठा रवता हा । घान-तोलती ताकडी भेली हुयोडी पडी ही । नगदावण माथ खरीददार कोनी हो । डूबत खात रा ग्राहक धना ई हा पण लुटायर दुकान कोनी चलायीज । काई अक दिन रो काम घोडो ई हो । रोजगार मूळधन सू पेट भरण रो नाव कोनी । हाथ र सारसू मूळ र आधार माथ टावरा न पाळणो अर मूळ न सुरक्षित राखणो पड है । काळी पीळी चालती आध्या सू शहर मे घूडा रा घोरा तो बघता जाव हा, अर भूख सू लोग मरता जाव हा । विक्रमपुर उजड़त शहरा री गिणती मे आया जाव हो ।

राजाजी बान रा बाबा हा । ब बान भरीज्यां पछ साच भूठ रा नियम ई कोनी कर सकता हा । घणकरा ताजिमी सिरदार ई परमचंद बंद रा विरोधी हा । कारण बो नां तो सावता अर नां सावण देवतो । सजान री हासत बतावता अक दिन धाकळसिंह सिरकाय दी ब परमचंद तो राज री रकम साव है । राजाजी बन दो तीन बार इसी बात हुयी जण उणां न पका विसवास हुयारयो अर उणां उण न भटनेर सू जरूरी बाम रा नांव सेपन बुलायन मारग में ही जहर देयर मरवाय नास्या ।

•

विक्रमपुर रो खाको

राणो विक्रमपुर पूग्यो जण घडी दोदिन चढग्यो हो । डाफर चाल कोनी ही । ठड की जमाव माथ ही । घूरी दरवाज र माथ बढता ई मतरा री गवाडी ही । मल पाणी रो नाळो मदो मदो बव हो । नाळ र सार सार घूथनी हलावता गळ-सूवर भागता फिर हा । नागा छोरी छोरा बार लार लार नाठ हा । आगे चालर लोहारा रा गाढा लाग्योडा हा । बारी धाकणी होळ होळे चाल ही । टावर सुसिया रोटो बनायर खाव हा । छेणी माथ धार कर हा । उणा र आग खाली चौक पड हो । हजार अेक हाथ चाल्या पछ नटण्या रा परिया हा । उणा रा केई बारणा बढ हा अर केई खुला हा, जाण रात भर री रगत न दिनुण सुस्ती साण बिखेर हा । इणां र पसवाड भिस्ती रचता हा जिना पाणी री मसका भर भरन लोगां र घरा मे पाणी पुगाव हा । इणा र पाछे तेल्यो री घाण्यां चालती ही । बजार मे मदीवाडो हुवण सू इणा री घाण्या दिन चढथा पछ चालणी सरू हुवती । घाणी रा बळघ हारग्या हा । तल्यां र सार कुम्भारा री चाकां ही । कुम्भारा र घरा र लार नाया ही जिना मांय सू घूधो निक्कल हो । कुम्भारा र पसवाड घूनगरा री बसती ही । सुयारा री बसती आ दोना बसत्यां सू आगे हो । वसोल री खट-खट अळग ताई सुणीज ही । राणो इणां र सार हुवतो यको गणेशजी री बगेची पूग्यो । दरवाजो खुलो हो । बगेची र माथ बढता ई डाव हाथ कानी कुड हा । कुड र सार कांकर जमायर पामतण बनायोदो हो । बिरसा म पामतण र पाणी सू कुड भरोजतो हो । जीवन हाथ कानी खुसी बासळ ही । बासळ म जाळ अर नीम रा रुख हा । सामन गणेशजी रा मिदर हो ।

दोफारां पछ राणी घनकी सू मिलण वासत सफील र बार बार घाल पडथो । शहर रो कूडो जागो जागो पडथा हो । लुगाया जगळ जावण सारू सफील रो सारो लेवती ही । ज्यू ज्यू राणो सफील छोडर आग बधतो गयो उणन भाडका भरथो मारग मिलतो गयो । मारग म ठोड ठोड सुसियां रा बिल ई निजर आव हा । भाडक्या र सार सार राग काडघोडा लाडा ई हा । ऊदरां रा बिल ठेट ताई दीख हा । कठई कठई मरघोडा जानवरा रा हाडका पडथा हा । गिरभडा मास चूट चूटर खायग्या हा अर हाडका सू रात न लोगां न जिन रो बम हुव हो । राणो उतावळा पग राखतो चाल हो । मारग मे दो अेक तळायां ई दीखी जिकी सूकी सडाक पडी ही । पाळ माथ ऊग्योडा दरखता र नीच सासर बठा बठा जुगाळी कर हा ।

राण न सुरजनसिंघजी र डेर वन पूगता-पूगता घडी खड सागगी ही । बठ पूगर गमछ सू मूगो पूछथो । पोळ मे बडताई देख्यो क चूतरी माथ माचो ढाळर पोळियो बठो बठो तावडो लेव हो । अर चिमठी बजायर सुसती उडाय हो न सुगन मनावण रो जतन कर हो । पण तावड म सुसती ओर गरी हुवता जाव हो । आरूपा म सुसती री भलक निजर आवण लागगी ही । राण न बडतो देख्यो तो मन म गाळ वाढी अर होठा सू मुळकतो यको बोल्थो—

ज माताजी री । आवा, पधारो ।

ज माताजी री । तावडियो लेवा हो काई ?

हा । माचो खाली करतो बोल्थो— आओ बठो ।' आग कयो—
हाल ताई पाछा गाव गया कोनी काई ?

काल ताई जासू ।' माच माथ बठतो राणो बोल्यो—'मिलतो जाऊ अर समाचार ई लेवतो जाऊ आ मोचर आपन तकलीफ देवण न आयग्यो ।

'म्हान काई तकलीफ है ? आपन जरूर आवण जावण री तकलीफ हुयी हुसी ।

म्हान काय री तकलीफ । अक पडो बेसी करधो सही जिकै सू आप सोणा सू मिलणो ई हुय जासी ।

हा, आ बात तो साची है । चर माथ जीवण र आखरी सास रो भाभास लावतो बोल्यो— आपरो आवणो तो कदई कदई ही हुव अर म्हे अव किता सदाई बठघा रसा ।

इसी काई बात है ? घोरज बघावतो राणो बोल्यो—'हाल किता पाच बीसी बरसा रा हुयग्या ?

'बरस तो हाल ताई सोचतो सोचतो पोळियो बोल्यो— तीन बीसी वन ई पूग्या है पण दम सू डील डीलो हुयग्यो ।' पछ जोस लायर बोल्यो— 'नी तो हू ई आज मोरच माथ हुवतो ।

मोरच रा काई हाल है ?' बात मे रम घोळतो राणो बोल्यो ।

'हाल तो माडा ई है । पोळिय कयो—'वात्पां मे ई बगत गुजार दियो । चिलम पाणी रो पूछघो ही कोनी ।' अर बो चिलम भरण न उठघो ।

घोडी ताळ दोनू चिलम पीवता रया । अबे धनकी न हेतो पाड दो ।' राण कयो ।

ये ही बीच खडा हुयर हेली पाड दिया । आप रो नाव मुणता ई आ जासी । मन क्यू फोडा घालो हो ?' पोळियो बोल्यो ।'

कोई बात नीं ।' राणो उठर जावतो बोल्यो ।

राण जनानी डोडी वन जायर दो तीन पेढघा ऊचो घडर हेतो पाडयो । आवण सारू उधळा आयो । चौक म सगळी सुगाया बठी ही । हेलो

मुण्ठा ई घनकी मिलन सारू नीच आवण लागगी । पेडभा सू घनकी खापी खापी उतरै हो पण उण खयावळ में अक ठराव हो । मैदी रब्योडो हाथ जण बा भीत र लगावती उतरण लागी जण राण न ह्या लाग्यो जाण आ भीत ई घनकी र साग नीच उतर है । चाल में मघराई ही । आख्या र भवारा माथ कामदेव रो घनुप तण्योडो हो । कीया री चाल कामण कर ही । पेडभा सू नीच उतरती री कमर झालो मारती सी दीख ही । पेट ऊपर दूषडिया छळकता हा । राणो फागण रो रसियो सी देखतो रयो ।

घनकी री उतडती सांस राण र लागी जण उणर होस बापरघो । धूक गिटतो राणो बोल्थो—‘काल हू जासू । काई समाचार कवणा है ?’

राजी खुसी रो कय दिया । काळ कोया सू की पूछती सी वाली ।

राणो होळ होळ सक बुदबुदायो । सगळी बात बतायर खसारी करन जोर सू बोल्थो— तो हू जावू । राजी खुसी रा कय देसू ।

राणो मुडर डोडी र बारण सू बार आयो अर चूतरी माथ जायर गट माथ सू तमाखू काढ न चिलम भरी । साफी निचोयर लपेटा अर मीगणो फोडर तमाखू माथ राख्यो । हळकी सीक फूक खाचर पछ जोर सू खाची । चिलम माथ अकर तो जोर री लो उठी अर पाछी मिटगी । धूवो छोडतो पोळिय वन आयो अर चिलम देवतो बोल्थो—तो थे ई फूक खाच रो ।

‘थे ई पीवो । मन घासी आ जासी । पोळिय कयो ।

राण दो तीन कस सागोपाग खाभ्या । तमाखू बळर राख हुयगी ही । चिलम झाडतो राणो बोल्थो— तमाखू तो सातरी बणायी है ।

‘हां, हू आप ई झाड-कूटर बणावू हू । राजी हुवतो पोळियो बोल्थो ।

घोडी ताळ ह्ताई करन राणो पाछो टुरघो । उण रा पण तो मारण माथ चाल हा अर मायो योजनावा माथ विचार कर हो । दिन आथण लाग्यो हो । ठड बघण लागगी ही ।

अभिसार

ढरै र लारल वारण साम घोड़ी दूर जाऊ नीच घूधी ओढचा मानस
खडघो हा । बन साढ जवयोडी ही । मोरी हाथ म ही । पाहर रात री तोप
दागीजगी ही । डाफर बाज ही । तड तड करन वूटा पड ही । घुरसळी सी
जाह्या भाट कानी जाव ही । सूसाढ करती डाफर, भरी सीयाळ री अघारी
रात । पोहर अक बीत्योडी रात इया लाग ही जाण जाधी रात हुयगी हुव ।
मकरायत री मुनसान रात । आभा दिनूग सू ई काळ बादळा सू भरीजग्यो
हा । ठर ठर न भिरमिर छाटचा पड ही । मूरज रा तो दग्गण ई कोनी
हुया । गिन घाळ ग घोर अघारी हो । सिंभुघा दो घनी पल्ली ई पडगी ही ।
हिमाळ सू चालती ठा विजमपुर न आपरी बावा म घर लियो हो ।

ठा न चीरती कोचरी बोली पण ठड र भार म उण री आवाज नवगी ।
धोडी ताळ पछ भाट र नीच मू अक काळी छिया उघडण लागी । छिया
हाळ होळ जाग आव ही ।

तीन च्यार पावडा आग आयर राणा वात्यो— आयगी ?

हा । पड तर आया ।

जीण माथ मू घूधी उतार न दी । पा उण न ओर ली । दोनू जणा
साढ माथ बठग्या । मोरी र नसाग स माग उभा हुयर भोजासर कानी घाल
पडा । रामसर रा मारग जण बीच म आयो साग पलडा मारग छोर
बठीन फटगी । दा घडी ताइ सीधी अक ई धान मू चानती रयी । नत न
माताजी र मिदर री धजा दीखण लागगी । दोन जणा माताजी न मन मन म
ई मिमरण करन मिदर न जीवन हाथ कानी छोडर गाव र बार बार ई आग

निकल गयी। आग फेर सीधो राज गारग छाडेर धाडती मारग ल लियो
 त्रिको छोरो अर मीधो पडता हो। पण उण मारग म खतरो ई घणो रवतो।
 रात तिन मोत र मर रवण आळो न अ खतरा कोई खतरा को लखावता नी।

छाटपा कण ई जोरां चर ही तो कण ई मोळी पड ही। पण ज्यू ज्यू
 वित्रमपुर लार रवण लाग गया बादलवाई ई साररवण लागगी। पून र
 माग दोडता बादल आम न माली करता जाव हा। आसमानी आम म
 आठम रो अधविचनो चाद डाफर र साग-माग मुळकण लागग्यो हो। तारा
 छिपता जाव हा पण चानण र साग टड बघती जाव ही। ठडी टार हुयोडी
 आगळ्यां मांय म मोरी पडू पडू हुव ही। पागडां मे पग अकडीरण लाग गया
 हा। कसा मू भूधर बणामोनी मोरी भीजी तो कोनी ही पण सीली हुवण म
 चिमठी बरफ बणती जाव ही। नाक मू साग सवणो मुसवल हुयग्यो हा।
 नोनू हाथ अर पग बराबर हालता जाव हा अर घाडी घोडी ताळ पछ
 ओडी लगावता जाव हा। साड लार आग नम हलावती सीधी नण म
 चालती जाव ही जाण लार मोत्री पग न लावता आव है। डीन ठड सू अकडर
 जरू हुयग्यो हो। सवार बोलागला बटा हा जाण उणा रो अक ई काम हो
 भाग चालणो। सात धर कूचा धर मजला चालती ई जाव ही।

रात बघती जाव ही अर मारग कटती जात हो। सामन लाबी चौडी
 फयोडी निदरोही चानणी रात म मिनान करती सी लाग ही। साड रो मोरी
 ज्यू ज्यू नीती पड ही साड हुवा हुवती जाव ही। गाव गूमडा सा उभर हा अर
 मिट हा। शुक्र पीळा पचण लाग गया हा। किरत्या छिपगी ही। सप्तपि ध्रुवजी
 रा चकर लगावता लगावता पक गया ह। हिरण्या दोडती-नोडती बसक पगगी
 ही। चाद आधूण न जावता जावता धोळो पडण लागग्यो हो। चीनावाटी
 रो धरती आयगी ही। खड्डा दूर दूर ताई धूमता दोख हा। कठई कठर घोर
 बावळिया सुगन मनाव हा। गाव ७ गोरख पीपळ निजर आव हा। अगूण
 बानी आभो फाटण लाग गया हो। जावती रात रो छिया धाळी पडती जाव
 ही। पून री ठड म अक नूई चेतना रो मान हुवण लाग गया हो। काळो चीरती
 आखी रात री सफर सू डाफर धवर आम री जडचा म छिपण लागगी ही।

अभिसार करती रात थकर मावण लागगी ही। आम री जडघा म फूटती लाली अक नूवो उत्साह पदा कर ही। नूव उत्साह र माग केयी नूवा सवाल आस्या आग आव हा। आधो भविष्य छाती माथ साप सो छोटण लागग्यो हो। राणो गमछ सू मूठो पूछर जाण आपरी सगळी चिंतावा मिटावणी चाव हो पण भविष्य री समस्यावां और घणी भारी हुय न चर माथ जमण लागगी ही। पाकयोडे तूव सो सूरज सामन दोखण लागग्यो हो। परभाती पून डाफर न थपक्या देयर मुवाणती जाव ही।

धनकी न उबास्या आवण लागगी ही। चुटकी देयर बा नीद री मुमती भगावणी चाव ही पण बा और गरी हुयन आव। उबासी ग्यावती धनकी बोला—‘और कितो क अलगो चालणो है?’

अब डूगरी आयो ई समझो। नीद आव तो। किरची दवता बायो—‘इणन गलाफ नीच दवाय ल। नीच उड जामी।’

सूरज र तावड मे डूगरी अलग सू ई चिलकती निजर आव ही। डंग थार पून र साग हालती उणा रो स्वागत करती सी निजर आव ही। डंगरी माथ वगली चानी ज्य चमक ही। पून सू लाल घजा फरावती निजर आव ही। ठंड हळकी हुवण लागगी ही। आगळघा म जान आवण लागगी ही। सीली घुधो पमवाड हुवती जाव ही। साड नूव जोस सू और साथी चालण लागगी ही। भाठा रा पका मारग आयभ्या हो। चेत चेत करन राणो सा न गल री विकटता सू सावचेत कर हो। पण कणई कणई साड न ठोकर लाग ई जावती ही। डूगरी री गुफा बिल ज्य साफ नीखण लागगी ही।

जडघा म पुण्या पछ साड जकायर उतरघा। जीण उतारन खेजडी र सार राखी। साड न बाधर दानू गुफा कानी चाल पडघा। जावण तू पली माड रा दोनू कान उतार न रखी म घाल लिया भर रखी ग्याघ राख ली। ठावा ठावा पग राखता नेनू जणा गुफा कानी जाव हा। गुफा री ग्राडी आटी टूटी भर ऊंची नीची हुवण म चरण म दोरी ही। दोनू जणा बराबर चढता ई जाव हा।

वाडी कनै

जिन घड़ी अब चढ़ग्या। बाबाजी धूणी बन बठा हा। धूवो होळ होळ धूणी माय स उठ हा। मीगणा छाणा अर डडा घोर रा टुकडा नागर बाबाजी बासनी जगावण री कोसीस कर हा। चीपियो धूणी म खडो कर राखो हो। तूबी बन ई पनी ही अर सार ई चिलम आदी मे-योडी ही। बाबाजी अवार अवार ई बगली तकन माच आयर यठया हा। धूणी चितायर दो बाटया बणावण रो विचार कर हा। उस न पेहा माय मू ऊचो उठतो साफो देखर सोचण लाग्या क कुण हुसी। होळ होळ राण रा चरो साफ निजर आयग्यो। चरो पचाणर डचरज करयो क साग आ कुण हुसी। एसी ठड मे अठ किया आया ?

पाय लागू बाबाजी ! राणा बाबाजी न आमण माध बठा देखर बो-यो।

तुस रवा। आज कठीन सू ?

बिहमपुर कानी सू।

आली रात चालता आया हो काई ?

हां।

साग कुण है ? आवा पली हाथ तपा लो।'

धनकी बाबाजी र पगा म नमस्कार करन धूणी कानी अपूठी बठगी। राणो हाथ तपावण लाग्या। बाबाजी बोल्या— हाथ तपा स। धनकी थो ी ताळ हाथ तपायर गुफा कानी मुसतावण सारू गयी गरी। राण सगळी

बात बतायी अर सेखावाटी कानी हुवण आळी नूई बाता री जाणकारी करी । सगळी बाता हुया पछ राण कुड वन जायर कमडल र पाणी सू हाथ मूडो धोयर पाणी र गुटक सांग किरची ली । घनकी न ई हाथ मूडो धोवण रो कयर पाछा आयन बठम्यो ।

दोफार पछ राणा घनकी न लेयर पाछो टुरग्या । कोस आळ धोर वन राणो मारग छोडर ऊजड हुमग्यो । घनकी पूछ्या— अठीन सिधारु चालो हो ?

आपा र रवण रा जठ बदावस्त है बठ चाला हा ।' साड थोडी ताळ ताई धोर री जडा म चालती रयी । धोर र पसवाड अेक हरघो भुरमुट दीख्या । साड सीधी बठीन चालती रयी । सिंध्या पडण म आधी पोहर बाकी ही जित तो राणो भुरमुट कन जाय पूम्यो । गाडी माथ मूळा, कादा, गाजर सूआ पालक अर पोदीण री गाठड्या पडी ही । जावण री त्यारी ही । सवार न देखता ई बाडी माथ सू माळी बार आयो अर पचाणर बोल्या— आवो राणा ! हू तो जावण री त्यारी मे ई हो ।

साड जकायर दोनू जणा उतरया । माली राण न बाडी म लेजायर सगळी बात बता दी अर भूपडी देखायर रवण री जागा बता दी । चाच दिखायर ताजो पाणी पीवण री बात बता दी । बाडी च्यार पाच वीघा म ही । बाडी र च्यारुमेर वाड लगायर सासरा सू बचाव करयाडा हा । बाडी म बडता ई छाटी छोटी क्यारया मणायोडी ही । बाडी री ऊचाण माथ बरी बणायर चाच लगायोडी ही । माटी री डालची बाघ्योडी ही अर अेक कानी दसेक सर रो भाठो बाघ्योडो हो । सेजड नीच छोटी भूपडी ही जिकी म अेक माचो हो । दो च्यार माटी रा बरतण हा । माच माथ आठण बिछावण सारु गूदडा राख्याडा हा । बाडी मे दस बार क्यारया ही जिक्या म हरी सबजी लगायोडी ही । माळी सिंध्या ताई बाडी म काम करतो, पाणी देवता सबजी उपाडतो, धोवता अर प्चारिया म का चादरा म बाघर घर ले जावतो । दिनूग घर रा लुगाईं टाबर धान सट वेच आवता । माळी पाछो दिनूग अठ

आ जावता अर सिध्या समान ल जावता । सार सीयाळ ओ ही हिसाब रवता । चौमास अठ ई रवता । खेती ई करतो । माळी न जावण रो क्या पछ राण धनकी न भूपडी म चन मूरवण रो कयो ।

साट रो जीण उतारन पाणी पायर बाडी म पडी र बाध दो ।

धनकी भपडी म सोयमी ही । राणो घूणी चेतार कामळ ओढपां तप हो । जेक जेक छाणो अर घोडी घोडी भुरकस जरुरत मुजब उणम नाखतो जाव हो । भुरकस नायता ई जक साग लो जोर सू जेठती अर पाडी ताळ पछ पाछी दब जावती । रात र साग ठड ई बधती जाव ही । च्यारु कानी पाणी हुवण सू ठड आप र नांव सू ई जाणीज ही । रात रो ओभको डील म सुसती लाव हो । पून ठड र भार मू मधरी पढती जाव ही । दूर दूर ताई बोलता गादडा नीद री भेरघा न तोड हा । राण नीद उडावण सारु टसरिय माय सू किरचा काढर लय ली ही । पण किरची ई ठड री मारी ठडी पढगी ही । राणा घूणी कन कूकडो बण्याडो पढघो हो । आधी रात पछ धनकी बार आयी अर राण न दाय र हासी अर उणन हाथ भातर भपडी मे ले जायन सोवाण्या ।

तीन च्यार तिन बाता बाना म ई निकळग्या । राणो डूमरी माय जायर पता करन आय जावता पण हाल ताई बली पूगी कोनी ही । तीजी बार गयो जण बली मिली ही । गाडीवान सू सगळी जाणकारी ली अर दूसर ई दिन वेगो ई धनकी न लयर पाछो आवण रो कयर पाछो आयो । धनकी न अगल तिन चालण री बात बतायी अर वेगो ई गाव पूगण रो कयो ।

याद री दसतक

दूज दिन धनकी न डूगरी कन छायर छोड दी। बली धनकी न लयर खाना हुयगी। राणो कन खडो देखता रयो। जीवण र अध्याय रा अेक पाठ पूरो हुयग्यो अर अब नूवा पाठ सरू हुव हो। आखो दिन बली चालती रयी। धनकी सोचती रयी। हिचकोळा र साग विचारा रा तातण दूट हा अर जुड हा पण धनकी रो लारो कोनी छोड हा। घण साचण सू धनकी ओर घणी अलूमती जाव ही। ँण उलझाड रो ना तो कोई आदि हो अर ना अत ई हो। पाणी-पेसाब सरू बली कणई काई कूव कन ठरती अर पाछी चालण लाग जावती। धनकी सोच ही ओ जीवण बसी दाई है जिक न रात दिन चालणो है। चालता चालता अेक दिन बलध बूटा हुय जासी, जूवो इणा र खाध सू उतार न दूजा नूवा बलधा र खाध माथ राख दियो जासी अर आ बलधा न मरण खातर खेता मे छोड दिया जासी। आज धनकी कन रूप है, गुण है पूछ है काल बुढापे आसी जण भूपड मे भेज दी जासी अर राबळ री तरफ सू पेटिया मिलसी गुजार खातर। पण मन ओ कोनी भुगतणो पड ज कदास धनडियो हुय जाव

दूजो आवण सू भटको लाग्यो। चालता विचार दूटग्या। काल ठाकरा न ओ पता लाग्यो क टाबर किण रो है तो दोना रो जीवणो इ मुसकल हुय जासी। इण भय सू बा डरण लागगी। आदमी री समझ डर सू आधी हुय जाव अर डर न सामन देखर तो नाठ जाव। ज समझ नी नाठ तो सामल रो भय नाठ जाव अर तू-तू मे ई सगळो निपटारो हुय जाव। /

हा ब कव हा नी क ठाकर तो मोरच माथ गया परा हुसी। दो-तीन महीना पछ आसी जण सारी घात हुसी अर किण न पतो चालसी क ओ किण

आ जावता अर सिध्या समान ल जावता । सार सीयाळ ओ ही हिसाव रवता । चौमास अठ ई रवतो । खेती ई करतो । माळी न जावण रो कया पछ राण धनकी न भूपडी म चन सू रवण रो कयो ।

साट रो जीण उतारन पाणी पायर बाढी म पडी र बाध दा ।

धनकी भूपडी म सोयगी ही । राणो धूणी चेतार कामळ ओढया तप हा । अक अक छाणो अर घोशी घोडी भुरकस जरुरत मुजब उणम नाखतो जाव हो । भुरकस नाखता ई अक साग ली जोर सू उठती अर घोडी ताळ पछ पाछी दब जावती । रात र साग ठड ई बघती जाव ही । च्यारु कानी पाणी हुवण सू ठड आप र नाव सू ई जाणीज ही । रात रो ओभको डील म सुसती लाव हो । पून ठड र भार सू मधरो पडती जाव ही । दूर दूर ताई बोलता गादडा नीद री भेरघा न तोड हा । राण नीद उडावण सारु टसरिय माय सू किरची काढर लेय ली ही । पण किरची ई ठड री मारी ठडी पडगी ही । राणा धूणी वन वूकडो बण्योडो पडयो हो । आधी रात पछ धनकी बार आयी अर राण न देव र हासी अर उणन हाथ भालर भूपडी म ल जायन सावाण्यो ।

तीन च्यार तिन बाता बाता म ई निवळया । राणो दूगरी माघ जायर पतो करन आय जावतो पण हाल ताई बैली पूगी कोनी ही । तीजी वार गयो जणे बैली मिली हो । गाढोवान सू सगळी जाणकारी ली अर दूसर ई दिन बेगो ई धनकी न लयर पाछो आवण रो कयर पाछो आयो । धनकी न अगल दिन चालण री बात बतायी अर बेगो ई गाव पूगण रो कयो ।

●

याद री दसतक

दूज दिन धनकी न डूगरी कन छायर छोड दी। बली धनकी न लेयर रवाना हुयगी। राणा कन खडा देखता रयो। जीवण र अध्याय रो अेक पाठ पूरो हुयग्यो अर अब नूवा पाठ सरू हुव हो। आखो दिन बली चालती रयी। धनगी सोचती रयी। हिचकोळा र साग विचारां रा तातण दूट हा अर जुड हा पण धनकी रो लारो कोनी छोड हा। घण साचण सू धनकी और घणी अलूमती जाव ही। इण उलझाड रो ना तो कोई आदि हो अर ना अत ई हो। पाणी पेसाब सरू बली कणई काई कूव कन ठरती अर पाछी चालण लाग जावती। धनकी सोच ही ओ जीवण बली दाइ है जिक न रात दिन चालणो है। चालता चालता अेक दिन बलध बूढा हुय जासी जूवा इणा र खाध सू उतार न दूजा नूवा बलधा रं खाध माप रात दियो जासी अर आ बलधा न मरण खातर सेता मे छोड दिया जासी। आज धनकी कन रूप है गुण है पूछ है काल बुढापो आसी जण कूपड म भेज नी जासी अर राबळ री तरफ सू पेडियो मिलसी गुजार खातर। पण मन ओ कोनी भुगतणा पड ज कदास धनडियो हुय जाव

बूजो आवण सू भटका लाग्या। चालता विचार दूटग्या। काल ठाकरा न आ पतो लागग्यो क टावर किण रो है तो दोना रो जीवणा ई भुसकल हुय जासी। एण भय सू बा डरण लागगी। आत्मी री समझ डर मू आधी हुय जाव अर डर न सामन देखर ता नाठ जाव। ज समझ नी नाठ तो सामन रो भय नाठ जाव अर तु-तू म इ सयळा निपटारो हुय जाव। /

हा, ब कव हा नी क ठाकर तो मारच माप ग्या परा हुसा। ग-तीन महीनां पछ आसी जण मारो बात हुसी अर किण न पता चानमा क आ किच

रा है । हू विजयपुर स दिन चढायर जायी हू । आज अर काल म काई फरक कोनी । जीव न थ्यावस दियो । पण काळजो बार बार जागा छाडतो जाव हो । ना सासरो ना पीहर अर ना नानाणो । राड हू पण रडायो कोनी । सगळा है पण की कानी । मन मा कानी भाग्यो । मा सगळी बात समझ है पण उण रो सारो कोनी । जे सारा हुवतो तो आपरी औला न कुण इया वचणी चाव । हुयः जण कोई लायी हुयी न कोई पीठी । हावण हुया । अकूरडी माथ र टावर ज्यू पालण पोपण हुयो । कोई बाप भी हुमी अकली मा तो पदा कानी कर सक ही । काई पुरुष नाव रो प्राणी जरूर हुसी । पण उणन कदई दख्यो कोनी । आग र लार मा न ई देखी । बा भी सग हा अमूभी अमूभी रवती । घाडी बडी हुयी जण रावळ म फिरण लागगी । मा न छोट माट काम म सारा देवण लागगी । उतरिया पुतरिया गाभा स तन ढावण लागगी । रात अर दिन भाजता भाजता ई निरळण लागग्या ।

कवराणी सा रो व्याव मडघा जण मन घणा ई हरख हुया पण म्हारी मा ता जाखी रात बम सू ई रावती । उणरो बम साचो निरळघो अर मन कवराणी र साग मेल दी । मन की पत्तो कानी हा । जीवण इतो करदो है रोटी इती मूधी है । मैं मन म सोच्यो क मा रो रोवणो फालतू है । दस बीस दिना रा अठीन बठीन रवणो है इण म मन काई दुख है । बीती जण पता चाल्यो क मा रा जी मैण सू ई मुलायम है अर उण रो अनुभव बडो ई खारो है । भोग्योड जीवण म पाछा कोनी भोगणा चाव ही अर ना आप री औलाद न भोगण देवणा चाव ही । पण विधाता रो खेल बडो ई विचित्र है । उणरी मरजी र मुजब खेल न खेलणा ई पडमी ।

अकूरडी रो धन निखरण लागग्यो । पीठी हुयी अर बनडी रा गीत गायोज्या । रातूरात न्याव हुयग्यो । अक घडी म सगळा नग-दसतूर हुयग्या जण पनो लाग्यो क म्हारा माल टक री हाडी सू ही हळकी है । मन म मसोजर मरगी । पण काल काई हुवण आळो है इण रो आज मन पता कोनी हो । और आग ई चालर हुसी । समय रो फायदो उठायो कवरसा । मन अक नि

ढाळ सी। धनकी तिलमिलाय न उठी। अ किता कुजीबला है। आप र स्वारथ सू सामल रो नास ई कर देव। साळा कुत्ता दाई गळी गळी भटकता फिर अर मन ई भटकण न मेल दी। इण भटकत जीवण रो अेक नूवो अनुभव हुयो। आस्था हुयी। आत्मी मार भी सक है अर मरत न बचाय भी सक है। राणो बचावतो निजर आया। साळा। घडी अेक खेल खेलता अर लात री दयर पाध्दी काढ देवता। व आप री तुष्टि चावता अर म्हा सगळ्या न कुतड्या समभता। मजदूरी रो फायदो उठावता। ओ पछ ही पतो चात्या क मोटियार लुगाइ आखी रात किया कन सोव? आत्मविश्वास अर त्याग काई हुब है? थोडा दिन रो सरग हो अर उण सरग रो फळ पेट म लेयर चालू हू। अचाणचूक ई हाथ पेट माथ फिरग्यो अर पल सू पट न चोखी तर ढग्यो। किती बडी विडबना है आज जिक रो पतो ई कोनी उण माथ कितो दतमिनान किती सुखद कल्पना।

फेर विचार पसवाडो फेरण लागग्या। जे घोखो दे दियो तो? आपणो काई लियो। आपणो विश्वास आपण साग है, आगल रो घाखो आगल कन। ओ घोखो भी बडो मीठो है। याद करता-करता ई जीवण निकळ जासी। अत मे वा ही तो काम हुसी जिको आज ताई हुबतो आयो है। आपणो आपण साग ई खतम हुय जासी। अक नूवो खल फेर खेेलीजसी अर उण रा पात्र हुपसी आपणी औलाद अर उणा रा करम। पण उण सू पली पुराण खेल रो पटाक्षेप को हुबण दू नी। आग

बली चालती रयी बात फिरती रयी। दो दिन अर अेक रात विचारा म ई निकळग्या। गाव पूगी जण दिन चिलकारो मार हो। गढ म सरणाटो छापोडो हो। बली र माग ही अक ईर्ष्या बेतन हुयर फिरण लागगी।

बोध री छिया

घनकी र बली म चढर खाना हुया पछ राणो घनी ताल ताई बळघा र खुरा म उडती रजी न देखतो रयो । घूळ रो गुबारो अक्दम लोप हुयग्यो जण हारन बो पाछो गुफा कानी चाल पडधो । आख दिन राणो पसवाडा फोरतो रयो । सरदी रो दिन छोटी हो पण राण न पाड सो लाबो लाग्यो । बडी मुसकल सू सिझ्या पडी । बाबाजी आरती करण सारू बगली म जावण लाग्या जण बा राण न आरती करण सारू साग चालण रो कयो । राणा इया बो-यो जाण कोई छव महीना रो रोगलो हुव । बाबाजी हसर कयो— हाल बोहूळो जीवणा है । अर आरती करण न गया परा ।

राणो सूनी-सो बोहूळो देर ताई धूणी कन बठो रयो । हार न, उठर कामळ ओढर गुफा र वारण कन सोयग्यो । अघारी रात होळ होळ उतरण लागगी । सगळी डूगरी अघार म छिपगी । पून रो जोर बघण लागग्यो । गाभा फाडती ठड पडण लागगी ही । सूनी निदराही सूसाडा मारण लागगी ही । तारा स भरघो आभो ससार र जीवा री करणी न निरख हो । पून र फटकार स घोर पलीतणो रो राग गाव ही । गुफा अघार घुप ही । राणो आख्या फाडर अघार मे खोज हो पण उण री निजर खाली हाथ ई पाछी आव ही । चेताचूक सो हुयोडो राणो च्यारा कानी देख हो अर हारन आख्या पाछी काठी माच लेव हो । जघार म राणो अपण आप सू ई डरण लागग्यो हो । कण ई उणन इया दीख हो जाण साप उण र कानी आव है । कण ई उणन पन्चाप सुणीजता । राण न रात आधी सू घनी बीतगी लाग ही । मन म सोच्यो आज बाबाजी नीच आसी का कोनी । अक्ल न ई आखी रात रवणो पडसी । इया सोचता-मोचता ई राण री मोट लागगी ।

बाबाजी बेगाई आरती कर न नीच आयग्या । राण न सूतो दखकर बाबाजी घूणी म छाणा, मीगणा नाखर बासती जगाया अर आटो ओसणर बाटिया बणाया अर खीरा माथ सकण लागग्या । सिक्का पछ बान बोभर मे ओट दिया । सिकता बाटिया री सागीडी सुगघ आव ही जिकी पून र फटकार सू गुफा म ई गयी परी । राण री भूव चेतन हुयगी । अस्थिर बिचारा न छोडर बो घरती माथ आयग्यो । उठर बार आयो अर बाबाजी सू बोल्थो— आज तो बोहली जेज लगाय दी ?

‘नही ता, आय ता बेगो ई गया हो । तन सूतो दखकर बाटिया बणाय न बोभर मे सिक्का साह ओट दिया है । अबार सिक् जासी ।

बाबाजी छाणा, मीगणा नाखन ठूठिय रो सारो नियो । फूक लगायर जगाय दिया । घूणी सू निकलती भल सू राण रो चरो चमक हो । राणो आपरो मूढो लुकोवणो चाव हो । घडी घडी लिलाड माथ हाथ फेरतो जाव हो जाण किणी गम्पोडी चीज न जोवतो हुव । पण बठ ना ता नूवा बिचार आव हा अर ना पुराणा बिचार आपरी जागा छोड हा । बा सूनो सो बठो हो । बाबाजी राण कानी इया देख हा जिया मोकळा बरसा र लाव इतिहास रा पगलिमा लिलाड माथ मड हा । राणो उणा न मिटावणो चाव हो पण ब और घणा उघडता जाव हा । बरसा सू भेली हुयोडी घीड और सघन हुवती जाव हो । राणो टूटतो जाव हो अर कण टूटर बिखर जावला की पतो कोनी चाल हो । अक बिखराव भेलो हुयडो हो राण र माथ ।

मून भागता राणा बोल्थो— बाबाजी ! काई बताऊ घटना घटगी अर ह उण घटनावा रो अक साक्षी मात्र ह । सगळी घटनावा न भेली करणो चावू तो भी बा सगळ्या न पाछी भेली कोनी कर सकू । उणा न भेली करणी चावू तो भी ब सगळी बिखरघोडी रसी अर ह बा सगळी बाता रा अक कण मात्र ई रयग्यो ह । विश्रमपुर सू चाल्यो जण धनकी न आगल जासण बठायी हो । ठड तो कव ही क पडसू जिकी आज ई पडसू । चालती डाफर गाभा फाड-फाडर बालज न चीर ही । मारग म दो बार तुस लवणी पडी । आधी

रात ताई चालता रया । बाळजो ठड सूनू कापतो जाव हा । मारी आगळ्या सूनू सिरक न नीच पड ही । आधी रात टाळण सारू घास री झूगरी कन ठरपा । पछ उणन छारल आसण बटायर चाल पडपा । बेई दिना बाडी म राखी जण पतो चाल्यो क घनकी म काई गुण है ठावरसा इण न वयू चाव है । लुगाइ लुगार् मे फरक है । ओर

धीच म ई बाबाजी ई बोल्या— छी । की फरक कोनी है । मन रो फरक है । जरूरत रो फरक है । महनत रो फरक है । लुगाई-लुगाई म की फरक कानी है । थार मन रो बम है । दात करण र साग साग बाबाजी बाटिया बोभर मांय सूनू काढता जाव हा अर भंडकावता जाव हा । पछ राण न बाटियो देवता बोल्या— जिया भूख रो भाडा अन्न है उणी तर डील रो भाडो ओरत है । अर बाबाजी ई बाटिया खावण लागग्या । बाबा नी कोरी मोटी रोटी न इत चाव सूनू खाव हा जिन चाव सूनू राजा राजसी भोजन कर ।

राण भूखा मरत अक बाटियो वगा वगो खापर दूसरी लियो । बाबाजी इतमिनान सूनू भोजन करयो अर कनै राख्योडी तूबी मांय सूनू पाणी पीय न मूढा पुछ्यो अर तापणा सरू कर दियो । राणो छव महीना रो भूखो सो बाटिया खाया जाव हा ।

बाबाजी बोल्या— जीव आव जणै आप र साग लाव लोय । पण पाछो जाव जण उणन छोड जाव अर साग ल जाव करम । जीव री ना तो की जरूरत हुव अर ना स्वारथ । जरूरत सगळी लोय री है—मोह अर स्वारथ । सगळा लोय न राख जीव न नी । जीव परमात्मा रो अक्ष है अजर है अमर है । लोगा री नासमभी म अक समभ है व जीव न कोनी रोव वयू क बा अमर है शोय न रोव जिकी मरणशील है । सरीर रा घरम है क बो जीव र साग चाल अर निरलेप भाव सूनू पाप पुन री पेडी चढ । पाप म लिप्त हुयन बार बार कर ता बा आचरण सूनू गिर । हुयोड पाप सूनू पाठ पड लेव तो पाप कोनी । इण वास्त थारो पाप थारी आत्मा री सुदरता मांय निभर कर । आ

कय न बाबाजी चुप हुयग्या । राणो आपरी आतमा मे भोकण लाग्यो । मरीर, आतमा अर धनकी—आ तीना री आवृति राण र सामे आवण लागगी ।

चाद सूव विचाळ आयोहो हो । रात आधी वन पूगयी ही । पून मे ठड बघण लागगी ही । सूसाडा भरती पून री चाल खायी ही । तारा रूपसी रें आंचळ म छुपण लाग्यो हा । बाबाजी गुफा म जावता बो-या—हू समाधी लगावण न जावू हू । राणा घोर काळी अधारी आधी में घूमण लाग्यो हा । बोहळी ताळ ताई राणो धूणी कुचरतो रयो मोचतो रयो, पण माया की काम कानी कर हो । हार न मोवण सारू चाल्यो ।

बोहळी ताळ ताई राणा पसवाडा फोरतो रयो पछ पलका माथ नीद मोठी मोठी थपक्या देवण लागगी । नींद र साग साग धनकी रा सपना ई आवण लाग्यो । पेढ्यां मू उतरती दीखी । पोमच र पल साग मन तडफतो दूक्या मांय वसोजत जोवन साग दिल पमोजतो दीख्यो । पाछी जावण लागी जण कसणा म मन बध्योहो लीख्यो । जुगाई लुगाई म फरक दीख्यो । गुदगुदा हाथ सोवणा लाग्यो । मैदी लाग्याडा हाथ नूतो देवता लाग्यो । आखी रात वन सोयी जण दारू ज्यू मोठी लागी । बार बार पीया र वा न भी तिरस जिया मिट बोनी बघती ई जाव । ठाकर माची ही कव हा क धनकी रा मरम धनकी र वन ई है । उण म अतींद्रिय आकषण है ।

इत न धनकी री आवाज मुणीजी— बा सगळा र खून में दारू अर अफीम रो इतो गहरो रस भरघो है क बान निर्वीय बणाम दिया है । व औरत न औरत ही नी समझ । उणां री तमसा दारू मो छिछली है उणम मोटियार री मोठी तम ना कानी । कारण व सगळा मृग मरीत्रिका में मर जावला पण सतान दवण म नाकाम रवला । औरत सौ की दयर फळ भी चाय त्रिका मन इणां सू मित्रता लीख्यो कोनी । धार मू मित्र्यां पछ मन ओ असास हुयग्यो क हू पवन जुगाई ली कानी हू जननी भी हू । न कारण धार साग हू दिव खोवर मोयी अर मन न मावण रा गरब है । राणा हडबडावर उठयो अर मोचण लाग्यो—साबाणीत जावण मुरभायो कोनी । फळ देवनी रया— हू जामू ।

दिन ऊगण आळो हो । बाबाजी भरती कर हा । चिड्यां बोल ही । राणा उठर जहूरी कामा सू पारक हुयर साढ माथ जीण वसन लारल आसन बठर चाल पढघो ।

आज सू तीन महीना पली ही तू म्मा ही अठ स उठर गयो हा अर आज उण सागी सवाल न लेपर पाछो आयो है । तू कायर है बुझति है । जिकी बात तू कवणी चाव हा बा कय कोनी सवयो अर जिको काम करणी चाव हो बो कर कोनी सवयो । इम आत्माहीन आदमी न लुगाई कद ही चाव ? मजबूरी अलग है । समाज री करडी रखावा र कारण बा छोडर अलग कानी हुय सव पण घुट घुटर जीवणो र कोनी चाव । आ कयर बाबाजी उठया अर गुफा कानी जावता बोल्या— तू जिमनार आदमी वण । पछ सोच समझर की कर ।

बाजाजी कवता कवता चल्या गया अर राणो दूधड चित्ता म फस्या रयो । लारला तीन महीना आत्महता री तर बाढी अर खरबूजकोट कन बिताया । बम म ही मरग्यो । लुगाई टायर काई सोचता हुसी । धनकी काई कवती हुसी । राणो हतप्रभ हुयाडो सोचता रयो । पो फाटगी ही । तारा बिसूजण लागम्या हा । चमचेडा पाछी गुफा र बारण आग भेल्ली हुवण लागगी ही । घर रो मोह करन राणा उठर गाव कानी टुर बहीर हुयो ।

•

अेक सवाल

लू बालती रयी, साढ भागतो रयी । च्यारा कानो फल्याडी निदराही भोडळ ज्यू चमचमाट कर ही । तावडो गाभा मायकर डील साई पूग हो । पसीन रा बाळा वव हा । आख्या पूरी खुल ही कोनी ही पण सवार तो अेड लगावतो जाव हो अर नकलो बाना आळी साट भागतो जाव हो । मोरी बान र कन पडी हो । साढ रो पसीनो भभको मार हा । अजीव सो ई । आख्या मे रावळिया पड हा । सामन बाळू रेत रो मारग भूत ज्यू लाबो हुवतो ई जाव हो । सूरज सिर मायकर चमकतो चमकता आधूण कानी जाव हो । पण सवार तो सूरज बानी देख ही कानी हो । निजर अेकमात्र मारग माय ही । वण ही घोरा रो चढाई आव हो अर वण ई डळान । सवार न ना तो साढ टूटण रो डर हो अर ना आपर मरण रो । साढ ढाण पडी दौडती ई जाव ही । वण ई घोरा माय सिणिया बूजा रा दरसण हुय जावता, इको-दुको खेजडो दीख जावतो । हरियाळी र नाव वस इतो ई हो । घोरा माय नित हमेस नूवा मारग वण अर मिट । रोटी पाणी रा ऱरसण भी कठ ई हुया कोनी । लोटडी म पाणी नाव रो हो । सवार न वम हो व कठ ई वण तपस मे काळी पीळी आधी नी आव जाव अर बीच मारग मे कठई रक्खणो नी पड । इण वासत कागोलियो गीलो करण न पाणी रो थोडो सराजाम चाहीज । होठ सूक हा पण कागोलियो आतो हो । कागोलिय रो सील ताळव साई पूग ही । साढ मूत्तो हलापर नाड रो पाणी होठा साई लाव ही । पून र साग इका दुका छाटा उडर सवार र मूत् माय पड हा । सवार अेक हाथ म लियाड गमछ मू मूढा पुछ लव हा ।

निन डलण लाग्यो हो । तावढो बिमाई तेज हो । पून रो नांव
 निसाण ई को हो नी । उमस बधती जाव ही । सवार रो वम बधती जाव हो ।
 जे बेगो नी बरघो अर मौसम म बदलाव नी हयो तो जागळू रो काळी पीळी
 आंधी आ जासी । मगरा म पसीन रा रोगा चाल हा अर सूख हा । बा माथ
 पडता राबळिया पसीन बठ ई सूका नेव हा जिव मू बुक्तररी बरडी हुवती
 जाव ही । घोळो रग मटमैला हुवतो जाव हा । आम री जडधा म धोरिय
 री चढाण माथ लीलो मनाण नडा आवतो निजर आयो । सवार न धीरज
 हुयो । गाव कन ई हो । साढ री चाल ओर तेज हुयगी । बा ई ममभ ही क
 गाव मे पीवण न पाणी मिलसी अर चरण न चारा अर लूग । आली निदरोही
 हथेली ज्यू साफ ही । बूजा राबळिया न डाय हा । बू^र अर साढ रा बगरा पून
 र साग फिरता फिर हा । साढ चालती जाव ही मारग बटतो जाव हो ।
 घडी अेक न गाव री सीव पार बरन सवार गाव कन पूग्यो । गाव र बार
 मारग माथ खार मीठ बलबल पाणी रो कूवो हो । कूव कन दो अक खेजडा
 अर पीपळ हो । गाव सी अेक पावडा मारग स हटर कूव सू दूर हो ।

कूव र अेक कोठो अर दो जेक घडोया ही । चाठ म घडस पडो ही ।
 कूव रो पाणी टूटग्यो हो । कोठ मे गोडा सूधा पाणी हो । खेळी म बिलात
 अेक पाणी हो जिकी काई अर घूड स भरघोडी ही । पाणी रा कमी तो कोनी
 ही पण मुक्कळायत ई को ही नी । मिनख जिनावरा न पीवण न पाणी घणो ई
 हो पण ढोळण सारू कमती हो । पणघट खाली हो । दो जक लावा बेला पाणी
 भरण सारू खडा हा । कूवो बावण^{भा}आळा नोगा न तेयर 5 6 लोग चाठ
 माथ बठा सुसताव हा । ओपरी साढ न अेक सास भागती आवती न देखर
 की बम री निजर सू देखण लाग्यो । अणहूणी री कपना करन चितिन
 हुयग्यो । सवार कन आयर साढ सू उत्तरघो अर गल्ली ढीली करन लोटडी
 काढर मरव सू वाधर चाठ कानी होळ होळ आवण लाग्यो । आपर मूट
 रो ढाटा ई खोल लिया । धाडती रो थोडा बम हो जिको की कम हुवतो
 जाव हा । मू अघार मूटा दील कानी हो, चाल पचाणीजी कानी । कन पूगर
 ज माताजी री करी जण सगळा पचाणर कयो— ज माताजी री ।

राण न देखकर बा राजी भी हो अर नराज भी हो । घणा दिना स
 घर पूग्य न देखर मगन ही, पण भाजीसा रा ओलभा नू भाख्या रा तवर बदलता
 जाव हा । लुगाई लुगाई न देख सक पण सौत न कोनी देख सक, अर सौत र
 साग भूठा मोटियारा रा ओलभा । मोटियार अर आलभा रो अेक इसो पको
 रिसतो है जिको सदा इ साग रव अर लुगाया आ दोना सू सदा परेमान रबै ।

चाद भाकण लाग्यो हो । तारा बिचारा सा बिखराव लियोडा हा । जठ रा भूनो चाद चादणी सू मुसकराव हो । धोरा माथ फर्योडी चादणी सोन ज्यू चमक ही । दूर दूर ताई सोनलिया धोरा सोन र पाढ ज्यू लाग हा । ठडी चालती पून सोन र पाढा माथ थपक्या देवती चाल ही । धोरा माथ बण्योडी लरा इया लाग ही जाण सोन र समदर म तरगा उठती हुव । कितो आकषण है आ धोरा म कितो नि स्पृह अपणायत है आ धोरा म ।

जाधी रात ताई राणो सूतो रया । पछ उठर पाणी पीय न साढ माथ जीण कसी । लाटडी पाणी सू छलर बाधी । अर टुर पड्यो । ठडी रात मे राणो हेत रो हुलास लिया चालतो जाव हो । मारण में दिन उग्यो । आखो दिन चाल्यो अर पाछो बिसूजण न लाग्यो तो ई राणो तो चालतो ई रयो । घडी अक रात गया गाव बन पूग्यो ।

बूव माथ भीड हो । मोटियार लुगाया पाणी ले जाव हो । मोटियारा र सिर माथ पोतिया बध्योडा हा । ठाकरा न गुजरधा न पनर बीस दिन हुयग्या हा । अक महीन रो माग राखणो जरूरी हा । इण वास्त गाव-भाळा रात न पाणी भर लवता अर दिन म घर रा छोटा मोटो काम निमटायर माजीसा बन बठण न जावता । इण कारण कूवो रात न देर ताई चालतो । दिनूग सासरा र पीवण वास्त पाणी कोठ माथ सू ई दियो जावतो । गाव रो घणी गुजरग्यो हा । सगळा काम बढ हुयग्या हा । ब्याव-सावो गीत गाळ गाव म की कोनी हुवतो । बन बेटी अर बहू र पीर सासर आवण जावण माथ ना तो ओळपू गायीजती अर ना कोई बघावो । गाव रा सगळा मोटियार भदर हुयोडा हा । लुगाया पकी ओढग्या ओढ राखी ही । कूव कन राणो पूग्यो जण सगळा उण र कानी देखण लागग्या । राण न अचभो हुयो—ओ काई ? सगळी बात रो पतो चाल्यो क ठाकरसा न गुजरधा थोडा ई दिन हुया है । उणर पत्नी रा समाचार की काचा हा । इण वास्त उण भी आपर साफ माथ सोग रो निसाण गमद्यो बाध लियो । कूडो साचो रोयो ई । लोगा धीरज बघायो । मूढो धोयर पाणी पीयो अर साढ न पाणी पायर घरा पूग्यो । घरधिराणी अबार अबार ई माजीमा सू मिलर आयी ही ।

राण न दखवर बा राजी भी हो अर नराज भी हो । घणा दिना सू
 घरे पूग्य न देखर मगन ही, पण माजीसा रा ओल्लाभां सू भास्यां रा तवर बदलता
 जाव हा । लुगाई लुगाई न देख सक पण सौत न कोनी खेल सक अर सौत र
 साग भूठा मोटियारां रा ओल्लाभा । मोटियार अर आल्लाभा रो अेक इसो पको
 रिसतो है जिको सदा इ साग रव अर लुगाया आ दाना सू सदा परेमान रव ।

●

नूई समस्या

राणो दिनूभ भदर हुयन अणमण मन सू कोटही गया। गाव रा बूढा बढेरा दो च्यार जणा बठा हा। परवार रा ई स्याणा आदमी और बार सू आयोडा मोटियार बठा हा। सगळा र चरा माथ मुरदानगी ही। ठाकरा र बेट भवानीसिंह न ठाकर बणाय दियो हो जिको हाल कोई च्यार बरसा रा ई हो। पुराणो कामदार बन बठो ममाना सू बात्या कर हो। मन में केई राजी हा केई दुखी हा। दुनिया म सगळी भात रा लोण हुव। राजी हुवणो अर हसणो साग ई बध्योडो है। सण अर दुसमण कठ जासी ? अ तो बठ ही रसी जठ दुनिया हुसी। राण न मूढो उतारधा बडत न देख्यो जण केदया री आख्या मे फरक आयग्यो अर केदया र आसू। भवानीसिंह भी बाप र भायल न देखर रोय पड्यो। राण उण न छाती सू लगायो अर सगळा सू ज माताजी री करी अर कन बठ्यो।

वित्रमपुर सू आयोडो रको कामदार बन हो। बोल बतळावण हुयणी जण बूढो कामदार बोल्थो—अनदाता रो हुकम हुव तो हू अरज करू। भवानीसिंहजी कानी देखर उणा रा मून ह्वारो जाणर आग बोल्थो—‘वित्रमपुर सू हुकम आयो है क राणोजी न ठाकर भवानीसिंहजी रा सरसक नियुक्त करघो है अर राज कानी सू बाधावास र ठाकरा साग बीदावाटी री देखरेख करणी है। ठाकर भवानीसिंहजी राजी हुयो अर केई भाई बघ बेराजी हुया। दूटत राण माथ अक नूई जिमदारी रो भार पड्यो। राणो इनकार कर तो किण न अठ कोई हुकम देवण आळो ही कोनी हो। अर मजूर कर तो ई किण र साम, अठ सुणण आळो कुण हो ? नूव आदेस रो पाळण करणो है—

जिको बो मरतो मरतो ई करसी । आत्मेन र माग ही मरमी । आ सोचर बो चुप हो ।

आखो त्तिन बठक मे ई गुजरग्यो । मिलण भिटण भाळा जावता जावता रवता । नूव आदेश सू हतबो और बघग्या ही । राणो आख दिन सगळी बाता मुणतो रयो । साचतो रयो नूव जीवन र विस म । भायली गयो परा अर जावता जावता आप री जिमनारी उण र काधा माघ नाग्यग्यो हो । ना ता चन मू जीवन दियो अर ना मरण देसी । राणो चुप हो । घर न देखर गाव न देखर अब रोव तो किण र आन ? राण र सामन घणी समस्यावा आयगी राज परवार री । राज परवार रा केई लोग राजी हा केई नाराज हा । घात सणायो जिक बठा हा व निरास हुपन कोई बखेडो खडो नी कर दव । राण न बडो साच समभर काम करणो हो । सगळा न साग राखर बीदावाटी कानी जावणो अर राज परवार मू चोखो रिसतो राखर ठाकरा रो मान ई बघावणो हो । इण वासत राण न आप रा विसवासी अर विसवास घाती दोना न परखणा हा । हाजरिया सू सावधान रवणो हो । सगळी बाता न गराई सू सोच समभर राणो इण मतीज माघ पूग्यो क जे सगळा न अठ बठाय लिया तो घर हाण र अलावा और की नी हुव । सला सूत करन जिवा ठाकरा र साग मोरच मू आया हा उणा न मोरच माघ जावण री सला दी । इण बात रो सनसो विभ्रमपुर र राजाजी कन भिजवाय दियो । और बाकी रयोडा न आप र साग बाधावस र ठाकरा कन जायर बीजावाटी री सुरक्षा रा काम मभाळण रो समाचार भिजवाय त्या ।

सिझ्या पडचा पछ राणो माजीसा कन मिलण वासन गयो । उणन पखा साळ मे बठायो । राण सगळी बाता माजीसा न बिगतवार बता नी । सारी बाता हुपणी जण माजीसा बोल्या—“ कुलखणी न ये अठ कय मेल दा ? इणर आवता ई ठाकरसा धाम पघारग्या अर राड किणरो पेट राख राख्यो है, आ आपन और है । इण वासत इणरो इतजाम करो । राणो आ बात मुणर मरणाट मे आयग्या । थूक गिटर आश्वासन दियो क आप किणी बात री

नूई समस्या

राणो दिनूग भदर हुयन अणमण मन सू कोटडी गया। गाव रा बूढा बडेरा दो च्यार जणा बठा हा। परवार रा ई स्याणा आदमी और बार सू आयोडा मोटियार बठा हा। सगळीं र चरा माय मुरदानगी ही। ठाकरा र बेट भवानीसिंह न ठाकर बणाय दियो हो जिको हाल कोई च्यार बरसा रो ई हो। पुराणो कामदार बन बठो ममाना सू बात्या कर हो। मन में केई राजी हा केई दुखी हा। दुनिया भ सगळी भात रा छोग हुव। राजी हुवणो अर हसणो साग ई बध्योहो है। सण अर दुममण कठ जासी? अ तो बठ ही रसी जठ दुनिया हुसी। राण न मूढो उतारघा बढत न देरयो जण केइया री आख्या म परक आयग्यो अर केइया र आसू। भवानीसिंह भी बाप र भायल न देखर रोय पढधो। राण उण न छाती मू लगायो अर सगळा सू ज माताजी री करी अर बन बठग्यो।

विक्रमपुर सू आयोहो रकी कामदार बन हो। बोल बतळावण हुयगी जण बूढो कामदार बोल्थो—अनदाता रो हुकम हुव तो हू अरज करू। भवानीसिंहजी कानी देखर उणा रा मून ह्वारो जाणर आग बोल्थो—‘विक्रमपुर सू हुकम आयो है व’ राणोजी न ठाकर भवानीसिंहजी रो सरक्षक नियुक्त करयो है अर राज कानी सू बाघावात र ठाकरा साग बीदावाटी री देखरेख करणी है। ठाकर भवानीसिंहजी राजी हुयो अर केई भाई बघ बेराजी हुया। दूदत राण माय अक नूई जिमदारी रो भार पढधो। राणो इनकार कर तो किण न अठ कोई हुकम देवण आळो ही कोनी हो। अर मजूर कर तो ई किण र साम, अठ सुणण आळो कुण हो? नूव आदेस रो पाळण करणो है—

जिको बो मरतो मरतो ई करसी । आश र माग हो मरमी । आ सोचर बो चुप हो ।

आखो तिन बठक म ई गुजरग्यो । मिलण भिटण आळा आवता जावता रवता । नूब आदेश सू हतबो और बघग्या हो । राणो आख दिन सगळी बाता मुणतो रया । सोचतो रयो नूब जीवण र विस म । भायला गया परा अर जावता जावता आप री जिमनागी उण र काधा माथ नावग्यो हो । ना तो चन मू जीवण निया अर ना मरण देसी । राणो चुप हो । घर न नेखर गाव न देखर अब रोव तो किण र आग ? राण र सामन घणी समस्यावा आयगी राज परवार री । राज परवार रा केई लोग राजी हा केई नाराज हा । घात लगाया जिक बठा हा व निरास हुयन कोई बखेडो खडो नी कर देव । राण न बडो साच समझर काम करणो हो । सगळा न साग राखर बीदावाटी कानी जावणो अर राज परवार सू चोखो रिसतो राखर ठाकरा रो मान ई बघावणो हो । इण वासन राण न आप रा विसवासी अर विसवास्त घाती दोना न परखणा हा । हाजरिया सू सावधान रवणो हो । सगळी बाता न गराई सू सोच समझर राणो इण नतीज माथ पूग्यो क जे सगळा न अठ बठाय लिया तो घर हाण र अलावा और की नी हुब । सला सूत करन जिका ठाकरा र साग मोरच मू आया हा उणा न मोरच माथ जावण री सला दी । इण बात रो सनेसा विभ्रमपुर र राजाजी कन भिजवाय दियो । और बाकी रयोडां न आप र साग बाधावस र ठाकरा कन जायर बीदावाटी री मुरम्मा रा काम मभाळण रो ममाचार भिजवाय नियो ।

सिझ्या पडघा पछ राणो माजीसा कन मिलण वासन गयो । उणन पया साळ मे बठायो । राण सगळी बातां माजीसा न विगतचार घता नी । मारी बाता हुयगी जण माजीसा बोया—“कुलगणी न ये अठ क्यू मैल दी ? इणर आवता ई ठाकरसा घाम पधारग्या अर राड किणरो पेट राख राख्यो है आ आप्त और है । इण वास्त इणरा इतबाम करो । राणो आ बात सुणर मरणाट म आयग्या । धूक गिर आश्वासन नियो क आप किणी बात री

फिकर मत करा सगळो इतजाम कर लियो जासी । राण रो मन तो उचाट हुयग्यो हो अर आ ँछा हुवण लागी क अबार रा अबार धनकी सू मिलू । पण सावला सूनू वचण सारू की कानी कर सनयो । चुपचाप उठर घर जायग्यो । रात न घरधिराणी घणाई घोचा करघो क इसी काई बात हुयी जिक सू धारा चित नता उतास है ? माजीसा की कय दियो काई ? पण राणा कव तो काई कव ? जापरी भूल आपन ई गताव और खुलर कव तो लोगा म नसाई हुव ।

निनूम राणा धनकी कन मिलण सारू गयो । गोर म बीन जेक भूपडो दियोडो हा जठ वा आपर भाग भरोस पडी ही । बखत रो इतजार कर ही । उणर चर माथ पीळास लिया ऐक गरी अपमान भनक हो । पेट आपर गौरव मू ऊचा हा । भाग्योडो काल आज बतमान हो । जीवण रो आत्म सतोप गरा निखरतो जाव हा । पण चित्ता री उणीज तर ऐक गरी रेखा उणर चर माथ रम ही । राण न देखर भूपड र वारण सार गघटा कान्तर बोली— आवा ।

राण रा पग धरती सू चिपण लागग्या अर जीभ ताळव स । थूक गिटर बोल्हो— आ काई ?

ओ आप रो लियोडा है जिको भोगू हू ।

पण इतो ?

ज ठाकर रयता तो मार दी जावती ।

पण ।

पण काय री ? म्हारो कोई अस्तित्व कानी । म्हे गुलाम हा । म्हार कन रूप हव जित म्हारी कान्तर रव अर ज कदई भूल स पट भारी हुय जाव तो मौन कन पुगाय ली जाव का गिराय लियो जाव । दानू इ हालत म मौत र कन जावणा है । ज कोई स्थाणा हुव तो किणी रा नाव गळ मड दव । नाव किणी रो चान अर भोग कोई । आ भाग रा खेल है । मरीज ई कौनी

अर जीयो भी कोनो जाव । ऊपरलो जद सुणसी सगळी बात हुसी । अर धनकी वसक्या पाटर रोवण लागमी ।

राणो आग बधर उणन बोली राखणी चाव हो, पण पण उठर पाछा घमग्मा । सोचर बोल्थो— घबरा मत्ती । सगळो व्तजाम कर देसू ।' आ कयर पाछो आयग्यो ।

सारी दुपारी राणो आवण जावण आळा मू अर कामगार मू बाता करतो रयो जरूरी काम सलटावतो रयो । रात न पाछो माजीसा वन जायर धनकी न पाट्टी भेजण री बात कयी अर आग री सगळी व्यवस्था करण री बात बतायी । माजीसा तो आ ही चाव हा क ओ पाप अठ मू टळ । अक गोली ओछी ई सही ।

दो तीन दिना पछ अक दिन तडक ई उण भागी वली म धनकी न पाछी वाडी कानी भिजवाय दी ।

अणजाण्यो मारग

गाव री मोव पार करी जिन सूरज आभ मे भंक्ण लाग्यो हो ।
 धनकी बली रुकायर हेठ उतरि । गाव कानी दंगर साव र मंजड री पेढी र
 हाथ लगायर लिनाड अर आग्या माथ हाथ लगायो । आग्या आंगुवां मू
 छनगी । बानी वाली पाछी बठर हासण रो कयो । बली चाल पडी । धनकी
 आपरी छल्योडी आख्यां मू न्हव्या जाव ही । रोयी तो कोनी पण बाकी का
 कानी रयो । त कितो रहस्यमयी है । पदा कठ ई हुयो पळी कठ ही । आयी
 विणी र साग ही । व्याव कानी हुयो पण साग मोक्ण आळा बोहळा जणा
 निनळ्या । अर अब जाव कटई ही । ना तो आग रो पनो अर ना सार रो ।
 कुण कुण आसी कुण कुण जामी काई कयसी अर काई करसी ? व्याव ता
 ह्या पण ना तो पीठी हुयो ना बननी घणी । च्दार सहल्या साग घूमी ।
 गावण म हीडा हीडी । भाग्व म सानू आसीग्या । रीत रो रायता हुयो ।
 जर पट व्याव न्हय्यो । गीत घणा ई गाया है अर गावती रमी । पण

आयो सगा रो सूवटो अ
 न्हयो टोळी माय सू टाळ
 सोर बाई सिध चाली ।

रा सूवटो ना तो कदए आयो अर ना कदई इणन इत मान मू लग्या ।
 जीवन कितो घणित है । नालो है जिको रात दिन बघतो रव । मरजी म
 आव जिका चळू पाणी पी लव । मा न बाप । धनकी र उगक्या फाटण
 सागणी । गळो फाडर रोय ई कोनी सकी । काळजो पाटतो जाव हो । ना मा
 ना बाप । कुण छाती मू चिपाव कुण मिर माथ हाथ फेर, कुण उणर दुख न

बटावै ? ना चवरी आळा माटियार जिका ई छाता सू लगायर हळवी कर । सगळा सुलफिया यार है । ज धनकी तू पदा ई नी हुवती तो काई साभर सूनी रवती ? यार बिना किसो अणसरचा पड्या हा ? ज म्हारी मा आ भूल नी करती तो कितो आछो रवतो ? पण आ भूल उण री को ही नी । हरेक लुगाई चाव क बा मा बण मोटियार सू मा वण । ज बो खसी करपोडो नीकळ तो आडोसी पडोमी सू वण । अर दण म्वाय र नारण ई उणरी माटी पलीत हुव । बा सगळी बाता न सहन कर विण वासत, माथ सतान वासत । बा मुरभावणी तो चाव पण फूल दंयर ।

धनकी सोचती जाव ही, गाडी चालती जाव ही । आ ही जीवण री विडवना है । आ ही भूल म्हारी मा करी अर आ ही मै । पट माथ हाथ फेरती सोच्यो । सरमावती पछी उठायर पाछा छाती अर पेट माथ होळमक रारया । दुख र असह्य दरद मे अक मुळक ही, जिकी मरघा पछ ई लार रती । नाव राखसी । फलाणी री डोकरी है, फलाणी रो डोकरी है । कितो दरद, कितो दुख अणभूक्तो अपमान आ सगळा मायकर निकळर आपरी ओलाद न देखणी चाव राजी राखणी चाव, दुखा मू बिलमणी चाव, अपण आपन पुनर्जीवित करण सारु । आ जात किती निकमी, टुकडा माथ पळणआळी, फाटपाडा परणआळी, किती ओछी है । किती खुसमिजाज है सतोपी है, जे कोई थोडो सो सारो देव तो उण माथ कुरबाण हुय जाव । अक हू ई इसी बोती म्हार जिसी घणी ई है जिका रो जीवण म्हार सू और ही घणो खराब है, नीचो है ।

मूरज रा घाडो दोडता जाव हो, बली रा पहियो चालतो जाव हो । बली र छीक माथ राख्योड घड रो पाणी भवळकतो जाव हा । बली र भटक साग बिचार टूट हा, ठर हा । सोर मारण साग पाछा चालण लाग जाव हा ।

जलमी जण मा न देखी । बाप रो नाव ई सुण्या का । जण नाव सार समझण लागगी ता कई नाव सुणीया । बसक्या फाटती आवाज सू मा न

बाप रा नाव पूछधो जण दो च्यार गदीड पढघा । आख्या सू आसू भरण लाग्या । पूठ फोरन मा ई धीरज छोडण लागी ही । धनकी तू अक सवाल है जिक रा जबाब ना तो थारी मा कन है, ओर ना थार वन । बेमाता उण रो उत्तर देय सक है, पण बा अश्व है । इण वासत थारा सवाल थार साग ई जासी । अर तू बिना उत्तर ई मरमी । किती वही बात है किती ओछी बात है । ओर धनकी मन मन म बोली—धनकी ! तू आ सगळा सू पर है ।

धनकी साच ही—म्हारी ओलाद भी इया ही बापू रा नाव पूछती रसी काई ? नहीं नहीं । हू उण रो पढूतर देमू बतासू देखा सू मिलासू । ओ है थारा बाप । हू निरलज कोनी । हू म्हार वाम सू लजित भी कोनी । जिका काम करघा है सोच समभर करधो है । अक नूवो सवाल फर उणर सामन आया क त जिका काम करधो है साच समभर करधो है ? सगळा र सामन कय सक है ? पण आगलो इण बात न मजूर करया कोनी ? अर ओ ही सवाल जण थार सामन दूज रूप म आयो जण तू चुपचाप रोव ही । पेट किण रो ? इण रो पढूतर आज ताइ किणी न दियो कोनी । सायद तू जाण ही कोनी ओ किण रो है ? मुळार कयो—कोई लुगाई इती अणजाण कोनी हुव । बा नाव बताव का नहा आ बात दूसरी है । लोगा रो काम है बम करणो, अर ब बम र नाव माय ई जीव । अर धनकी ! तू कय सकली ? नहीं-नहीं हू को कबू नी । घुट घुटर मर जावूली । विचारा म ही बडवडावण लागी । रोवण लागी । बलिय रोकर पूछचा काई हुयो ? पाणी पायो । पढूतर का को दियो नी ।

दा दिना ताई बली चालती री । धनकी बादा म बकती रयी । गाडी धान पाणी पावतो रयो । काळी झूगरी वन बली पूगी जित तारा सू आभो खचाखच भरीजग्यो हो । आख दिन री तपती मिटगी ही । ठडी पून चालण लागी ही । जीव सोरो हुवण लाग्यो हो । जीवण सो लाबो मारग ठरतो सा लाग्यो अर इया मालम पडण लागी क जीवण रो विसराम अठ ही है । तारा म उभरती आवाश गगा पूयू सा लाबी ही ।

और धनकी विचारा म लायाही हरातर मू परेसान ह्योनी गुफा कन
 पूगी जण बाबाजी घूणी कन बठा बठा रोटियो खाव हा । बलीवान सगळी
 बात बतायी, जण बाबाजी बोल्या— आ तो हुवणो ई हो । रात भर अठ ई
 विसराम करो । दिनूग बाही कानी चल्या जाया । थोडा ठर न बाया—
 हाही म आटा पडघो है, रोट्या बणायर खालो ।

नहीं मारग म खायर टुरधा हा ।

धरम री भोजाई

धनकी मोवणा चाव हा पण विचार सारली घटनायो बानी दोड हा । ना तो बा री अत हा अर ना नाद ई लवण देव हा । आखी रात तडफडावती रयी । पमवाढा पोरती रयी । साचती रयी । आज सू कई गहीना पली जण बा अठ आयी ही जण जयानी न ठोकर मारती चाल ही । किती बहिमुखी ही । पुरुषा म आकषण दीखतो । आज आज बा सगळी बाता मू किती दूर हुवती जाव है अतमुखी हुवती जाव है । बानी म सगळी भावाजा आवणी बढ हुयगी । जाण बार रा सगळा हसा आवणा बढ हुयग्या हुव । टावर री किलकारी रात दिन बाना र बन मुणीज है । आकषण भेल्लो हुय न पेट म बढायो है । ओ जीवण नूवो है का जीवण री नूई बिडबना है ?

काल री भोग आज नूव जीवण री मारग बणता जाव हा । काल ताई हू जिव काम न रात दिन भोगणा चाव ही उण सू हा आज मन नफरत है । म्हारा बान सारली सगळी बाता न भूलर तोतली अवाज म सुणणो चाव है— मा तू कठ है ? आ आम्हरा म किता ममस्थ है । किता भाणद है । इण सुख री ना तो आदि है अर ना अत । आकाश गंगा सा पवित्र है, बिसो ई लाबो है । आदमी इण मार्ग माथ चालतो चालता खतम हुय जाव पण आणद कदई खतम कोनी हुव अर ना इण सू कदई पेट भरीज । आखी रात इण आणद री लरी म गुजरगी । आरती री टाली टण टण मुणीजी जण धनकी पाछी धरती माथ आयगी । हार न उठी अर जीवण री मारग तय करण री तयारी करण लागगी ।

धोळ तफार ताई चालता रया । बाडी बन पूग्या । माळी माळण मूळी, गाजर कादा लगावण सार जमीन साफ करन क्यारघा सावळ कर

हू। टावरिया तबड़का मारता फिर हू। आ सगळो न देखर अबभो करयो।
अचाणचक धोळ-दोफार किया आया ? बलिय सगळी बात समझायी। राण
र पांच सात दिना म पूगण रो समाचार दियो अर इता दिना सारू बासो
चावण रो बात कयी।

धनकी सू जण मालण री रात न बात हुयी अर पण भारी हुवण रा
मालण पड्यो तो बी जाण्यो क धनकी दुखा री पोन्ही है। लुगाई, लुगाई रो
दरद समझ। आपरी घरम री नणद बणायर राखी अर हुसी, जिसी चाकरी
करण रो आश्वासन दियो।

भागतो-सो चौमासा आयो। दो च्यार बूदा नाखी अर भागयो।
बापडा किसाना मोठ बाजरी गवार माग तागर खेता म नाख्यो हो पण
मुसादा मारती आध्या चाली जिण म सगळो धान उडभ्यो। खेता रा ऊमरा
ई साफ हुयग्या। जेठ सो तपतो तावडा भादव म ई दिन भर बाळबो करतो
अर रात न पडती सागीडी ठड। सावण मे आध्या चाली कोनी रोहिणी
नखत तप्यो कोनी जण बिरखा कठ। काळ रो दूसरो साल हो। हरद्या हुवता
आकडा जर सा लाग हू। पण करद्या काई जाव ? भगवान ही बरी हुय
जाव। दस पत्तर दिना पछ राणा बीदावटी कानी आयो जण दो दिन काढर
अठीन आयो। काजळी तीज निकळगी ही। गोग री खीर खायर माख्या
भागगी ही। बखत भागतो रयो। भूखा मरत करसा रा मरघोडा माईता
रा सराध आयग्या। जीवता ही जठ भूखा मर हू बठ मरघोडा न कागोळ
कुण घाल हू ?

नूई सूकण लागगी ही ता ई चाच चालती ही। अक दो क्यारी, जिसी
ई सीचीज बित्ती इ चोखी। सरदी पडण लागगी ही दीयाळी आवण लागगी
ही। दीयाळी बाय सू मनायीज ? अठ ता काळजो ई काढ लियो हो। फेर भी
सुगन तो सगळा मनावणा हो पडसी। झूपडा नीपीजण लागग्या हू। भाडण
झडकावण रो काम सरू हुयग्या हो। धनकी रा दिन नडा आवता जाव हू।
अक तो काळ अर ऊपर सू इधक मासो। रोटद्या रो सासो अर ऊपर सू
सुवाड। राम निभाव जिया ही निभसी। धनकी घणोई कोनी कवणो चावती
ही पण, अक दिन कय ही दियो। मालण जण पाछा पडूतर दियो क जहर
खायर, ओ अर बा जलम बिगाडण री बात बयू कर ? हाल तो धार भाई रा
हाथ गोडा चाल है, अर भोजाई भी पागळी कोनी हुयी है।

शरद पू-यू आधगी । मत्तीरा न भगवान ई ताकता रयग्या । गोर इ पुरी सी मिली कोनी । समै रो प्रभाव जाणर सगळी बात भूलणी पड । भगवान इणरा अपवाद कोनी । त्तिन छोटा हुवण सागरग्या रात बढी ।

लाफसी हुयो, साग दीया ई चस्या । लक्ष्मी पूजन हुया । मूसाडा म दीया चाखी तर जगमगाया ई कोनी । सूनशास्त्र सगळा ई करपा । मैदी लागी, पण उणरी महक फूटी ई कोनी । आंगळघां रा पेरवां माघ ही छाल निसाण मांडर सूरत ही । गोरधनजी काय मू पूज ? बोरिया ना, काचर नी, सिटी नी । पण गोरधनजी जरूर पूज्या जासी चाव की ना हुयो । दीयो भी चमला, चाव वाट आली करन ई चसाव । काम सगळा ही करिया पण जी र ऊपर कर । धनकी र त्तिन उयू उयू नडा आव हा चिता बधती जाव ही । पण करघो काई जाव ? हुणी है जिक्की हुसी । सराजाम सगळो ई हुव हो, पण धनकी र जी म बाकी की कोनी हा । बखत कितो माडो है । कोई समझ ही कोनी । धनकी रा मन घृणा मू भरता जाव हो । अब कोई पूछ ही कोनी । पराय घर म टुकडा खातर नाव राखी है । विचार आपरा है उणो न चोखा राख ता सारो ससार चोखो दीख अर बुरा राख तो सगळा बुरा दीख है । ना ता कोई बुरो है ना कोई भलो । सगळा आदमी है । बीखा भी आव, पण धीरज खोया काम कोनी चाल ।

अक त्तिन राण रो भे-याडा आदमी पूछता पूछतो आयो । सगळी बाता हुवण मू रोटी खायन पाछी जावण रो हायोहाय ही त्पारी करता बोल्थो—मन राणा विसेस घरू काम मू भेज्यो है । बान सो विक्रमपुर गया न दा ढाई महीना हुयग्या है । मन भी काई दीयाळी बन अठ पूगणो हो पण जरूरी काम आवण मू आय को सक्यो हा नी । अब मारग जावतो अक पोहर काढर आयो हू । आटी माय मू रोक्का काढर दिया क बखत बेवखत आडा आसी, अ राणाजी भेज्या है । सवार चल्या गयो अर बो धनकी रो अक भार उतारग्यो अर दूजो छाती माथ नाखग्यो ।

बीदावाटी

राण न बीदावाटी आया न बीदा ई दिन हुया है । लारसू विक्रमपुर री हालत और बिगडण लागगी । जागा जागा लूट मार हुवण लागगी । घाडती वधण लागग्या हा । दूमर साल औरु काळ पडण सू लोग और घबडायग्या । राज रा कारिदा चोरा साग मिनर रयत न लूटण लागग्या हा । मिंदर लार पडिता न दीयोडी जमीना माथ रेख चाकरी रा माफीनामा हा । पण राजाजी आय घटण सू दोलडा परेसान हुयग्या । सगळा माफीनामा रद कर दिया । इण सू कोई फरक कोनी पडघो पण दुसमण घणा हुयग्या । मिंदर रा दो पुजारी राजाजी कन परियाद करण सारु विक्रमपुर आया जण वान मिलण कोनी दिया अर मारन पाछा काढ दिया । जण व दोनू पुजारी गढ र सामन चिता बणापर बळ मरघा अर मरता मरता सराप देयग्या क जा तू ई बिना ओलाद र मरलो । आ सुरसुराट अर बाको ज्या ज्या राजाजी कन पूग्यो वा माफीनामा पाछा कर दिया । और उण जग न खुदापर बठ तळाव बणावण रा हुकम नियो । जठ ताई तळाव नी बण जपिया जप करण न लाग जाव ।

ऊनाळो बीतग्या । सीपाळो आयग्यो । घाडी छाटचा पडण सू सी घणो बघग्यो । आ दिनां म ई सदेस मिल्यो क बवई र लाट साब रा खास आदमी विक्रमपुर हुवतो पठानकोट जावलो । उण री सुरक्षा रो सगळो इतजाम कर दियो जाव । इण वासत बीदावाटी कानी भेयोड आदम्या न पाछाविक्रमपुर बुलाय लिया । राणो भी साग हो । सागीडी सरदी पडण लागगी जण लाट साब रो आदमी आयो । सरदी में उणारा दो तीन आदमी सिया मरता मरग्या हा । लाट साब रो आदमी तो बग सू विक्रमपुर री काकड सू निकळर आग जावणो चाव हो । राजाजी आपर विसवासी आदम्या साग हिसार ताई उणन पुगावण री व्यवस्था कर दी । राणा बी व्यवस्था रो अेक मारग शक हा । हिसार सू पाछो विक्रमपुर आयो जिन ता पोह रो महीनो उत्तरण लागग्या हो ।

राणो बिक्रमपुर मू पाछा बीगवाटी हुवतो काळी दूगरी र बाबाजी वन पूग्यो । बाबाजी वन कई वाता हुयो । दोफारा सगळो हतामा म निकळग्यो । राणो रात भर बठ ही रयो । नीया वाती हुया पछ रोटपा बणायर सेकण लागग्या । बाबाजी बात यात्र अणापी क आज मू तू बोहळा महीना पली तू इया ई अठ आया हो । छव महीना रा बीमार सो लाग हो ।

हा ।

आज की फरक लाग है ?

फरक कई हू ता घणा अळूभता जावू ह ।

अ थारा काम अळूभ आळा ई है ।

हू तो कद ई को अळूभता हो नी पण भगवान रो मरजी ।

बूडा थारा मरजी ही जण आ सगळा काम हुयो ।

म्हारा मरजी ? अबभा करता राणा बाल्यो— हू विसा बिक्रमपुर मू इण काम मू ही चाल्या हो ?

तू चाल्यो तो ठाकरा रो काम करण सारू ई हो । पण बीच म थार मन मारग छोड दियो । आग बाबाजी बोल्या— ज ठाकर ना मारपा जाता ता थारी खाल उषड सी जाता, पण थार भाग सारा द दिया ।

कठ ? हाल ताई ता बिया ई भटकू हू । ज ओ भकट नी हुवतो तो मन कई बायत्र आव ही क राजाजी र काम माय इतो धूमता । सास खायर राणो बोल्या— राटी-पाणी इ छूग्या ।

थार मन म सुधार ना हुमी जठ ताई हसर बाबाजी बाल्या— घणो फरक को पड नी ।

राणा सरमायर चुप हुयग्या । रात्रा काठर खाया । पाणी पीया । गुफा म सोवण न चल्या गया । पाटी ताळ म बाबाजी गरी नीद म चया गया । राणो चित उठयोडो सो पसवाडो फोरतो रयो । कण ई धनकी दीख ही कणई घरघिराणी । आ दाना र बीच चित भ्रात हुयोडो सो राणो आखी रात धूमतो रयो । बाबाजी वेगा ई उठर पूजा करण खातर बगली चाल्या गया । दिनूग ताई राणो आळस मरोडतो रयो । तावडो सांगोडो

चढ़ग्यो जण तयार हुयार बाड़ी कानी चाल पड़या । मारग म सूचना मिला क पिडारी लूट मार करता सखावाटी ताई आयग्या है । राणो रो आग जावण रो मतो ऊक चूक हुवण लागग्यो । पण किया ही बाड़ी तो गयो परो पण बठ की कोनी लाध्यो । हारन गाव गया ।

गाव म घर पूग्या जण उण न पतो चाल्यो क धनकी र डीकरो हुयो है । राणो राजी हुयो । पण अेक नूवी समस्या उण र सामन आयगी । रातबास रयो । दिनूग पाछो टुर पड़या । आख दिन पोहर रात ताई चालतो रयो । चौकी पूगर हालचाल पछया जण पिडाग्या री सूचना मिली । विक्रमपुर पकी सूचना लयर सनेसा भेणा जहरी हा । दूसर तिन पका आदमी सूचना लयर आयग्यो । जण राणो टोळी बणायर विक्रमपुर कानी चाल पड़यो ।

विक्रमपुर भायर ओ सनेसो राजाजी कन पुगायो जित तो पिडारी सरदार रो न्की ई पूगग्यो । राजाजी केई त्तिना ताई सोच विचार करघो । पछ जयपुर र सेठा र नाव हुडया लिखर पिडारी मरदार कन भेजी । लेण देण रा मामलो बेग सुलझ्या कोनी । उतर पड़ूतर आवता जावता रया । दो महीना दण म ई निकळग्या । हार न पिडारी हुडी लयर शेखावाटी सू ही पाछा टुरग्या । जण जायर राण न चन पड़या । त्त न पतो चाल्यो क लाट साब रा खास आदमी पठानकोट सू पाछा आवती बेळा विक्रमपुर ठरया हा अर राजाजी बा सू मदद मागी है ।

इण विस म ब भरोसो दिरायर गया है क लाट साब सू बात करन पड़ूतर भेजसू । इत म पिडारी सरदार रो आदमी हुडी री ओळमो लयर पाछा आयग्यो । जयपुर म दण नाव रा कोई सठ ई कोनी हा । हुडी खोटी ही । पण साब र भरोम रो ममाचार सुणर बा रातारात ई पाछो विक्रमपुर नू चल्यो गयो । लाट साब र भरोम र नाव मात्र सु इ विक्रमपुर री आफत टळगी । दा तीन महीना म घटनावा इती तजी सू घटी क की पतो ही कानी चाल हा क आग काई हुसी ? ना राण न सोचण री फुरमत मिल ही । रात दिन चकरो बम सो घूमतो रवना का धावो मारण री तयारी म लाग्या रवता । जठ सामन आयग्यो हो ।

अतहीन अत

जेठ मे बिरखा हुयगी ही । हल बाय दिया हा । आभ म घणघोर घटावा
तो कोनी ही पण सोर चाल हा जिवा कठ^{म्} कठई बूदावादी कर हा । बाजरी
न इती बिरखा ई घणी । गुफा र सामन बाबाजी बठा हा । सोर सामे सू जाव
हा । केई फुवार नाख हा अर केई थोथा ई उड हा । कुड म गोडसूणा पालर
पाणी हो जिक म भीडका कूद हा । मीया मीया जिनावर पाणी माथ उड
हा । बाबाजी सोच हा ओ भीडका भा जोरदार जिनावर है जिको पाणी री
बूदा मिलता ही जीवतो हुय जाव । पाणी सूखता ई समाधी लगायर खेलर
ण्यू सूक जाव । उणरी माया अपार है । कणई तावडो जोरसू निकळ हो ।
मगरा माथ हुयोडी अळाया लाल हुवती जाव ही पण जण पाणी री
फुहारा पड ही ब पाछी माय बडण लाग जाव ही । थोडी ताळ म बादळा रा
लार चालता चालता साफ हुवण लागग्या । आभो अक^{म्}म आसमानी हुयर
चमकण लागग्यो । बाबाजी उठर गुफा मे जायर खूटी माय टगिय इकतार न
उतार लियो अर डगरी री पडती छिया म आसण नाखर बठग्या न इकतारो
बजावण लाग्या । इकतार र तार साग अक राग काढली—

इण ता आंगणिय हे सखी ।

केई नर खेल्या केई खेलसी

केई नर खेल सिधायी सखी ।

पून री लरा र साग इकतार री आवाज च्यारा कानी गूजण लागगी ।
सारी निदरोही जीवण री अस्थिरता म सिनान करण लागगी । बाबाजी मगन
हुयर आख्या मीच्या गावता जाव हा ।

पड्या चढत मिनख र पगा र खडब सू बाबाजी री मसती टूटी ।
 आख्या खोलर देख्यो ता राणो गोनी मे टावर लिया होळ-होळ चढ हो, जिया
 भाव सू उठर चालणो सीख हो । बन आयर राण ढीकर न बन बठावता
 डडोत करी । बाबाजी इचरज सू छोर र माथ ऊपर हाथ फेरन आसीस दी
 अर राण कानी देखर बोल्या— दया काई ?'

धोखो देयगी ।' वमवया फाटतो बोल्यो ।

काई ? धीरज देवता बाबाजी बोल्या— चालती रयी ? ओ ससार
 रो नेम है । काम हुयो, गयो । उण म दुख री काई बात है ? धीरज धार ।
 उण री निसाणी न पाळ । थारा काम कर । बा आपरो काम करगी । पण
 बाबळा पली बता तो सरी काई बीमारी हुयी ?' बाबाजी री आख्या म ई
 पाणी आयग्यो हो ।

रोवता रोवतो राणो बोत्यो—'हू पिडारघा र चकर म पज्योडो हो ।
 तीन च्यार महीना इण सक्ट म ई लागग्या हा । इणसू पली अठीन जावतो
 आपन सगळा समाचार मुगतायग्यो हा । पछ मन की पतो कोना हो लार
 काई हुयो ? छोरा दस-पनर दिना रो हुयग्यो हो । हू विक्रमपुर सनेसो लेयर
 चत्यो गयो हो । बठ ही मन बड लाट साब र आदमी रो सनेसो भरोस रो
 मिल्या हो । पिडारघा रो भूठी हुडी रो तगादो बार बार आव हो । राजाजी
 देवणो तो चाव हा, पण माग लूठी ही जिको पूरी कोनी करी जाय सक ही ।
 सोदो पटावण मे वखत बोहळो लागग्यो । सखावाटी ताई जायर सगळा पाछा
 आव हा जण हू खरबूजीकोट जावण सारू मारग माथ ही टळग्यो ।

गाव कानी गयो जण गाव र बार ई मेडी बन णोल बाज हा । हू मारग
 छोडर बठ णवण सारू गयो । म्हारा तो करम ई फूटग्या । बठ धनकी न मेडी
 गाम नाव राखी ही । भोपा छिया म आयोडो हो । ढोल जोर जोर सू बाज
 हा । भोपो साबळा री जोर जोर सू माथ माथ माथ लाव हो । म्हारो भायलो
 अर उणरी घरघणिराणी छोरा न लिया बठा बठा रोव हा । गांव रा दो च्यार

अतहीन अत

जेठ मे विरहा हुयगी ही । हळ बाय दिया हा । आभ म घणघोर घटावा
तो कोनो ही पण लोर चाल हा जिका कठ^र कठ^र बूदावादी कर हा । बाजरी
न मती विरखा ई घणी । गुफा र सामन बाबाजी बठा हा । लोर सामें सू जाव
हा । केई फुवार ताय हा अर केई थोया ई उठ हा । कुड म गोडमूणा पालर
पाणी हो जिक म मीडका बूद हा । मीया मीया जिनावर पाणी मार्ये उठ
हा । बाबाजी सोच हा ओ मीडको भी जोरदार जिनावर है जिको पाणी री
बूदा मिलता ही जीवतो हुय जाव । पाणी सूकता ई समाधी लगायर खेलर
प्यू सूक जाव । उणरी माया अपार है । कणई तावडो जोर सू निक्ळ हो ।
मगरा माथ हुयोडी अळायो लाल हुवती जाव ही पण जण पाणी री
फुहारा पड ही ब पाछी माय बढण लाग जाव ही । थोडी ताळ म बादळा रा
लार चालता चालता साफ हुवण लाग्ग्या । आभो अक्दम आसमानी हुयर
चमकण लाग्ग्यो । बाबाजी उठर गुफा म जायर खूटी माथ टगिय इकतार न
उतार लियो अर डगरी री पडती छिया म आसण नाखर बठ्ग्या न इकतारो
बजावण लाग्या । इकतार र तार साग अक् राग वाडली—

इण तो आगणिय हे सखी ।

केई नर खेल्या केई खेलसा

केई नर खेल सिधायो सखी ।

पून री लरा र साग इकतार री आवाज च्यारा कानी गूजण लाग्यो ।
सारी निदरोही जीवण री अस्थिरता म सिनान करण लाग्यो । बाबाजी मगन
हुयर आख्या मीच्या गावता जाव हा ।

पडघा चढत मिनख र पगा र खडब सू बाबाजी री मसती टूटी ।
 त्या खोलर देख्यो ता राणो गोदी मे टावर लिया हाळ-होळ चढ हो, जिया
 व सू उठर चालणो सीख हो । कन आयर राण डीकर न वन वठावता
 डात करी । बाबाजी इचरज सू छोर र माथ ऊपर हाथ फेरन आसीस दी
 र राण कानी देखर बोल्या— इया बाई ?’

धोखो देयगी ।’ बमबया फाटतो बोल्थो ।

काई ? धीरज देवता बाबाजी बोल्या— चालती रयी ? आ ससार
 नेम है । काम हुयो गयो । इण मे दुख री काई बात है ? धीरज धार ।
 राण री निसाणी न पाळ । धारा काम कर । बा आपरो काम करगी । पण
 जावळा पली बता तो सरी काई बीमारी हुयी ?’ बाबाजी री आख्या मे ई
 राणी आयम्थो हा ।

रोवता रोवतो राणो बोत्यो—‘हू पिडारया र चक्कर मे पज्योडो हो ।
 तीन च्यार महीना इण सक्कट मे ई लागम्थो हा । इणसू पली अठीन जावतो
 आपन सगळा समाचार भुगतायम्थो हो । पछ मन की पतो कोनी हो सार
 काई हुयो ? छोरो दस पनर दिना रो हुयम्थो हो । हू विक्रमपुर सनेसो लेयर
 बत्यो गयो हो । बठ ही मन बड लाट साव र आदमी रो सनेसो भरोस रो
 मिल्या हो । पिणारया रो भूठी हुडी रा तगादो बार बार आव हो । राजाजी
 देवणो ता चाव हा पण माग लूठी ही जिको पूरी कोनी करी जाय सक ही ।
 सोदो पटावण मे बखत बोहुलो लागम्थो । सखावाटी ताई जायर सगळा पाछा
 आव हा जण हू खरबूजीकोट जावण सारु मारग माथ ही टळम्थो ।

गाव कानी गयो जण गाव र बार ई मेडी कन टोल वाज हा । हू मारग
 छोडर बठ जेण सारु गयो । म्हारा तो करम ई फूटग्या । बठ घनकी न मेडी
 माम नाथ राखी ही । भोपा छिया मे आयोम्थो हो । डोल जोर जोर सू वाज
 हा । भोपो सावळा री जोर जोर सू माथ माथ माथ आव हो । म्हारा भायलो
 अर उणरी घरधणिराणो छोर न लिया बठा बठा रोव हा । गाव रा दो च्यार

अतहीन अत

जेठ मे विरखा हुयगी ही । हल बाय दिया हा । आभ म घणघोर घटावा
तो कोनी ही पण लोर चाल हा जिका कठई कठई बूदावादी कर हा । बाजरी
न वती विरखा ई घणी । गुफा र सामन बाबाजी बठा हा । लोर सामे सू जाव
हा । केई कुवार नाख हा अर केई थोचा ई उड हा । कुड म गाढसूणो पालर
पाणी हो जिक म मीडका कूद हा । मीया मीया जिनावर पाणी माथ उड
हा । बाबाजी सोच हा ओ मीडको भी जोरदार जिनावर है जिको पाणी री
बूदा मिलता ही जीवतो हुय जाव । पाणी सूकता ई समाधी लगायर खेलर
ज्यू सूक जाव । उणरी माया अपार है । कणई तावडो जोर मू निकळ हो ।
मगरा माथ हुयोही अळाय़ा लाल हुवती जाव ही पण जण पाणी री
फुहारा पड ही व पाछी माय बडण लाग जाव ही । थोडी ताळ म बादळा रा
लार चालता चालता साफ हुवण लाग्ग्या । आभो अकदम आसमानी हुयर
चमकण लाग्ग्यो । बाबाजी उठर गुफा मे जायर खूटी माथ टगिय इकतार न
उतार लिया अर डूगरी री पडती द्रिया म आसण नाखर बठग्या न इकतारो
बजावण लाग्या । इकतार र तार साग अक राग काडली—

इण ता जागणिय हे सखी ।

केई नर खेल्या, केई खेलसी

केई नर खेल सिधाया सखी ।

पून री लरा र साग इकतार री आवाज च्यारा कानी गूजण लागगी ।
सारी निदरोही जीवन री अस्थिरता म सिनान करण लागगी । बाबाजी मगन
हुयर आख्या मीच्या गावता जाव हा ।

पड़या चढ़त मिनख र पगा र खडक सू बाबाजी री मसती दूटी ।
 आरया खोलर देरयो ता राणो गोदी मे टाबर लिया होळ होळ चढ़ हो, जिया
 भाव सू उठर चालणो सीख हो । वन आयर राण डीकर न कन बठावता
 डडोत करी । बाबाजी इचरज सू छोर र माय ऊपर हाथ फेरन आसीस दी
 अर राण कानी देखर बोल्या— इया काई ?

‘घोखो देयगी ।’ बसवया फाटतो बोल्यो ।

काई ? धीरज देवता बाबाजी बो-या— चालती रयी ? आ ससार
 रो नेम है । काम हुयो गयो । इण म दुख री काई बात है ? धीरज धार ।
 उण री निसाणी न पाळ । धारा काम कर । बा आपरो काम करगी । पण
 बावळा पली बता तो मरी काई बीमारी हुयी ?’ बाबाजी री आख्या म ई
 पाणी आयग्यो हा ।

रोवता रोवतो राणो बोत्यो— हू पिंडारचा र चकर म पज्योडो हो ।
 तीन च्यार महीना इण सकट मे ई लागग्या हा । इणसू पली अठीन जावता
 आपन सगळा समाचार भुगतायग्यो हो । पछ मन की पतो कोनी हो सार
 काई हुयो ? छोरा दस पत्तर दिना रो हुयग्यो हो । हू विक्रमपुर सनेसो लेयर
 चट्यो गयो हो । बठ ही मन बड लाट साव र आदमी रो सनसो भरोस रो
 मिल्या हो । पिंडारचां रो भूठी हुडी रा तगादो बार बार आव हो । राजाजी
 देवणो तो चाव हा, पण माग लूठी ही जिको पूरी कानी करी जाय सक ही ।
 सौदो पटावण मे वखत बोहळा लागग्यो । सेखावाटी ताई जायर सगळा पाछा
 आव हा जण हू खरबूजीकोट जावण सारू मारण माघ ही टळग्यो ।

गाव कानी गयो जण गाव र बार ई मेडी कन टोल बाज हा । हू मारण
 छोडर बठ देखण सारू गयो । म्हारा तो करम ई फूटग्या । बठ घनकी न मेडी
 साम नाव राखी ही । भोपो छिया म आयाडो हो । ढोल जोर जोर सू बाज
 हा । भापो सांगळा री जोर जोर सू माघ माघ माघ आव हो । म्हारो भायलो
 अर उणरी घरघणिराणी छोर न लिया बठा बठा रोव हा । गाव रा दो च्यार

जणा वन खडधा थावस बधाव हा । भोपो खून चूस चूसर घूक हो । जर छाती साई चढग्यो हो । बठ सून नीच उतर ही बोनी हो ।

मन देखता ई सगळा रोवण लागल्या । धनकी न होस आव हा जाव हो । म्हारो नाव सुणता ई धनकी न होम वावडघो । गुचळकी सावती बोली— आवग्या ? छोर कानी खेखर बोली— मभाळ लिया पारी मनाणी न ।' फेर हिवकी आयगी । सांग खायर बोली—'इण म्हारी भावज अर इण म्हार भाई म्हारी सगळी इछावां पूरी कर दी । एणा न बदै मत भूल्या । सगळा आत्मी खडधा हा जिव रोवण लागल्या । फेर म्हार कानी देखर बोली— हू तो जावू हू । अजर ।

मैं गोदी म उठायी उणर साग ई वा आपरा प्राण त्याग दिया ।

बाबाजी मैं सगळा कारज करधा पण म्हारो वाळजो मन छोड दियो, जिको पाछो कोनी आयो । गळगळो हुयर राणो बोत्यो—'हू अब काई करू ? बाबाजी की समझ म को आवती ।

थावस बधावता बाबाजी बोल्या— धनकी री अक ई तमना ही मा वणण री अर वा पूरी करगी । तू स्वारस सून भरघोडो है । वा लुगाई ही, अर लुगाई ई रवणी चाव ही । आ इछा त पूरी करी । उणरो मासूम फळ थार सामन है । इणन थार टावरा साग बेगो कयर पाळ । बाकी री मारग अतहीन है ।

'ओ ही करसू । राण पडूतर दियो ।

सिझ्या पडण लागगी ही । बाबाजी उठर वगली कानी आरती करण न चल्या गया । थोडी ताळ पछ निदरोही मे दूर दूर ताई टाली री आवाज सुणीजण लागगी ही ।

